This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Stanford Law Library
3 6105 064 163 715

Digitized by Google

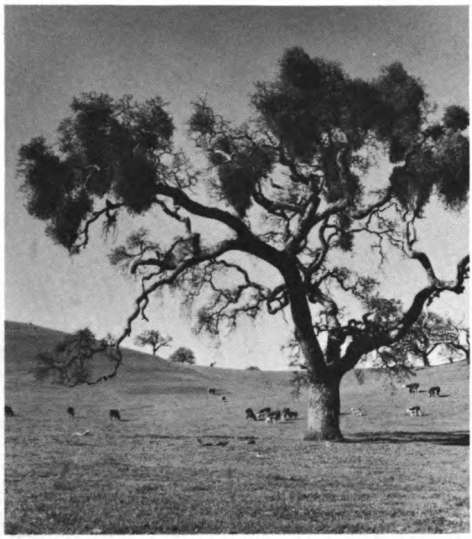

Charles B. Woodruff Book Fund

STANFORD UNIVERSITY LIBRARIES

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Skrifter utgifna af K. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala. VII. 5.

RÄFSTEN

MED

KARL XI:S FÖRMYNDARSTYRELSE

AF

OTTO VARENIUS

I.

Dechargens gifvande och återkallande

(AVEC UN RÉSUMÉ EN FRANÇAIS)

UPPSALA
AKADEMISKA BOKHANDELN
(C. J. LUNDSTRÖM)

LEIPZIG
OTTO HARRASSOWITZ

Digitized by Google

Digitized by Google

Skrifter utgifna af K. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala. VII. 5.

RÄFSTEN

MED

KARL XI:S FÖRMYNDARSTYRELSE

AF

OTTO VARENIUS

I.

Dechargens gifvande och återkallande

STANFORD LIBRARIES

UPPSALA
AKADEMISKA BOKHANDELN
(C. J. LUNDSTRÖM)

LEIPZIG
OTTO HARRASSOWITZ

Digitized by Google

E 58141

DL725.5
V3
v.1

UPPSALA 1901
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-A.-B.

Digitized by Google

Förord.

Då jag nu offentliggör en del af ett arbete, för hvilket jag under en följd af år, hufvudsakligen på korta från tjänstegöromål fria mellantider, samlat materialet, begagnar jag detta tillfälle, det första, som stått mig till buds, att till ämbets- och tjänstemännen vid de olika bibliotek och arkiv i Upsala, Stockholm och Paris, som jag anlitat, hembära uttrycken af min uppriktiga tacksamhet. Särskildt ber jag att få rikta den till bibliotekarien vid Upsala Universitet, dr C. Annerstedt, hvilken vid mitt arbetes begynnelse gjorde mig förtrogen med de rika källor för denna tids historia, som Universitetsbibliotekets samlingar innesluta, och som sedermera vid upprepade tillfällen för mig underlättat begagnandet af handlingar från andra arkiv; till lektor Emil Hildebrand och arkivarien Severin Bergh, hvilka på mångfaldigt sätt och med aldrig svikande hjälpsamhet gått mig till handa, samt till funktionärerna vid det franska utrikesministeriets arkiv, herrar Farget och Espinas, för allt tillmötesgående, som de låtit komma mig till del.

Till docenten vid Lunds universitet dr Nils Wimarson stannar jag i stor förbindelse för den vänliga beredvillighet, hvarmed han under sin vistelse i Paris utfört en efterforskning för min räkning.

Slutligen ber jag att få afbörda mig en gammal tacksamhetsskuld, hvari jag står till kammarherren grefve M. Falkenberg för den utmärkta välvilja, hvarmed han ställt åtskilliga handskrifts-

Digitized by Google

'sposition att å Upsala

ropas, förvaras, d
ivet. Datobet
dubbelsk

DL-
V.

Digitized by Google

Innehållsöfversikt.

Sid.

Förord III
Förteckning på förkortningar VII

Inledning.

Karakteristik af den inre ställningen under förmyndarstyrelsen. 1

Kapitel I. 1672 års allians mellan Sverige och Frankrike.

Förhandlingarnas början och fortgång 7
Fördragets innehåll 12
De olika uppfattningarna af detsamma inom den svenska regeringen 13
Slutomdöme 19

Kapitel II. 1672 års riksdag.

Fördragets ratifikation 21
Dess behandling af 1672 års ständer 22
Behandlingen af Karl XI:s konungaförsäkran 28
Förmyndarstyrelsens redovisning 34
Decharge åt densamma 42

Kapitel III. Mellan 1672 och 1675 års riksdagar.

Trippelalliansens upplösning genom Ludvig XIV:s diplomatiska framgångar 58
Bildandet af en ny koalition mot Frankrike 63
Sveriges indragande i kriget 69
Dess försök att på diplomatisk väg trygga sin tyska operationsbas. 82
Slaget vid Fehrbellin och dess återverkan på Sveriges utrikespolitiska ställning 89

Kapitel IV. 1675 års riksdag.

Stämningen i landet. Affären Widikindi 91
Den kungliga propositionen och ständernas preliminära behandling af dess hufvudpunkter 94

Digitized by Google

Sid.
Sekreta utskottets protokollsextrakt af den 9 september . . . 110
Rådets svar däråt af den 15 september 124
Suppliken till konungen af den 18 September 127
Rådets öfverläggning och beslut med anledning däraf 134
Konungens svar till råd och ständer 144
Förhandlingarna om ständernas läsning af rådsprotokollen . . 147
Val och autorisation af deputerade till att öfverse förmyndarstyrelsens medelförvaltning 149

Afslutningskapitel.

Konungens ställning till frågan om dechargens återkallande . . 159
Ständernas redofordringsrätt 160
Räfsterörelsens syfte, taktik och ledande krafter på riksdagen. 162
De fjorton rådsherrarnes skrifvelse till ständerna af den 23 september 166
Frikallelsebrefvet åt drottning Hedvig Eleonora 169
Magnus Gabriel De la Gardies m. fl:s den 15 oktober till konungen inlämnade skrifvelse 171
Rådets samfälda svar till K. M. på suppliken af den 18 september 175
Riksdagens betydelse för förmyndarräfsten som sådan 179
Riksdagens betydelse för rikskanslerns politiska och personliga ställning 180
Riksdagens betydelse för rådet 183

Digitized by Google

Förkortningar.

Följande arbeten citeras med angifvande endast af författare- eller utgifvarenamn:

Bexell, S. P. (Ahlqvist och Lignell): Bidrag till svenska kyrkans och riksdagarnes historia, ur presteståndets arkiv, II; Stockholm 1835.

Carlson, F. F.: Sveriges historia under konungarne af Pfalziska huset, II; Stockholm 1856.

Droysen, J. G.: Geschichte der preussischen Politik III, 3; Leipzig 1865.

Du Mont, J.: Corps universel diplomatique du droit des gens; contenant un recueil des traités etc., VII, 1; Amsterdam 1731.

Erdmannsdörffer, B.: Deutsche Geschichte vom Westfälischen Frieden bis zum Regierungsantritt Friedrich's des Grossen, I (Allgemeine Geschichte in Einzeldarstellungen. Herausgegeben von W. Oncken III, 7); Berlin 1892.

Fries, Ellen: Teckningar ur svenska adelns familjelif i gamla tider; Stockholm 1895.

Fåhræus, F. E.: Om riksdagen i Upsala 1675; Stockholm 1851.

Höjer, M.: Öfversikt af Sveriges yttre politik under åren 1676—1680; Upsala universitets årsskrift 1875; Upsala 1875.

Kjellén, R.: Riksrättsinstitutets utbildning i Sveriges historia; (Skrifter utg. af Human. Vetenskapssamfundet i Upsala IV, 1); Upsala 1895.

Köcher, A.: Geschichte von Hannover und Braunschweig 1648 bis 1714, II, 1668—1674; Leipzig 1895.

Jörgensen, A. D.: Peter Schumacher Griffenfeld, II; Köpenhamn 1894.

Mignet, M.: Negociations rélatives à la succession d'Espagne sous Louis XIV, III, IV; Paris 1842.

Moerner, Th. v.: Kurbrandenburgs Staatsverträge von 1601 bis 1700; Berlin 1867.

Rousset: Recherches sur les alliances et les intérêts entre la France et la Suède, Amsterdam 1745. Enligt Upsala universitets katalog af Aurivillius lär Arckenholtz vara den verklige författaren till detta arbete, ehuru Rousset's namn står på titelbladet.

Digitized by Google

Schönberg, A.: Historiska bref om det svenska regeringssättet, i äldre och nyare tider, I—III; Stockholm 1849—1851.
Sjögren, O.: Karl den elfte och svenska folket på hans tid: Stockholm 1897.
Stjernman, A. A. v.: Alla riksdagars och mötens beslut, I, II; Stockholm 1728—1729.
d:o : Bihang; Stockholm 1743.
Tham, W.: Bidrag till svenska riksdagarnes och regeringsformernas historia, II; Stockholm 1847—1848.
Weibull, M.: Sveriges förbund med Frankrike 1672; Lund 1865; äfven i acta universitatis Lundensis I, Lund 1864.
Wilde, J.: Sueciæ historia pragmatica; Stockholm 1731.
Wimarson, N.: Sveriges krig i Tyskland 1675—1679, I; Lund 1897.

Andra förkortningar:

Adelsprot. = Sveriges ridderskaps och adels riksdagsprotokoll (XI, 1672; XII, 1675—1678), utgifna af Severin Bergh; Stockholm 1894, 1895.
Bondeska anekdoterna = Carl Trolle-Bonde: Anteckningar om Bondesläkten, kongliga Rådet och Ambassadören Grefve Carl Bonde II; Lund 1900.
Fryxell, berätt. = And. Fryxell: Berättelser ur svenska historien, XVI; Stockholm 1861.
Fryxell, handl. = Handlingar rörande Sveriges historia, ur utländska arkiver samlade och utgifna af And. Fryxell, I—IV; Stockholm 1836—1843.
De la Gardieska arkivet = De la Gardieska arkivet eller handlingar ur grefl. De la Gardieska arkivet på Löberöd, utg. af P. Wieselgren, VII; Lund 1836.
Lettres inédites = Lettres inédites des Feuquières, tirées des papiers de famille de Madame la duchesse Decazes et publiées par Etienne Gallois I—V; Paris 1845—1846.
Loenbom, handl. = Sam. Loenbom: Handlingar till konung Karl XI:s historia I—XV; Stockholm 1763—1774.
Loenbom, hist. märkv. = Sam. Loenbom: Historiska märkvärdigheter till upplysning af svenska häfder, I—IV; Stockholm 1767—1768.
Ranke, engl. Gesch. = L. v. Ranke: englische Geschichte vornehmlich im siebzehnten Jahrhundert I—IX, 3. Aufl.; Leipzig 1877—1879.
Ranke, französ. Gesch. = L. v. Ranke: französische Geschichte, vornehmlich im sechzehnten und siebzehnten Jahrhundert I—VI, 4. Aufl.; Leipzig 1876—1877.

Öfriga förkortningar torde icke behöfva särskild förklaring.

Digitized by Google

Inledning.

Omdömet öfver Karl XI:s förmyndare har i allmänhet utfallit ganska strängt. Man har påpekat slöseri i medelförvaltning, osjälfständighet i utrikespolitik, ombytlighet öfverhufvud i ärendenas ledning såsom karakteriserande denna styrelse, och man har konstaterat frånvaron i densamma af en sammanhållande kraft, sådan som Axel Oxenstierna utgjorde i Kristinas förmyndarregering.

I det stora hela må en dylik målning gärna erkännas såsom sann, och visst är, att Karl XI:s förmyndare mycket förlora på att sammanställas med Kristinas, men rättvisan fordrar dock det erkännandet, att tiderna väsentligt förändrats från 1644 till 1660 och att jämförelsen därföre i många stycken haltar.

Sålunda faller genast i ögonen det väsentligt ökade inflytande på styrelsen som 1660 års regeringsform tillerkänner rådet i förhållande till den af år 1634. Härigenom icke blott minskas riksförmyndarnes personliga ansvar, utan äfven förklaras till en god del den splittring och missämja, som så ofta rådde och hade ett vidsträckt spelrum inom en månghöfdad styrelse.

Djupare liggande och af mer genomgripande betydelse är dock den skillnad, som betingas af Sveriges förändrade politiska och sociala läge öfverhufvud. Axel Oxenstierna och hans män hade af Gustaf Adolf fått i arf icke blott ett europeiskt krig med dess bördor utan äfven en påbörjad politisk och social organisation af samhället åsyftande att mobilisera så väl dess ekonomiska som dess personliga resurser. Kronogodsafsöndring, adlande och adelsprivilegier äro olika uttryck

Digitized by Google

för denna sträfvan att dels göra de medel tillgängliga, som krigets nödtorft fordrade och dels — främst ur den med konungadömet nyss försonade adelns led — framalstra de krafter, hvilka skulle uppbära den civila och militära adminstration, som Sveriges brådmognande stormaktsställning kräfde. En senare tid fäster sig gärna vid de stora förmåner adeln, andra samhällsklasser till förfång, denna tid åtnjöt, men den glömmer ofta att lägga samma adels icke alltid så lätt fyllda plikt att uppfostra sina söner till konungens och kronans tjänst i krigets eller fredens värf, uti den andra vågskålen.

Dessa utvägar, som Axel Oxenstierna — och före honom Gustaf Adolf — tillgrep för att lösa den dem föreliggande uppgiften, voro sålunda på en gång af omständigheternas makt framkallade och öfverensstämmande med den tids uppfattningssätt, hvars kraf de skulle tillmötesgå. Men de användes också med sträng urskiljning och begränsning till statens oafvisliga behof samt till den verkliga förtjänstens billiga belöning. Annorlunda beskaffad blef som bekant regimen under Kristina. Ur hennes hejdlösa slöseri med kronogods och adelsbref framväxte snart de kännbaraste missförhållanden af så väl politisk som social natur. I en tid, då statens utgifter till stor del bestredos genom anvisningar på indelade hemmansräntor, måste dess finanser störtas i djup förvirring genom en så omfattande abalienation af kronojorden, som den under Kristina försiggångna. Det var icke blott kronans kapitaltillgång, som angreps; man undergräfde samtidigt en af grundvalarna för själfva hushållningssättet.

Men i samma mån, som gods och ränta genom köp eller pant, gåfva eller förläning öfvergingo ur kronans hand i adelns sköt ock denna senare sig in som en mellanmakt mellan konungen och det öfriga folket. Till den adlige köparen skulle nu skattehemmansägare och kronoåbor inbetala de räntor staten afhändt sig, med adelsmannen hade de bönder, som kommit under frälset att öfverenskomma om den form, hvari de skulle gifva honom vederlag för de friheter i fråga om skatt och utskrifning, som de i sin nya ställning åtnjöto. Och ju snabbare frälseståndet ökades, ju större dess jordbesittning blef, desto tyngre föllo nyssnämnda bördor på de ofrälse.

Digitized by Google

Reduktion blef därföre lösen icke blott för de ofrälse utan äfven för alla dem, som insågo nödvändigheten af att sätta kronans finanser på säkrare fötter. Med riktig blick bedömde ock Karl Gustaf situationen, när han på sin första riksdag genomdref beslutet om den reduktion, som efter en af sina bestämmelser blifvit kallad fjärdepartsräfsten. Men då han omedelbart därefter kastade sig och riket in i krig, som skulle komma att utfylla hans återstående regeringstid, fick han snart erfara makten af de förhållanden, hvilka tvungit Gustaf Adolf och Axel Oxenstierna in på godsafsöndringens bana. Ju längre kriget fortskred, dess mer afstannade den beslutna reduktionen, och 1659 stod den så långt från sin verkställighet, att intet af förmyndartidens år har att uppvisa en så låg siffra af reducerad ränta[1].

När så Karl X Gustaf dött, och fred slutits med hans många fiender, stod den nytillträdande förmyndarstyrelsen vid en afgörande vändpunkt. Sveriges stormaktsställning hade beseglats i Westfaliska freden, de naturliga gränserna hade nåtts genom den nyligen döda konungens eröfringar, men det var uppenbart, att målet vunnits genom en öfveransträngning af folkets krafter. Nu gällde det att rikta uppmärksamheten på de inre förhållandena, att genom klok hushållning bota statens refvor och att genom sociala reformer utjämna klasstriden så mellan frälse och ofrälse som mellan hög- och lågadel, — kort sagdt, att konsolidera den svenska storstaten inom sig själf på dess vidgade grundvalar och därigenom sätta den i stånd att äfven föra en självständig politik gent emot främmande makter.

Sådan var uppgiften. Den löstes en gång — sedan riket dessförinnan vacklat vid undergångens brant — af den enväldige Karl XI med järnhård konsekvens och under otaliga lidanden för den enskilde. Förmyndarräfst och reduktion hette de medel, genom hvilka adelns — och framför allt högadelns — makt slogs ned och kronans ekonomi återupprättades. De förtjäna att bedömas icke blott från statsfinansiell utan äfven och minst lika mycket från social synpunkt, såsom befriande den svenska allmogen från den alltmer hotande faran af adelns

[1] Se tabellbilagan i red. koll. skrifv. till riksens ständer af $^{6}/_{9}$ 1680, i red. kolleg. reg., Kamm. ark.

Digitized by Google

öfvervälde. I samband därmed bör särskildt framhållas Karl XI:s åtgärd att fixera den svenska jordens kamerala natur, hvarigenom verkningarna af den jordbesittande adelns tillväxt väsentligen neutraliserades, och möjlighet bereddes för ofrälse att komma i besittning af äfven privilegierad jord[1].

Men å andra sidan kan man knappast undra på, om en högadlig förmyndarstyrelse, hvars medlemmar vuxit upp under inverkan af systemet från trettioåriga krigets dagar, icke ägde den rätta blicken för en dylik uppgift eller självöfvervinnelse nog att gå i land med densamma. Den dref gärna den satsen, att intet välde kan bestå sine poena et proemiis och tillämpade den ty värr i icke ringa utsträckning äfven till förmån för sina egna ledamöter. Inom densamma höjde sig ock mäktiga stämmor för, att Sveriges framtida utveckling borde betryggas med samma medel, som de, genom hvilka dess krigiska storhet grundats. Man måste dock, när man hör en Wrangel yrka på krig, en Per Brahe på reduktionsverkets öfvergifvande, en Magnus Gabriel De la Gardie på en vidtsväfvande utrikespolitik och förbund med den franska eröfrarstaten, ihågkomma, att det är icke lika lätt för dem, hvilka lefva midt upp i händelserna, som för eftervärlden att bedöma, när ett system har spelat ut sin roll, och när utvecklingen bör länkas in på nya banor.

Så i ögonen fallande voro emellertid missförhållandena, att äfven inom denna adliga förmyndarstyrelse män framträdde, som yrkade på energiska åtgärder för deras afhjälpande. Riksskattmästaren Gustaf Bonde var deras främste målsman, och med hans namn[2] har man förknippat de grundsatser, som i detta syfte framställdes. Bonde yrkade sålunda först af allt

---

[1] Förut antog, när en person adlades, hans jord frälse natur, kom från skatten under frälset, och därmed i åtnjutande af de friheter adelsprivilegierna medförde. Sedan jordnaturen fixerats, ägde däremot icke någon dylik förförflyttning af de på jorden hvilande bördorna rum, utan denna behöll sin kamerala natur oberoende af ägarens stånd. Därföre blir det ock en viktig fråga vid senare privilegiers uppgörande, hur långt ned på den sociala skalan rätten att besitta privilegierad jord skulle utsträckas.

[2] I Ups. univ. bibl. E. 451 finns en afskrift af Bondes memorial härom af 1661.

Digitized by Google

på fred för att vinna rådrum för det inre reformarbete, som han hoppades skulle möjliggöra Sveriges oberoende af främmande makter.

Rikets utgifter borde begränsas på bästa sätt, tjänsternas antal reduceras och aflöningen lämpas efter ämbetet, icke efter personliga relationshänsyn. Å andra sidan borde inkomsterna dels ökas genom ett konsekvent fullföljande af den 1655 beslutade reduktionen, dels hållas uppe genom att — till åtlydnad af additamentets 12 § — iakttaga största sparsamhet med adlande och donationer. Frikostighet i fråga om adlande förbjöd sig enligt honom icke blott med hänsyn till statens finanser — enär kronans inkomster sjönko i samma mån sätesgårdarnes antal ökades —, utan äfven från aristokratisk klassynpunkt, emedan, när adeln alltför mycket tillväxte, förslogo gods och tjänster icke längre till dess underhåll. I samma anda är ock det af Bonde yrkade förbudet för ofrälse att besitta frälsegods.

Bondes hushållningsplan blef emellertid under förmyndarårens lopp på så godt som alla punkter bruten — ja Bonde själf mottog icke oväsentliga donationer, och finansförvaltningens tillstånd blef vida skildt från hvad han åsyftat. Men äfven om denna plan blifvit strängt genomförd, så skulle den näppeligen gjort ett nydaningsarbete snarlikt Karl XI:s öfverflödigt. Den bar därtill alltför mycket palliativets prägel. Den afsåg att bibehålla den gamla adeln vid dess politiska ledareställning och sociala öfvervikt samt afgränsa densamma inom sig själf genom att försvåra nya medlemmars upptagande. Det gällande sociala systemet skulle således bibehållas, ja till och med göras mera exklusivt än förut. Det var endast dess värsta ekonomiska utväxter Bonde ville afskära genom en måttlig reduktion och genom att i samband därmed upphjälpa kronans finanser medelst noggrann hushållning i öfrigt.

Men så mycket hade Bondes grundsatser, om de efterlefts, säkerligen uträttat, att de väsentligen lindrat missförhållandena, att Sverige stått vida bättre rustadt mot fiendens anfall, än sedermera visadè sig vara förhållandet, och att på så sätt möjlighet skulle beredts att utan svårare skakningar och tvära omkastningar leda fosterlandets utveckling in på en ny väg.

Digitized by Google

Dessutom stodo Bondes råd i närmaste samklang med, hvad gällande regeringsform och riksdagsbeslut kräfde. Tung föll ock efterräkningen, när de åsidosattes, öfver den aristokrati, som Bonde velat lära begränsningens konst och dymedelst upprätthålla såsom den svenska kronans främsta stöd.

Digitized by Google

1672 års allians mellan Sverige och Frankrike.

Inom Bondes system rådde sträng öfverenskommelse mellan inre och yttre politik. Inre hushållning skulle möjliggöra yttre oberoende. Då sedermera inom förmyndarstyrelsen aristokratiens egna intressen och principer från trettioåriga krigets tid vunno öfverhanden, yppade sig samma samband om ock på annat sätt. Felstegen inom det ena området visade sin återverkan på det andra. Den inre misshushållningen föranledde fikande efter subsidier, för att staten skulle bära sig, och den bäste subsidiebetalaren hade största utsikten att vinna gehör i den svenska regeringens rådslag. Rikets säkerhet blef på så sätt äfventyrad och dess politik bunden vid andra intressen än dess egna[1]. Det mest i ögonen fallande exemplet härpå utgöres af den ödesdigra allians med Frankrike, som förmyndarregeringen under sin sista tid ingick, och hvilket innesluter klaven till de följande händelserna: till det krig, som blottade rikets tillstånd, och till den räfst med den afgångna styrelsen, som denna upptäckt frammanade.

I början af 1671 kvarstod Sverige ännu i det allianssystem, som betecknas af 1668 års trippelallians mellan Holland, England och Sverige såsom hufvudmakter, med Spanien och — såsom man i allmänhet trodde — kejsaren såsom sekunderande[2].

---

[1] Detta samband har särskildt af Weibull med skärpa och klarhet framhållits, ss. 19 ff.

[2] Spanien hörde helt naturligt till systemet såsom varande den makt, till hvilken de besittningar hörde, som trippelalliansen afsåg att skydda. Kejsaren åter räknades visserligen på grund af habsburgska familjeförbindelser och tyska riksintressen till samma sida men hade i själfva verket redan 1668

Digitized by Google

Danmark åter stod allt sedan 1663 i nära förbund med Frankrike. Då Ludvig XIV genom nyssnämnda allians hejdats i sitt eröfringståg mot spanska Nederländerna, riktade han i stället sina sträfvanden på att tillintetgöra den af de tre allierade, som stod honom mest i vägen, nämligen Holland, och började i detta syfte oförtöfvadt arbetet på att spränga den förbundskedja, som slutit sig kring honom. England vanns först, genom traktaten i Dover 1670. Kejsaren, som länge spelat en tvetydig roll [1], förband sig genom ett hemligt fördrag af 1 nov. (n. st.) 1671 till neutralitet under ett eventuellt franskt krig med Holland mot villkor, att tyska riket och den spanska monarkien däraf lämnades oberöda. Återstod Sverige, om hvars vänskap Ludvig var så angelägen, att han för dess vinnande var beredd att uppoffra den gamla danska förbindelsen [2]. En gammal kännare af svenska förhållanden, Marquis de Pomponne, skickades som utomordentligt sändebud till Stockholm för att genomföra verket.

Då Frankrikes anbud kom om förbund och rikliga subsidier, blef striden hård inom det svenska rådet. Å ena sidan stodo anhängare af den politik, som föranledt Sveriges anslutning till trippelalliansen, med Sten Bjelke och Johan Gyllenstierna som målsmän [3], det andra partiets talan fördes framför

---

indragits i det franska nätet genom en först i detta århundrade känd traktat om spanska monarkiens eventuella delning. Häri låg anledningen, dels till att han icke formligen biträdde trippelalliansen, dels till att han icke ratificerade det af Basserode 1668 med Sverige slutna fördraget. Se Ranke, französ. Gesch. 4 aufl. III 283, Erdmannsdörffer I, 519, 535.

[1] Se ofvanstående not och Weibull s. 33, Erdmannsdörffer I, 552.

[2] Vid sidan af dessa underhandlingar med intressenterna i trippelalliansen dref Ludvig äfven sådana med åtskilliga tyska riksfurstar, i syfte att därigenom underlätta sina truppers uppmarsch mot Holland. Han hade härvid god hjälp i den ovilja, som på många håll rådde mot den nederländska republiken dels på grund af dess handelsok dels med anledning af åtskilliga tvister om fästningar och landområden inom tyska riket, som holländarne sedan trettioåriga krigets tid höllo besatta. De viktigaste af de bundsförvandter, Ludvig på detta sätt vann, voro biskopen af Münster och kurfursten af Köln. Se den utförligare framställningen i det tredje kapitlet.

[3] Till trippelalliansens förkämpar hörde äfven Björnklo, men denna gång kom han icke mycket i tillfälle att verka för densamma. Han dog nämligen omedelbart efter förhandlingarnas början. Pomponne kom (enligt Mignet III 313)

Digitized by Google

allt af rikskansleren De la Gardie, hvilken med ifver grep detta gynnsamma tillfälle att genomdrifva sina utrikespolitiska grundsatser och höja sitt anseende genom triumfen öfver de mot-

---

till Stockholm 30 juli; 7 aug. nämndes i rådet kommissarier att med honom förhandla, och 12 aug. (se Mignet III, 326) hölls den första konferensen. Bland dessa kommissarier var visserligen B., men osäkert torde vara, om hans hälsotillstånd medgifvit honom att deltaga i konferensen d. 12. Faktiskt var han icke närvarande i rådet d. 14 aug. (se Lindskölds rådsprot.), då redogörelse för densamma afgifves af de 2 andra kommissarierna, Sten Bjelke och Johan Gyllenstierna, och den 20 aug. dog han. Redan dessa data göra det mycket osannolikt, att Björnklo kunnat, som Weibull m. fl. uppgifva, vara författare till det mot den franska alliansen riktade utlåtande, som d. 18 sept. skulle inlämnats i rådet (se Weibull s. 24, Cronholm i biogr. lex. II, 326) och hvilket är tryckt i fransk öfversättning hos Rousset ss. 65 ff. Till stöd för denna uppgift kan visserligen åberopas, att så väl nämnda tryckta edition som två bland rådslag i riksark. förvarade afskrifter af samma handling (se meddel. från sv. riksark. III, 170) i öfverskriften angifva, att den inlämnats i rådet d. 18 sept. 1671. Men intet rådsprotokoll för denna dag finns bevaradt, och dessutom visar en närmare granskning af aktstyckets innehåll snart oriktigheten af detta datum. Dess förf. utgår från den allians, som Pomponne och Coventry föreslagit, men den senare kom först d. 2 okt. till Stockholm (se Mignet III, 331 och Francs rådsprot. 6 okt.). Han omnämner vidare, att alliansen blifvit efter vidlyftiga diskurser projekterad och af de flesta rösterna gillad. Han skrifver således efter d. 9 nov., (se s. 10 i texten). Därjämte är hela hans resonnemang byggdt på förutsättningen af Sveriges neutralitet med offensiva förpliktelser blott för den händelse lugnet störtes i Tyskland, ett alternativ, som väcktes först d. 7 okt. (se Weibull s. 25). Björnklo kan således icke vara författaren, och detta förmenta aktstycke af d. 18 sept. 1671 är säkerligen identiskt med den protest, som den 18 *dec.* s. å. af Bjelke inlämnades i rådet. Dels sammanfalla nämligen dess underskrifter med de namn, som i rådsprotokollet (Lillieflychts) d. 18 dec. uppräknas som satta under protesten, dels finnes i Palmsköldska samlingen (N:o 1 tome XXIV s. 456) en afskrift af samma handling af 18 sept., men här försedt med det riktiga datum af 18 dec. (»18 X bris») 1671. Någon *annan* protest af 18 dec. 1671 har jag däremot icke kunnat återfinna. Härtill kan läggas, att af de 3 afskrifter af rådslaget af 18 sept. som finnes i riksarkivet, äro endast 2 daterade, men de visa sig vid närmare undersökning förtjäna mindre vitord. Den ena är bevisligen en senare afskrift, enär på samma sida där den slutar, följer en afskrift af en känd handling från tiden för 1675 års riksdag, den andra åter är gjord med sådant slarf, att en dryg foliosida af den fullständiga texten öfverhoppats. Förklaringen blir sålunda den, att en afskrifvare har, möjligtvis missledd af det latinska sättet att beteckna månaden, insatt den felaktiga dateringen, och en sådan afskrift har då Rousset lagt till grund för sin edition.

Digitized by Google

ståndare, som några år förut gifvit Sveriges utrikespolitik en riktning, rent motsatt den, han ansåg för den rätta. Förhandlingarna förete tvenne hufvudskeden, af hvilka det första förflöt under hösten 1671 och afslöts genom en stor öfverläggning i rådet den 9 nov., hvari beslöts att ingå ett förbund af den hufvudsyftning, som Frankrike föreslagit. Sedermera uppsattes ett formligt senatusconsultum, affattadt efter flertalets mening, och blef den 11 dec. underskrifvet i rådet[1]. En vecka senare d. 18 december inlämnade minoriteten sin skriftliga protest, undertecknad af presidenten i Svea hofrätt, Johan Gyllenstierna (Nilsson), Sten Bjelke, K. Kurk, L. Fleming, Tord Bonde, Georg och Johan Gyllenstierna (Jöranssöner)[2].

Det var emellertid blott själfva principfrågan, som var afgjord. Detaljerna återstodo, hvilka måste klargöras, innan ett formligt fördrag kunde uppsättas, och framför allt den viktiga detalj, som rörde subsidiernas belopp. Striden härom blef så liflig, att den ej hann afslutas under detta skede af förhandlingarna. Den franske gesanten Pomponne hade nämligen under tiden blifvit utnämnd till Frankrikes utrikesminister och måste återvända för att öfvertaga sin nya befattning. Han medförde då blott ett utkast till en förbundsakt, hvari punkten om subsidierna lämnats öppen, hvaremot den svenska regeringen lofvade vidhålla de öfverenskommelser, som slutits, tills Frankrikes bestämda svar hunne anlända[3].

Under mellantiden inträdde en skiftning i Frankrikes håll-

---

[1] Ett odateradt, men med månadsbeteckning försedt, exemplar (kopia) förvaras bland rådslag i r. a. Underskrifterna, bland hvilka Sten Bjelkes namn förekommer, gifva ingen ledning vid bedömandet af rådsherrarnes röstgifning. Af rådsprot. $^{11}/_{12}$ och $^{18}/_{12}$ framgår nämligen, att alla närvarande ansågos skyldiga att skrifva under. Protokollet däremot förvarar deras vota.

[2] Dessa äro de underskrifter, som rådsprotokollet för d. 18 dec. — hvilket anger Johan Gyllenstierna Jöransson som närvarande — upptager. Jmfr f. ö. s. 8. not 3. Carlson — och efter honom Weibull — har en något afvikande namnförteckning, men utan angifvande af källan. Thams förteckning (II, 2, 107) åter sammanfaller med den här i titeln gifna. Däremot har jag icke i rådsprotokollet för den 8 dec. kunnat finna något spår af den debatt om protesten, som Tham på nyss anförda ställe förlägger till denna dag.

[3] Se Weibull ss. 28—32, Mignet III 338—347.

Digitized by Google

ning, enär Ludvig på grund af sin diplomatiska framgång vid Wienerhofvet (genom fördraget af 1/11 1671) blef mindre angelägen om det svenska förbundet och beordrade Pomponnes efterträdare Courtin att bjuda endast 200,000 ecus i subsidier, hvaremot inga större pretentioner skulle ställas på Sverige än att hålla sig neutralt i det blifvande kriget mot Holland. Denna ljumhet blef dock af öfvergående natur, och främsta anledningen härtill var säkerligen den diplomatiska motgång Ludvigs politik led på annat sätt, nämligen i Brandenburg. Kurfurst Fredrik Vilhelm hade vid denna tid efter lång tvekan träffat sitt val mellan Frankrike och Holland till den senare maktens förmån, och i januari 1672 började han de förhandlingar med dess gesandter, som ledde till förbundsfördraget af 6 maj s. å. Desto nödvändigare blef det, när sakerna i Berlin togo en oroväckande vändning, att i Sverige vinna en motvikt till den krigiske kurfursten [1]. Dess neutralitet var icke längre tillräcklig, och faran, att den svenska regeringen skulle, om det franska subsidieanbudet sjönk för lågt, vinnas af den motsatta sidan, visade sig nu så betydelsefull, att Courtin snart fick order att taga det senaste förslaget tillbaka samt underhandla med Sverige på basen af de öfverenskommelser, som träffats i nov. 1671 [2]. Härmed inträda förhandlingarna i sitt andra hufvudskede, ett stycke in på år 1672, hvilket afslutas med traktatens undertecknande den 4 april 1672.

Under dagarne 12—15 mars hölls den öfverläggning, som afgjorde den viktiga frågan [3]. Minoritetens antal kan icke denna gång på siffran bestämmas [4]; dess talan fördes framför allt af

[1] Se Erdmannsdörffer I, 565; Wimarson s. 10. Mignet III, 348 ff.

[2] Se Weibull s. 35 och Mignet III, 348. Carlson aliter II, 372.

[3] Tham II, 2, 131; Weibull s. 48 ff.

[4] Åtskilliga af de omröstande hänvisa nämligen till sina ej längre i behåll varande särskilda skriftliga vota utan att uttala sig om dessas syftning. I voteringen deltogo, utom de 5 af regeringen, 18 rådsherrar. För alliansen röstade: J. G. Stenbock, C. Rålamb, E. Ulfeld, G. Banér Carlsson, C. Stiernskiöld, Chr. Horn, N. Brahe, E. Fleming, A. Sparre, riksmarskalken grefve Gabriel Oxenstierna Gabrielsson, C. Tott, M. G. De la Gardie, G. O. Stenbock, C. G. Wrangel, P. Brahe, änkedrottningen. Mot: Th. Bonde, J. Gyllenstierna Jöransson, L. Fleming, K. Kurk, S. Bjelke. Icke bestämbara: G. Sparre, S. Banér.

Digitized by Google

Johan Gyllenstierna. Den unge konungen var närvarande, men utan att yttra sig, änkedrottningen var ock tillstädes, likaledes utan att deltaga i diskussionen, men röstade på franska sidan.

Fördraget sönderföll i två, ett offentligt och ett hemligt [1], det förra beräknadt på 10 år det senare på 3 år. Det offentliga angaf som sitt hufvudsyfte att upprätthålla Westphaliska freden, och för detta ändamål utfäste sig de båda förbunden att, om kejsaren eller något riksstånd mot fredens bestämmelser [2] anföllo någondera af de båda kronorna eller lämnade hjälp åt någonderas fiender, gripa till vapen mot fredsstöraren, så framt han ej veke för fredlig deklaration. Af denna anledning förband sig konungen af Sverige att på tysk mark hålla en efter omständigheterna lämpad och vederbörligen utrustad krigsstyrka, till hvars underhåll konungen af Frankrike lofvade bidraga med subsidier afpassade efter härens storlek. Det hemliga fördraget tillämpade det offentligas mera allmänna bestämmelser på det särskilda fall, som nu förelåg. Sverige utlofvade här väpnad intervention, ifall kejsaren eller något riksstånd skulle bispringa Holland, och förband sig att i detta syfte under 3 år hålla 16,000 man rustade. Innan de användes, skulle dock fredliga medel i form af deklaration med 3 månaders varsel försökas i syfte att göra eventuell inblandning öfverflödig. Till gengäld lofvade Frankrike att förhjälpa Sverige till de handelsfriheter gent emot Holland, hvilkas afsaknad länge kännbart gjort sig gällande. Vidare skulle Danmark icke få utan Sveriges samtycke intagas i förbundet. Till sist — och detta var det viktigaste — beviljade Frankrike 400,000 ecus

[1] Det förra är tryckt (på tyska) i Theatrum europæum XI, 97 ff, det senare finnes (på franska) hos Mignet: III, 365 ff. Originalakterna i riksarkivet äro på latin. Jmfr äfven Weibull, ss. 57 ff., som utförligt redogör för deras innehåll.

[2] Härmed åsyftas den till sin innebörd mycket omtvistade 3 artikeln i Münsterfördraget, hvilken förbjöd kejsaren och rikets ständer att på något sätt bispringa Frankrikes fiender. Om dess formulering och de olika tolkningarna däraf se Weibull ss. 41 ff. En nyare lätt tillgänglig edition af Westfaliska freden erbjuder H. Vast, Les grands traités du règne de Louis XIV, vol. I (1648—1659), Paris 1893. Den ifrågavarande artikeln återfinnes där s. 16.

Digitized by Google

om året i fredssubsidier; i fall af krig skulle summan höjas till 600,000 ecus.

Förmyndarestyrelsen hade nu ändtligen fått de stora fredssubsidier, som den med sådan ifver redan under hösten föregående år fordrat. Däremot hade den icke lyckats uppdrifva krigssubsidierna så högt, som möjligt varit, ty Ludvig hade bemyndigat sina sändebud att medgifva sådana ända till 720,000 ecus. Men för den svenska regeringen låg ock hufvudvikten på de förra, enär den invaggade sig i förhoppningen att kunna undvika kriget.

Ungefär samtidigt slöts ett fördrag med England, hvari denna makt lofvade Sverige sitt bistånd mot Hollands handelspolitik och mot alla anfall, det kunde komma att lida på grund af det franska förbundet.

Så var då den diplomatiska frontförändringen genomförd. Dess följder blefvo ödesdigra så för Sverige som för dess tillskyndare. Samtidens dom föll sträng och förkrossande öfver dem, och eftervärldens har, om den ock varierat i något olika tonarter, i det stora hela icke varit mycket mildare. Det fordras dock att mäta deras handlingssätt icke allenast efter utgången, utan äfven efter hvad de med detsamma åsyftat, samt med afseende fästadt på det mått af klokhet och förutseende, man af dem billigtvis kunnat vänta vid bedömandet af den politiska situation, hvari de satts att verka.

Från beskyllningen, att af krigslystnad hafva drifvits till det franska förbundet, kan man lugnt frikänna förmyndarestyrelsen[1]. Något verkligt krigsparti dominerade icke inom densamma, och när Frankrike vid underhandlingarnas början yrkade på ett förbund af offensiv karaktär, fick det bestämdt afslag[2]. Den grunduppfattning, från hvilken majoritetens målsman, De la Gardie vid utrikespolitiska saklägets skärskådande utgick, var den, att Sverige icke kunde under då rådande allmänna rörelse i Europa utan största våda hålla sig alldeles utanför och sitta stilla. Risken var framför allt den, att Frankrike skulle, om det

[1] Detta har på sätt och vis erkänts af Carlsson (II, 374); och ytterligare betonats af Weibull, ss. 51, 67.

[2] Se excerpter ur rådsprotokollen aftryckta hos Weibull, s. 76.

Digitized by Google

afvisades af Sverige, ofelbart sluta närmare förbund med Danmark[1], hvarur lätteligen en storm kunde uppväxa i Tyskland och hota därvarande svenska besittningar. Afvisade man Frankrikes anbud, komme man med långt större sannolikhet i krig, än om man ginge med detsamma. Anhängarna af trippelalliansen och dess politik kunde han hänvisa till det faktum, att denna vore sprängd, då den engelska ambassadören i Stockholm arbetade gemensamt med den franska och till samma mål, och därjämte försvagad genom kejsarens kallsinnighet, hvarpå Sverige haft ett kännbart bevis i dennes vägran att ratificera den subsidietraktat, som det österrikiska sändebudet Basserade 1668 med detsamma slutit[2]. Till slut kunde han vädja till en känsla, som de flesta rådsherrarna delade, känslan af det önskvärda i, att Hollands makt något försvagades, så att Sverige kunde afkasta dess tryckande handelsvälde.

Beräkningen var sålunda den, att Holland skulle äga tillräcklig motståndskraft för att icke genast eller helt och hållet ligga under för Frankrikes anfall. Kriget tänktes skola draga ut på längden, och det svensk-franska förbundet skulle afskräcka kejsaren och de tyska furstarna från inblandning. På så sätt hoppades man kunna på en gång i lugn och ro njuta de höga fredssubsidierna och lokalisera kriget. Brast den senare förhoppningen, ämnade man icke därföre släppa den förra. Med Holland stod man nämligen fortfarande i alliansförhållande och hade alltså den bästa anledning att erbjuda sin medling. Skulle nu denna icke lyckas, skulle Ludvig segerstolt uppställa orimliga fredsvillkor, som alltför kännbart berörde tyska rikets intressen för att dess furstar däri skulle kunna finna sig, så vore Sverige icke förpliktadt att fortfarande följa Frankrike. Det egna intresset vore ytterst det afgörande, och detta »præsuppositum bryter traktaten»[3].

---

[1] Att denna farhåga ej var ogrundad synes af ett den danske gesandtens i Stockholm, Petkums bref af $^{4}/_{11}$ 1671, tryckt i utdrag hos Fryxell: handl. rör. Sveriges hist. I, 212.

[2] Carlson II, 367; Weibull, s. 32 jmfr. ock noten s. 8.

[3] De la Gardie i rådet 2 mars 1672, se Weibull bil. ss. 73, 74, 80.

Digitized by Google

Så resonnerade rikskanslern, och hans mening[1] vann flertalets bifall. Minoritetens uppfattning, sådan den formulerades af Johan Gyllenstierna gick däremot ut på följande. Ett fördrag sådant, som det föreliggande, måste nödvändigt allarmera kejsaren och de tyska riksfurstarna. Det sökte binda deras handlingsfrihet på det kännbaraste sätt, då det förbjöd dem bispringa Holland mot Frankrike, och detta skedde därigenom, att den offentliga fördragsurkunden statuerade en förklaring af Westphaliska freden gjord af tvenne bland parterna utan den tredjes hörande, fastän det var just dennes skinn det gällde[2] (»de illorum luditur corio»). På så sätt bure man olja till krig. Kejsaren, Kur-Brandenburg och andra flere sutte visserligen ännu stilla för att icke konungen af Frankrike måtte få anledning att först anfalla tyska riket, »men när han kommer i aktualiteter med Holland, då lära de först visa, hvad de ha i sinnet».[3] Det med kejsaren merendels förbundna Spanien hade redan förklarat sig för Holland, och på England vore icke att lita. Dess förbindelse med Frankrike torde icke blifva af lång varaktighet. Det därvarande svenska sändebudets bref gåfve vid handen, att konungen visserligen ville stå fast vid densamma, men att folket vore därmed illa tillfreds. Nu var det på grund af vårt stormaktsväldes maritima natur en maxim à 1600-talets svenska utrikespolitik att alltid stå väl med endera af sjömakterna. Med fullt fog kunde då Gyllenstierna under hänvisning härtill erinra om, att vi i fall af en brytning mellan England och Frankrike komme att stå utan en sådan förbindelse. Mot risken af en fransk sammansättning med Danmark, ifall Sverige nu sade nej, satte han den eventualiteten, att Holland skulle, om det alldeles stöttes för hufvudet, engagera Danmark samt därjämte »armera Kur-Brandenburg och Lüneburg, som kunna

---

[1] Om båda åsikterna se de belysande excerpter ur rådsprotokollen som Weibull aftryckt.

[2] Detta var sanning i dubbel måtto. Dels var det just denna tredje parts handlingsfrihet, som man ville inskränka, dels var attacken mot Holland, afsedd att gå genom tyska riket, inom hvars område holländarna som nämndt höllo icke få platser besatta.

[3] Se Weibull bil. ss. 76, 85 och passion.

Digitized by Google

falla in i H. M:ts provinser, när de vilja, helst när de bli understödde af imperatore». Han tillstyrkte därför; att se tiden an och icke binda sig på något håll utan hålla fria händer. Dock ansåg han icke, att vi skulle sitta alldeles stilla utan taga 100,000 eller 200,000 rdr (i subsidier) att värfva för och sedan sätta flottan i godt skick.[1]

Det profetiska i dessa yttranden vittnar om den skärpa och sundhet, hvarmed Johan Gyllenstierna bedömde den europeiska situationen, och träffande är den kritik, hvari han påvisar bräckligheten af de stöd, till hvilka motpartiet litade. Svagare är däremot — särskildt i betraktande af då rådande styrelsemaximer — den positiva operationsplan, han tillstyrker. Sverige seglade mellan Scylla och Charybdis, som Per Brahe sade[2], och det föreföll nog icke så lätt att säga, till hvilkendera sidan man skulle hålla sig. Därom vittnar bl. a. äfven den försynthet[3], med hvilken Gyllenstierna yttrade sig trots all seghet i häfdandet af själfva ståndpunkten. Men så mycket var visst, att ett afgörande måste träffas. Frankrike stod färdigrustadt, och några veckor efter den svensk-franska traktatens undertecknande, drogo dess härar i fält[4]. Det måste således, som det ock gjorde, fordra ett bestämdt svar. Ett uppskofsyrkande sådant, som det Gyllenstierna framställde, hade i realiteten blifvit detsamma som ett nej och gifvit signalen till det franska sändebudets afresa — till Köpenhamn. Å andra sidan vågade Gyllenstierna icke föreslå den svenska regeringen att bestämdt ställa sig på Hollands sida. Därtill var känslan af dess handelsok alltför lifligt, och man hade dessutom i frisk minne, huru litet Sverige verkligen fått ut af de subsidier, som lofvats det i samband med trippelalliansen. Resultatet skulle således blifvit

---

[1] Se Weibull bil. s. 86.

[2] Rådsprot. $^{27}/_{2}$, Weibull bil. s. 73.

[3] Ett yttrande i rådet d. $^{12}/_{3}$ afslutar han så: »hvilket jag dock oförgripeligen säger och utan förmätenhet att tro, att det ändteligen skall vara rätt, som jag menar, ty jag har ingen annan förmätenhet än denna, att jag vet att det jag säger, det säger jag i en god intention och efter mitt bästa samvete».

[4] De första dagarna af juni. Ludvig ratificerade traktaten d. 26 april (6 maj n. st.) se Mignet III 375, och originalet i riksarkivet.

Digitized by Google

det, att Sverige kommit att stå utan vänner och framför allt — utan subsidier.

Här var det just, som skon klämde, häri låg den drifffjäder förborgad, som förde rådets flertal öfver på den franska sidan, fastän till och med en Magnus Gabriel De la Gardie hade panna att förneka dess tillvaro[1]. Hade Johan Gyllenstiernas råd blifvit följt, så är det ju *möjligt,* att Ludvigs krig mot Holland för tillfället blifvit inställdt, men säkert är, att den svenska regeringen blifvit utan de subsidier, den så väl behöfde för att lindra statsverkets betryck.

Å andra sidan är det märkligt, att äfven De la Gardie kunde, när det gällde att för Frankrike framhålla värdet af Sveriges medverkan vara nästan lika förutsägande och profetisk som Johan Gyllenstierna. Till det franska sändebudet kunde han sålunda säga, att England ingalunda vore att lita på, och att han ville vara en skälm om icke Tyskland, trots sina löften inom ett år ställde 60,000 man mot Frankrike, som f. ö. hade vida större planer än att bryta Hollands handelsvälde. Men i rådet gjorde han sig icke till dessa synpunkters målsman, där röjer han ingen tvekan, där är han den franska alliansens gifne förespråkare mot alla inkast. Om han sålunda trots den klarhet, med hvilken han kunde framlägga skälen mot detta franska förbund, det oaktadt mer än någon annan bidrog till dess afslutande, torde man icke därför vara berättigad att stämpla honom såsom den, där handlat mot bättre vetande. Så länge icke motsatsen är bevisad, bör man antaga, att Magnus Gabriel De la Gardie, sedan han framlagt rationes pro et contra — en konst, hvari han var mästare — träffade sitt val för alliansen med Frankrike i den öfvertygelsen, att detta var för fädernesland bäst och nyttigast.

Men man gör honom säkerligen å andra sidan ingen orätt, om man håller före, att med denna öfvertygelse blandade sig, medvetet eller omedvetet, tanken på, hvad hans egen fördel kräfde. De la Gardie var ingalunda Ludvigs oegennyttiga och blinda verktyg. Det anbud, denne genom hans förmedling framställde, gaf honom ett kärkommet tillfälle att återvinna sin

[1] Rådsprot. $^{12}/_{3}$, Weibull bil. s. 76. Se ock Tham II, 2, s. 103.

Digitized by Google

forna ledareställning inom det svenska rådet, och förvisso har medvetandet häraf eggat hans ifver att se det franska förbundet i dess bästa ljus samt fördunklat blicken för dess skuggsidor. De la Gardie, som med sådan styrka kunde betona det egna statsintressets öfvervikt i vågskålen gent emot traktatens bokstaf, har tydligen icke haft ett rätt öga för samma intresses reella innebörd med afseende på hans eget fädernesland under föreliggande omständigheter. Han har bedömt detta intresse mera efter subsidiebehofvet än med blicken fästad på Sveriges egen maktställning och däraf betingade plats på det utrikespolitiska schackbrädet, och han har trott sig kunna finna ett skydd genom ett hemligt förbehåll, som i nödfall skulle eludera dess åtagna förpliktelser, utan tanke på, att det därigenom skulle nästa gång komma att stå isoleradt och misstrodt af alla. Han har glömt, att en stormakt sådan som Sverige då var, måste fatta sitt intresse i samband med och under noggrann värdering af andra makters; han har icke mäktat att från samma egoistiska intressesynpunkt, som han ville häfda för dess del, genomskåda den europeiska situationen, och därför innesluter hans nederlag en verklig nemesis för honom äfven såsom diplomat.

Han öfverskattade sålunda Hollands motståndskraft och underskattade Ludvigs maktställning på samma gång som betydelsen af de krafter hvilka, när den afslöjades, förr eller senare måste resa sig till motvärn. Här var det just detta egna statsintresse, som verkade sammanslutningen mot den hotande eröfraren och sönderslet som spindelväf de förbindelser Frankrikes diplomati knutit, men hvilka De la Gardie betraktat som fasta band, trots att de snart skulle visa sig i väsendtlig mån sakna det realpolitiska underlag, från hvilket han själf sade sig utgå vid ledningen af Sveriges utrikespolitik.

Denna svaghet delar han emellertid med alla dem, som röstade för den franska alliansen. De läto sig öfvertyga därom, att krig snarare skulle följa ur ett nej, än ur ett ja till Frankrikes anbud, och de lyssnade icke till Gyllenstiernas hänvisning[1], att Sverige under en följd af år haft fred och trygghet för sina tyska provinser utan aktuella förbindelser med Frankrike. Ge-

[1] Rådsprot. $^{18}/_{3}$; Weibull bil. s. 83.

Digitized by Google

mensamt drabbar dem ock ansvaret för att i strid eller åtminstone utan samband med de intressen, som utgingo från Sveriges egen maktställning[1], ha indragit sitt fädernesland i Ludvig XIV:s eröfringspolitik och att ha pålagt Sverige dessa till krig ledande förbindelser, under det att samtidigt rådde den mest trängande nöd i rikets drätsel och den djupaste förvirring i alla de förvaltningsgrenar, som af kriget skulle beröras[2]. Det är i sanning en egendomlig kretsgång, som gripit förmyndarstyrelsens politik. Därföre att man under *fredens* dagar hushållat, så att staten ej med rikets egna tillgångar kunde upprätthållas mottager man subsidier, åtföljda af förpliktelser, som eventuellt underkasta fäderneslandet *krigets* än svårare prof. Det är ock en slående skillnad mellan Johan Gyllenstierna, som tillstyrker uppskof för att vinna tid till, att *innan* man binder sina händer på något håll sätta krigsväsendet i ordning — och De la Gardie, som yrkar, att man skall »sluta» genast, för att *sedan,* i fall omständigheterna därtill föranleda, sammankalla ständerna och utrusta här och flotta. »Då lära vi känna oss själfva, och då få vi bäst se, om icke goda vänner äro oss nödige»[3], förklarade De la Gardie. Så skedde ock. Han fick sin vilja fram, och lärdomen gafs — på 1675 års riksdag!

1672 års allians torde sålunda icke rättvisligen kunna betraktas såsom ett utslag af vare sig personlig krigslystnad eller medveten egennytta. Dess rötter böra sökas i misshushållningen under fredsåren, hvarur den mognat fram som den skämda frukten på ett maskstunget träd, och därjämte vittnar den om, att dess upphofsmän icke varit vuxne värfvet att med oför-

---

[1] Härmed åsyftas icke blott Sveriges behof af fred och förbindelse med sjömakterna utan äfven de intressen, som sammanhängde med dess egenskap af tyskt riksstånd. Dessa fordrade för sitt tillvaratagande en politik, som sökte sina anknytningspunkter inom riket och respekterade dettas rättigheter. Nu däremot uppställde Sverige sig såsom Frankrikes soldenär *utom* och diktatoriskt *öfver* riket. Jmfr f. ö. Weibull ss. 40 ff.

[2] Det är med en viss förvåning, man ser den franska gesandt, som så ifrigt dref denna underhandling i sina depescher hem, gifva den skarpaste skildring af detta förhållande. Det var således närmast Sveriges fruktade krigare*namn,* om hvilket man köpslog som om en handelsvara.

[3] Weibull s. 54.

Digitized by Google

virrad blick styra det svenska statsskeppet genom den europeiska politikens blindskär och bränningar. Den är en akt icke af oredlig vilja, men väl af mänsklig svaghet, och på samma gång utgör den det sista uttrycket för ett urartadt system, som förlorat känningen af statens verkliga behof.

Digitized by Google

1672 års riksdag.

Det dröjde icke länge, innan det började mörkna på den politiska horisonten. Brandenburg hade, som förut (s. 11) nämnts, vid 1672 års början närmat sig Holland, och den 26 april s. å. slöt kurfurst Fredrik Wilhelm ett fördrag med Holland, hvari han tillförsäkrade det sin hjälp. När så underrättelsen kom om Ludvigs hastiga och oväntade framgångar mot den nederländska republiken under försommaren 1672, blef kejsaren orolig. Han hade liksom Sverige missräknat sig på Hollands motståndskraft och fann sig föranlåten att ändra hållning. Redan 13 juni ingingo han och kurfursten af Brandenburg ett förbund till upprätthållandet af westfaliska freden samt tyska rikets lugn och detta steg följdes snart af ett försök till bildandet af ett s. k. tredje parti genom den af kejsaren, Brandenburg och en del andra nordtyska furstar bestående ligan i Braunschweig[1]. Till denna slöt sig äfven Danmark[2], och i England blef folkstämningen alltmer fiendtlig mot konungens antinationella politik.

Medan den europeiska situationen sålunda slag i slag omgestaltades, väntade den franska traktaten ännu på sin ratifikation. Förmyndareregeringen hade således ännu en möjlighet till återtåg. Men de franska subsidierna beräknades från ratifikationsdagen, den franska gesanten erbjöd den första utbetalningen däråt i samband med ratifikationen, och — man ratificerade[3].

---

[1] Jfr f. ö. framställningen ss. 63.

[2] Se Jørgensen II, 39.

[3] Enligt rådsprot. skedde detta d. 4 juli; Mignet har (III, 376) datum 3—13 juli. Om den gåfva af 20,000 ecus, som De la Gardie efter ratifikationen erhöll af Frankrike, fastän han icke varit formlig underhandlare å svenska sidan, se Weibull s. 66 not 5.

Digitized by Google

Samtidigt beslöts att erbjuda Holland och Frankrike sin medling, hvilken ock antogs såväl af dessa makter som af det med Frankrike ännu förbundna England.

Den tid var nu icke långt aflägsen, då ständerna skulle sammanträda. Detta skedde den 3 sept. 1672. Under förhandlingarna om den franska alliansen hade olika meningar uttalats om huruvida ständerna behöfde höras före dess afslutande eller ej, Johan Gyllenstierna hade uttalat sig *för* en sådan åtgärd, rikskansleren åter *emot*[1], förklarade densamma erforderlig, allenast när fråga vore om att skrida till öppna fiendtligheter[2]. Men nu, då ständerna samlats, meddelades dem emellertid en i allmänna ordalag hållen resumé af rikets yttre förhållanden[3]. Detaljerna förbehöllos sekreta utskottet, som denna riksdag nämndes af rådet[4]. Då utskottet sedermera — för att vinna större snabbhet i arbetet och nödig sekretess — delades i två afdelningar, en för utrikes, en för inrikes ärenden, var det äfven rådet, som verkställde denna fördelning, nämligen af de adliga ledamöterna. Prästerna fingo däremot göra fördelningen själfva[5].

Men bakom dessa åtgärder kan man ock ganska tydligt spåra förmyndarstyrelsens sträfvan att gifva utskottet en sammansättning, särskildt lämpad efter den ömtåliga utrikespolitiska fråga, som skulle föreläggas detsamma. Och försiktighetsmåtten voro säkerligen icke öfverflödiga. Man finner sålunda De la Gardie redan så tidigt som i juli 1672[6] klaga öfver att »ondskefullt och oförsvarligt folk» tadlade »H. M:s consilier» »med större oförskämdhet än i Holland vanligt är», hvilket »galna tal» in-

---

[1] Se Tham II, 2, s. 106, och Weibull s. 28 not 2.

[2] Att De la Gardies åsikt var den riktiga och vedertagna torde böra medgifvas. Det normerande lagbudet fanns i add. § 16, hvarmed bör i kraft af add. §§ 14 och 19 jämföras 1634 R. F. § 64. Jmfr f. ö. landslagens konungabalk § 2 och 1654 K. f. § 6. Taubenfelt uttalade dock en annan mening, 1672 års adelsprot. s. 149, sannolikt åsyftande konungens stadfästelserätt.

[3] Se K. M:s allmänna propos. (2 punkten) adelsprot. bil. ss. 337 ff.

[4] Detta skedde icke utan strid, i det röster höjdes så i rådet, som på riddarhuset för adelns rätt att själf utse sina medlemmar i utskottet. Se adelsprot. $^{5}/_{10}$ s. 108. Se äfven Tham II, 2, ss. 186, 187.

[5] Se Tham II, 2, s. 190, adelsprot. $^{16}/_{10}$ s. 143.

[6] Se Lindschölds prot. d. $^{15}/_{7}$.

Digitized by Google

gifvit ministrarna m. fl. den föreställningen, att allt, som H. M. hade slutit, skulle på den instundande riksdagen kastas öfverända. Dessa af kanslern uttryckta farhågor ansågos så pass allvarsamma, att rådet på hans yrkande beslöt uppsättandet af en skrifvelse till öfverståthållaren och magistraten i Stockholm, hvari dessa myndigheter ålades att vaksamt speja efter och till vederbörligt straff befordra dem, som förde »så ovettiga omdömen». Framgången måtte emellertid varit ringa att döma af den förnyade klagan, som De la Gardie d. 9 okt. förde i rådet öfver det vidriga tal, som vore gängse om regeringens utrikespolitik. Med dessa kanslerns uttalanden bör man då ock sammanställa rådets på hans bedrifvande fattade beslut, när sedan fråga blef om, hvilka handlingar utskottet skulle meddelas, att minoritetens skrift[1] icke skulle utlämnas.

Den 15 okt. öfverlämnades K. M:s första proposition till sekreta utskottet[2], hvari bl. a. utrikespolitiken behandlas. Inledningsvis gafs tillkänna, att de ärenden, som däri vidrördes, vore sådana, som »sedermera, såvida det af nöden pröfvas till samtl. riksens ständers inrådande och approbation antingen till alla punkter eller till en del kunna vidare kommunicerade blifva eller efter förra riksdagars bruk igenom inclusionen i riksdagsslutet per generalem clausulam vinna sin kraft och fullbordan». Det var naturligtvis det senare behandlingssättet, som afsågs för den franska alliansen, och redan följande dag utverkade landtmarskalken af ridderskapet och adeln bemyndigande för dess utskott att med ståndets rätt besluta om de ärenden, K. M. detsamma förelade[3].

Propositionens innehåll gifver ganska tydligt vid handen, såväl huru regeringen ville hafva sin senaste diplomatiska bedrift uppfattad, som de farhågor, den hyste för ett motsatt bedömande. Det krig mot Holland, som regeringen med öppna

---

[1] Härmed torde afses de 7 rådsherrarnas protest af $^{18}/_{12}$ 1671. Jmfr Tham II 2, ss. 187—189 och första sekr. propositionen af $^{15}/_{10}$. Af utskottets protokoll (se 15—21 okt.) synes icke heller framgå, att något annat uttryck för mindre talets mening än Johan Gyllenstiernas votum (af $^{15}/_{3}$ 1672) blifvit uppläst. Se adelsprot. s. 145.

[2] Adelsprot. bil. ss. 353 ff.

[3] Se adelsprot. s. 142.

Digitized by Google

ögon och berådt mod väsentligen befordrat genom att sluta det franska förbundet, stämplas här som »olyckligen uppvuxet», och fastän efter afslutandet af Brandenburgska fördragen af 26 april och 13 juni samt efter bildandet af ligan i Braunschweig casus foederis i själfva verket kunde synas nära förestående, drog man sig icke för att hänvisa till det franska fördraget med dess hemliga artiklar, »hvilket hvar och en öfvertyga bör om rätta sanningen, huruvida Sverige sig engagerat hafver eller icke».

Trots alla försäkringar och all försiktighet var dock stämningen inom utskottet just icke så gynnsam för regeringen[1]. Bland de adliga medlemmarna yttrade sig hofrådet Taubenfelt — således en af De la Gardies egna underlydande tjänstemän — ganska allvarsamt mot dess utrikespolitik. Han ansåg visserligen icke »rådligt grubbla något uti de passerade traktater med Frankrike och England, emedan det, som gjordt är, icke kan mera blifva ogjordt», men han motsåg framtiden med bekymmer. Utrikesaffärernas tillstånd hade, sedan traktaterna slötos, tämligen förändrats genom sammansättningen i Braunschweig, och man borde se till, »att vi icke förfalla i ett svårt krig, som man sedan icke så lätteligen kunde komma ur». Han tillstyrkte, att man skulle till K. M. hemställa om sådana åtgärders vidtagande, hvilka om möjligt förebyggde denna hotande fara.

Landtmarskalken grefve Gustaf Oxenstierna uppträdde naturligtvis såsom regeringens språkrör och sökte i ett inledande föredrag framställa dess åtgöranden i det bästa ljus. Han lyckades dock icke få sina ståndsbröder i utskottet öfver en neutral passivitet. Då Mauritz Posse frågade, om man skulle consentera till det, som skett, svarade genast Jakob Fleming: Hvarken consentera vi därtill eller intet, utan är bäst att tacka H. K. M. och förtro honom hela verket». Äfven de, hvilka uttalade sig välvilligast mot regeringen såsom landshöfding Anders Lilliehöök ansågo säkrast, att man hvarken approberade eller improberade det skedda, och sedan öfverste Sperling uttalat sig i samma riktning, ehuru i något mera förblommerade ordalag,

[1] Se adelsprot. ss. 146—157.

Digitized by Google

instämde alla de öfriga, hvarmed landtmarskalken fann sig föranlåten att förklara sig nöjd.

Detta var då resultatet af de adliga utskottsledamöternas enskilda öfverläggning den 22 okt. Ej bättre blef det, när präster och borgare kommo till två dagar senare. Ibland de förra hade biskopen i Linköping Johannes Elai Terserus blifvit insatt, och han uppträdde mycket bestämdt mot Frankrike och Sveriges beroende af detsamma. Understödd af ärkebiskop Stigzelius, sökte han visa, att Frankrike, som förgripit sig på westfaliska freden[1] och tyska riket, vore den rätta fridstöraren. Det vore enligt hans mening betänkligt att slå sig till dem, som söka ruinera Holland. Landtmarskalken och landshöfdingen Lilliehöök hade rätt mycket besvär med att bemöta de förargliga inkasten, men till slut formulerade Terserus sin mening därhän, att saken borde öfverlämnas till K. M. »med den ödmjukaste och underdånigste påminnelse, att H. M. således allt styrer, att den westfaliska freden ingaledes brytes, och att Holland icke går öfver ända». Och om samma mening förenade sig rådman Påhl å borgarnes vägnar.

Detta var den 24 oktober. Sedan fick frågan hvila flera veckor, hvarunder protokollen i denna sak endast hafva att förmäla om en del handlingars uppläsande[2], men den 25 nov. togs den före till afgörande och beslöts då på landtmarskalkens förslag och utan meningsskiljaktighet efter en kortare icke protokollförd diskussion att, på samma gång man hembar K. M. sitt tack för den kommunikation af utrikesärendenas tillstånd, som blifvit riksens ständer meddelad, öfverlämna dessa ärendens framtida skötsel i K. M:s händer.

Alldeles utan villkor skedde detta dock icke. Samtidigt beslöt man nämligen att uppsätta ett skriftligt svar i ämnet. Detta afgafs den 4 december[3], och alla artiga fraser till trots,

---

[1] Här spelar motsättningen mellan de olika tolkningarna af westfaliska fredens 3 art. ut eo sincerior åter in; jmfr s. 12.

[2] Efter all anledning har regeringen användt mellantiden till att söka stämma utskottet mildare genom att meddela hvilka åtgärder den tänkte vidtaga till fredens framtida bevarande. Punkt 1 af utskottets nedan nämnda betänkande af $^{4}/_{12}$ tyder därpå.

[3] Adelsprot. bil. ss. 393 ff.

Digitized by Google

är dock dess innehåll till väsentliga delar bestämdt af Terseri anda. Den ödmjuka tacksägelsen för af K. M. gjorda kommunikationer finnes däri visserligen, men då därefter de aktstycken vidröras, som sammanhänga med den franska alliansen, heter det helt kort, att utskottet »däraf utförligen förnummit och intagit quo consilio det allt hittintill skedt är», och först sedan de åtgärder omnämnts, som regeringen vidtagit för fredsmäklingen, uttalar utskottet sin hugnad öfver »att sådana K. M:s högt importerande rådslag och förehafvande äro med lycka och framgång af Gud den allra högste intill denna stund mildeligen välsignade och upprätthållne vordne». Ännu tydligare karaktär af att endast gälla mediationen bär utskottets omedelbart i nästa punkt följande förklaring af det synnerliga nöje, hvarmed det försport den berömliga» omvårdnad, som K. M. genom det kommunicerade consilium allernådigast emot dem betygat hafver om detta så högt angelägne [freds]verkets ytterligare fullföljande».

Man måste verkligen beundra den skicklighet, med hviken utskottet i dessa artiga vändningar slingrar sig förbi den ömma punkten och gifver regeringen sitt erkännande *utan* att godkänna den franska alliansen. Detta erkännande har icke heller hindrat utskottet från att med afseende på utrikespolitikens framtida skötsel uttala önskningar, som trots den hofsamma form, hvari de kläddes, säkerligen föllo Terserus vida mer än De la Gardie på läppen. Regeringen anmodades nämligen att framför allt arbeta på, att fäderneslandet icke måtte invecklas i en »farlig och icke så snart utsläcklig krigsflamma, och att den med så mången kristens blods spillo dyrt förvärfvade westfaliska freden må uti sitt rätta ordaförstånd handhållas, besynnerligen ock att efter all görlighet förekomma Hollands ruin och undergång till sjömakternas och kommersiernas upprätthållande, hvaruppå ett så stort stöd och styrka af det evangeliska väsendet hänger». I detta syfte tillstyrker utskottet K. M. »isynnerhet att befästa sig med så många af romerska riksens ständers [för]bund och vänskap, som görligt vara kan».

Efter dessa mycket tydliga uttalanden kunde utskottet, utan att behöfva riskera att bli missförstådt, tillägga, att det icke heller önskade ett tillbakavisande af andra makters skäliga anbud, samt

Digitized by Google

sluta med att i underdånighet hemställa till K. M. att med dessa ärenden så lämpa, som H. K. M. pröfver lända till sitt och rikets sanna bästa.

Man ser klart nog, hvad utskottet ville och hoppades. Om dess önskemål voro möjliga att realisera med den utrikespolitiska situation till utgångspunkt, som skapats af det franska förbundet, var däremot en annan sak, och regeringens förmåga — för att icke säga vilja — att gå i land med den uppgiften skulle framtiden sätta på ett hårdt prof.

I riksdagsbeslutets andra punkt[1] inrycktes en förklaring liknande den i betänkandet af den 4 dec. afgifna. Ständerna säga sig hafva förnummit K. M:s berömliga rådslag till fredens bevarande, och som de icke tvifla på, att Gud skall främja ett så godt uppsåt med lycka och välsignelse, så tacka de K. K. underdånigst för dess omsorg om fäderneslandets bästa. Men på samma gång vittnar nämnda punkt ganska tydligt om, att riksdagsbeslutet denna tid uppsattes i konungens kansli. Där talas nämligen om, att K. M. icke velat inmänga sig i det då pågående kriget mot Holland och att »det med konungen af Frankrike förnyade(!) förbundet» endast lämpats »till den westfaliska fredens erhållande[2] och det tyska rikets säkerhet»[3], ord som långt trognare återspegla regeringens sträfvanden att leda ständernas opinion i den behagligaste riktningen än det verkliga sakläget.

* * *

[1] Stiernman II, 1664.

[2] Med dessa ord drefs åtskilligt spegelfäkteri. Här gömmer sig den franska i alliansfördraget fastslagna tolkningen af art. 3 bakom uttrycket; utskottets betänkande af $^{4}/_{12}$ åter inlägger i liknande ord den rakt motsatta uppfattningen. »Erhållande» (af det tyska erhalten) = bevarande.

[3] I ridderskapet och adelns samt krigsbefälets svar af 14 dec. på K. M:s allmänna proposition förekomma likartade ordalag. Af samma svar framgår emellertid äfven — hvad f. ö. ligger i sakens natur — att det är sekreta utskottets betänkande af 4 dec. hvilket äger vitsord såsom rätta uttrycket för ständernas mening. Där hänvisas nämligen till det slut, hvarom utskottet sig förenat och det stadfästes till samma kraft och verkan, som om det i svaret ord för ord vore inryckt. Se adelsprot. bil. s. 445.

Digitized by Google

Hvad som mer än något annat satte sin prägel på 1672 års riksdag var det regeringsskifte, som förestod och, som skulle flytta makten öfver från den förmyndarstyrelse, i hvars händer den så länge hvilat, till den unge myndig förklarade konungen. Naturligt nog anknöto sig härtill många planer och intressekombinationer. För de afgående maktinnehafvarne gällde det dels att bevara sin position genom att söka vinna inflytande hos monarken, dels att skydda sig mot eftertal genom de bestämmelser, som fattades vid regeringsfrånträdet. En riksdagsfråga, hvars behandling icke så litet färgades af dylika sträfvanden, var den, som rörde innehållet af den konungaförsäkran, Karl XI enligt gammal sed hade att afgifva.

I förslaget till densamma hade man nämligen ursprungligen upptagit åtskilliga stadganden, som icke funnos i Karl Gustafs försäkran. En ren nyhet var fordran, att konungen skulle för sin egen person förbinda sig till den rena evangeliska läran[1] och till att låta uppfostra sina barn i densamma. Från Kristinas försäkran hade hämtats bestämmelsen om konungens skyldighet att hålla riksens råd i tillbörlig vördnad och ära samt att icke illa upptaga gifna råd, äfven om de icke vore behagliga, »mycket mindre illa uttyda, hvar icke allt nådde den effekt, man intenderar och gärna önskar»[2]. Ur Gustaf Adolfs konungaförsäkran hade till sist upptagits denne konungs löfte att icke sätta tro till hemliga angifvelser, utan namngifva sagesmannen för den, som saken rörde, på det att han måtte få tillfälle att förklara sig.

Initiativet till dessa förändringar togs visserligen af adeln, där förslaget utarbetats af en trängre komité inom det utskott, som ståndet tillsatt öfver propositionens första punkt[3] (konungens

---

[1] Detta hade icke i föregående konungaförsäkringar upptagits, antagligen enär det ansågs självfallet och obehöfligt att trygga genom lagbud. I 1650 års riksdagsbeslut stadgas emellertid arffurstes skyldighet att låta uppfostra sina barn i den rena evangeliska läran. Se Stiernman II, 1170. Jfr ock landtmarskalkens ord i konferensen med rådet $^{2}/_{10}$ 1672. Se adelsprot. s. 86.

[2] Man har svårt att värja sig för den föreställningen att dessa ord nu insattes just med tanke på det olyckliga franska förbund, hvars följder syntes så osäkra.

[3] Se adelsprot. $^{24}/_{9}$, ss. 76 ff.

Digitized by Google

regeringstillträde), men i denna komité satt landtmarskalken, och det är mer än sannolikt, att han i denna sak liksom i fråga om utrikespolitiken gick regeringens ärenden. Det är han, som drager fram de gamla försäkringarna och fäster uppmärksamsamheten på deras betydelse, det är vidare han, som genomdrifver, att redigeringen af denna »delikata materia»[1] förbehålles en trängre krets, och då sedermera adelns utskott d. 1 och 2 okt. haft sin konferens i ämnet med rådet, hvarunder detta sagt sina tankar om förslaget, finner kanslern sig föranlåten att förmana utskottet till tystlåtenhet väl icke med själfva det faktum, att en konferens ägt rum, utan därmed att rådet redan nu, innan medstånden sig yttrat, gifvit adeln sin mening tillkänna. Det skulle heta, att så icke var förhållandet.

Åtskilligt tyder sålunda på, att regeringen — och framför allt kanslern — velat skjuta adeln framför sig. Innehållet i de två sista från 1644 och 1611 års konungaförsäkringar hämtade tilläggen var ock af natur att särskildt intressera rådet, föga däremot den öfriga adeln. De rönte icke heller något motstånd från kanslerns sida[2], under det han däremot i tillägget om religionen såg en onödig nyhet. Frågans senare utveck-

---

[1] Landtmarskalkens eget uttryck, adelsprot. s. 77.

[2] Härmed må sammanställas de meningsskiljaktigheter, som d. 29 sept., när adeln begärde konferensen uppstodo i rådet om huruvida denna skulle omfatta hela rådet eller blott en del, och huruvida den skulle äga rum i rådkammaren eller i kanslisalen. Bakom den senare tvisten låg frågan, om konungen skulle bevista konferensen eller ej. Det förra blefve följden om rådkammaren, det senare om kanslisalen valdes till öfverläggningsrum. Johan Gyllenstierna, Sten Bjelke m. fl. ville det förra, De la Gardie det senare, hvilket ock blef rådets beslut. Däremot gick den förstnämnda tvistefrågan sannolikt De la Gardie emot. Det beslöts nämligen att konferensen skulle äga rum med hela senaten och man kan — ehuru protokollet naturligtvis ingenting därom förmäler — nog taga för gifvet, att rikskanslern icke skulle haft något emot att få utesluta en del besvärliga motståndare från öfverläggningen med adeln. Se Lindskölds rådsprot. $^{30}/_{9}$. Jmfr äfven adelsprot. s. 81 och Tham II, 2, s. 162.

[3] Då riksdrotsen tyckte, att punkten om angifvarne gärna kunde strykas, föll De la Gardie in med en fras om konungens dygd så tvetydigt affattad, att den kunde tolkas vare sig för eller emot den ifrågasatta bestämmelsens behöflighet. Se adelsprot. s. 88.

Digitized by Google

ling visar ock ganska tydligt såväl den kraftmätning, hvilken därunder ägde rum, som hvarest man hade att söka förändringarnas egentliga tillskyndare.

Den 4 okt. voro samtliga ståndens utskottskontingenter samlade till öfverläggning om propositionens första punkt. Landtmarskalken endast antyder i försiktiga ordalag adelns ståndpunkt med hänsyn till konungaförsäkran[1] och frågar i stället medstånden om deras mening, liksom kännande sig för om situationen. Präster och borgare gåfvo ännu undvikande svar och vilja först än en gång konferera med sina ståndsbröder. »Taleman för böndren» eller »bonden», som han sedermera kallas, är däremot mindre förbehållsam. Han skjuter visserligen i förstone hela saken såsom varande öfver sitt förstånd hän under de andra stånden, men — tillägger han i ett senare yttrande — »som det höres skall sal. konung Karl Gustafs försäkring göra till fyllest», ord hvilka i all sin korthet förråda, att åtskilligt dunstat ut om de styrandes planer, och föranledt en motmanöver[2], hvars lösen var: förblifvande vid Karl Gustafs försäkran.

---

[1] Karaktäristiskt är, att när sedermera under sammanträdets lopp och på biskop Emporagrii hemställan adelns projekt uppläses, så stannar man vid 6 punkten. I den 7 fanns nämligen tillägget om angifvarne, och landtmarskalken fann antagligen stämningen icke gynnsam för dess meddelande. Och då landtmarskalken i följande dagsplenum redogör för konferensen, framhåller han såsom något betänkligt att villfara medståndens begäran om en kopia af projektet.

[2] Hvilka de voro, som drefvo densamma, är svårt att med visshet säga. I rådet var Johan Gyllenstierna den främste motståndaren till de ifrågasatta tilläggen, och osannolikt är icke, att han sällat sig till de rikskanslerns motståndare, som nu hos stånden sökte korsa dennes planer. Till dessas krets torde man antagligen äfven böra föra åtskilliga af den unge konungens personliga umgängesvänner och förtrogne — särskildt en del officerare och sekreterare i kansliet — hvilka torde uppfatta isynnerhet det tredje tillägget som en mot dem riktad spets. Hit har man brukat räkna Reutercrantz, Güntersberg, bröderna Wachtmeister, Olivecrantz, Hoghusen, Örnstedt, Lindsköld. Detta kunde ock i afseende på de två förstnämnda officerarna ske med så mycket större skäl, som de föregående höst blifvit ertappade med åtskilligt obetänksamt prat om förmyndarstyrelsens afsikter att lägga hinder i vägen för konungens regeringstillträde, och om de kraftåtgärder, som med anledning däraf tilltänktes. På riksdagen skulle adeln komma med 400 man och sätta konungens

Digitized by Google

Ännu tydligare blef ställningen vid nästa utskottssammanträde den 7 okt.[1] Då sade de tre ofrälse ståndens medlemmar rent ut ifrån, att de icke ville veta af några tillägg till 1654 års försäkran, och de läto sig icke af några föreställningar rubbas från denna ståndpunkt. Landtmarskalken föreslog konferens med rådet, hvilket icke måtte vunnit synnerlig genklang hos de ofrälse, ty Lagerfelt föll genast in med den spetsiga anmärkningen: »man vill intet annat förmoda, än att alla stånden tycka väl vara att konferera med senaten», hvarpå Emporagius gaf ett undvikande svar.

Sammanträdet innebär en synbar missräkning för landtmarskalken, hvilken efteråt utbrast: »I sen, gode herrar, huruledes de 3 ständerna hafva sammanknippat sig, och alldenstund jag strax kunde det märka, ty höll jag för onödigt att låta läsa upp vår uppsats», hvartill Mauritz Posse svarade med en hänvisning till ett i staden kringlöpande rykte om, att adeln ville binda händerna på konungen. Det ser nästan ut, som om

---

myndighetsförklaring igenom (se rådsprot. af $^{5}/_{10}$ 1671). Saken väckte stor uppståndelse och dryftades vidlyftigt i rådet. Drotsen uttalade sin lit till adeln: »där sitta så många ärliga män på riddarhuset, de skola icke lida sådan modum agendi, som denne är». Johan Gyllenstierna å sin sida förklarade, att beskyllningen om att icke vilja ha konungen till regementet vore den största, som kunde förevitas en, och änkedrottningen gaf tillkänna, att »konungen lärer fuller allaredan hafva fått sådana impressioner, men han säger icke något sådant för henne». Det hela stannade vid en allvarsam skrapa åt vederbörande, hvarjämte rikskanslern i rådet höll ett tal till konungen, hvari han redogjorde för saken och försäkrade om rådets trohet. Se Tham II, 2, 125 ff.; Carlson II, 364. Man förstår då, med dessa händelser till bakgrund, lätt såväl regeringens taktik, som att de föreslagna tilläggen skulle bli ett tvistefrö mellan stridiga krafter. En verksamt bidragande faktor till militärernas opposition var oviljan öfver grefvarnas anspråk på bördens företräde framför tjänst, eller för att tala med grefve Bonde i hans anekdoter (Ups. bibl. E. 126 d.) känslan af det orimliga i, »att pojkar och barn skulle meritera platsen för så gamla och meriterade män, som så många blodiga skjortor klädt hade för fäderneslandet». Dessa utslag af förmyndarstyrelsens högadliga regim hoppades man säkerligen få rättade under konungens egen regering.

[1] Under mellantiden hade de sinsemellan konfererat och prästeståndets prot. för d. 6 okt. redogör för en dylik konferens mellan präster och borgare, hvars hufvudinnehåll var, att man icke skulle medgifva några nyheter i försäkringen.

Digitized by Google

Taubenfelt häraf känt sig träffad och utpekad såsom den, där icke hållit tyst med hvad i utskottet förehades, ty han förmälde sig hafva blifvit i detta ämne tillfrågad af så väl präster som bönder, men hade »svarat dem som det sig bör»[1].

Landtmarskalken gaf nu spelet förloradt och i adelns nästa plenisammanträde den 9 okt. förklarade han, att sedan man nu hört de andra ståndens mening, vore det bäst att förblifva vid konung Karl Gustafs försäkran[2]. Sedermera synes saken ha fått hvila till d. 7 nov., då samtliga ståndens öfver propositionens första punkt nedsatta utskott voro församlade till konferens med regering och råd, och allesammans afgåfvo det svaret, att de icke vill affordra den unge konnngen några förbindelser utöfver dem, hans fader afgifvit[3], hvarjämte de uppdrogo åt riksens råd att uppsätta den nya försäkran.

Efter en stunds enskild öfverläggning inom rådet, svarade rikskanslären, att riksens råd skulle taga på sig detta bekymret och icke tviflade, »att H. M. ju gärna lärer sig inråda uti det, som så märkligen anser H. K. M:s egen samt rikets allmänna nytta»[4].

Uppriktigheten af detta tal kan dragas i tvifvelsmål. Snarare var det väl tanken på egen och ståndsbröders fördel och säkerhet, som här dref De la Gardie framåt, och de sväfvande orden antyda äfven, att han ännu icke ämnade släppa taget. Den 12 nov. tog han frågan upp i rådet[5], och trots envist mot-

---

[1] Äfven sedermera vid en annan frågas behandling (svaret på propos. § 3 om utskrifning och bevillning) fann Taubenfelt sig föranlåten att genom ett liknande uttalande söka fria sig från en dylik misstanke. Adelsprot. s. 128.

[2] En ytterligare konferens med rådet synes visserligen ha blifvit beslutad, men om den ägt rum eller ej är omöjligt att afgöra, då adelsprotokollet omedelbart efteråt företer en lucka.

[3] Detta enligt adelsprot. $^{7}/_{11}$ ss. 167 ff., men af samma ståndsprot. $^{8}/_{11}$ vill synas, som om prästerna dock uttalat sig för det första af tilläggen, det om religionen. Rådsprot. $^{12}/_{11}$ bekräftar denna uppgift (se Tham II, 2, s. 214), och likaså prästeståndets prot. $^{8}/_{11}$ (se Bexell, II 83).

[4] Adelsprot. s. 168.

[5] Det sätt, hvarpå detta sker, och den noggranna kännedom kanslärn visar om meningsbrytningarna emellan stånden, afslöjar den nära samverkan mellan landtmarskalken och kanslern, som i denna fråga otvifvelaktigt ägt rum. Tham II, 2, ss. 212 ff.

Digitized by Google

stånd från Johan Gyllenstierna beslöts att tillstyrka konungen att i sin konungsförsäkran låta intaga de förenämnda tilläggen. Det skulle, enligt kanslerns mening, icke begäras såsom en förbindelse, utan taga formen af ett råd, som man gaf konungen att själfmant erbjuda, hvad man icke längre fordrar af honom, men hvilket dock skulle, om det frivilligt gåfves, anses som en välgärning [1].

Änkedrottningen erbjöd sig att tala med sin son om saken, och anbudet emottogs. Konungen gick in på de två första punkterna, men vid den sista, den om angifvares behandling, gjorde han svårigheter och begärde att få tala med kanslern. Inför denna yttrade han sig på samma sätt. De två första punkterna medgåfve han gärna, men den tredje ville han »helst undgå», och all De la Gardies vältalighet kunde icke rubba hans beslut. »Han har det icke af sig själf» inföll J. G. Stenbock [2] vid berättelsen därom i rådet.

Därmed var saken afgjord. De två första punkterna blefvo intagna i Karl XI:s konungaförsäkran [3], den tredje icke. Hela frågan [4] äger sin märkvärdighet såsom visande icke blott De la Gardies farhågor och de medel, genom hvilka han sökte

[1] Det klingar som en profetia, när De la Gardie, på Bjelkes fråga om t. ex uppdagandet af en sammansvärjning komme under den 3 punkten, svarade, att här afsåges blott de fall, då »någon hemligen angifver någon för annat, som rörer konungens inkomsters försnillning eller dylikt, som angår ens lif och ära». Tham II, 2, 217.

[2] Denne stod i hög gunst så väl hos änkedrottningen, hvars ekonomi han ordnade, som hos konungen och hade antagligen god reda på hvad vid hofvet föreföll. Han nämndes 1673 till riksmarskalk efter Oxenstierna. Se Uggla: rådslängd V, 44; Carlson III, 381.

[3] Se §§ 1 och 5. Carlson annorlunda II, 381.

[4] Den fick ett efterspel på riddarhuset d. 5 dec. då Taubenfelt framförde 3 klassens begäran, att 1654 och 1672 års försäkringar måtte kollationeras, enär man befarade en afvikelse i den senare, hvilken skulle kunna binda konungens fria dispositionsrätt öfver ämbeten och tjänster. Saken vållade stor uppståndelse, och rådet tog mycket illa vid sig. Den häftighet, med hvilken särskildt rikskanslärn angrep T. för denna bagatell, som reducerades till en differens på en punkt och ett kolon, kan möjligen tyda på, att De la Gardie begagnade detta tillfälle att vedergälla T. det afbräck, denne förut vållat honom vid utrikesärendenas behandling (se s. 24) och sannolikt äfven i försäkringsfrågan (se s. 32) och i bevillningsfrågan (se s. 51 not 2).

Digitized by Google

aflägsna dem, utan äfven huru tidigt intrigerna började hvälfva sig kring den unge konungens person, och huru redan före hans regeringstillträde täflingskampen togs upp om det inflytande, som sjönk ur den afgående styrelsens hand.

* * *

I nära samband med frågan om den tillträdande regentens försäkran, stod frågan om decharge åt den afträdande styrelsen. Enahanda intressestrid spelar ock in i behandlingen af dem båda.

Förrän decharge kunde meddelas, måste naturligtvis redovisning i en eller annan form presteras, och Karl XI:s förmyndare hade äfven, efter föredömet af Kristinas, gått i författning om uppsättandet af en berättelse öfver sin förvaltning. Den är mycket vidlyftig i jämförelse med den, Axel Oxenstierna afgaf 1644, samt bär tydliga spår af De la Gardies frasrika stil och kringsväfvande framställningskonst[1]. Särskildt utförligt behandlas utrikes ärendena. De inre förhållandena åter skildras mera i allmänna drag och under hänvisning för detaljerna till åtskilliga bilagor, hvilka dock sedermera icke kunde återfinnas, och säkerligen icke alla voro färdiga, när relationen öfverlämnades.

Först redogöres däri för de omständigheter, under hvilka styrelsen öfvertogs vid Karl Gustafs frånfälle, huru regeringen i Göteborg interimistiskt uppdrogs åt änkedrottningen och samtliga riksens råd[2], huru sedan fred slöts med de fleste af rikets fiender, och huru därefter på riksdagen i Stockholm 1660 förmynderskapet definitivt ordnades och anförtroddes åt änkedrottningen med 2 röster samt åt de fem höge riksämbetsmännen. Med mycken försiktighet undvikes ett närmare ingående på den

[1] 1672 års berättelse är särskildt tryckt, Ups. 1771. En annan berättelse, utan samband med den förra officiella och stammande från Bengt Oxenstiernas papper, är tryckt i Loenbom: handl. IV. 67 ff. 1644 års relation är tryckt i skand. hand. XXI, 198 ff.

[2] Således icke särskildt åt de 5 höge riksämbetsmännen.

Digitized by Google

behandling, Karl Gustafs testamente erhöll. Relationen omnämner visserligen (s. 10), att man på riksdagen i Göteborg kom öfverens om att intill H. sal. K. M:s begrafning betrakta det som icke uppbrutet, men den förtiger, att det sedermera verkligen i viktiga punkter ändrades, och gifver i stället en skildring af förloppet, ägnad att ingifva den föreställningen, att förmyndarstyrelsen organiserades i full öfverensstämmelse med testamentet. Den döde konungens sista vilja framhålles nämligen i bredd med ständernas beslut och val, såsom det, hvilket bevekt änkedrottningen och riksämbetsmän att taga sig regementsbördan uppå (ss. 26, 27).

Såsom en omständighet, bidragande att häfva denna af förmyndarne starkt framhållna obenägenhet, anföres vidare deras »förhoppning och fasta tillförsikt», att E. K. M. skulle framdeles den tyngd och last, som den ålegat, »med affektion och nåder skäligen behjärta» och det i deras administration, som lyckligen och till rikes gagn aflupit »med behag och kunglig ynnest förmärka; men hvar ock annat funnes, som icke så alldeles efter önskan vore afgånget eller en och annan — — något hade att skrupulera uppå», så litade man på, att det skulle tillskrifvas tidernas svårigheter »och hellre uti blidhet och nåd till vår ursäkt uttydas, än efter illviljandes och afundsmäns suggestioner och åstundan med missnöje upptagas eller oss till ondo räknas och vändas». Känslan af det missnöje, som jäste på många håll, måste hafva varit bra liflig inom förmyndarstyrelsen, för att den skulle kunna finna med sin värdighet förenligt att i ett aktstycke af denna natur gifva uttryck åt sådana om allt annat än lugnt samvete vittnande farhågor[1].

Följer så den egentliga redogörelsen, fördelad i två hufvudafdelningar, behandlande den ena inrikes-, den andra utrikesförvaltningen. Den förra grupperar sig efter »de stycken,

---

[1] Det må visserligen sanningen likmätigt påpekas, att Karl XI:s förmyndare här vid lag följt föredömet af Kristinas, hvilka i sin redogörelse (skand. handl. XXI, 202) läto ett liknande uttalande inflyta, men dels voro de där använda ordalagen värdigare, dels — och framför allt — kunde de med helt andra och bättre skäl än den senare förmyndarstyrelsen åberopa tidernas svårigheter som förklaringsgrund.

Digitized by Google

som regeringsformen förnämligast pekar uppå», och skildrar sålunda i korta drag regeringens åtgärder för konungens uppfostran, religionens och undervisningens vård. Därefter genomlöper framställningen i sedvanlig ordning de fem rikskollegiernas verksamhetsfält och berör sedan reduktionens, kommerciernas och bergsbrukets utveckling under förmyndartiden.

Största intresset knyter sig ovillkorligen till skildringen af drätselns och reduktionens tillstånd och skötsel. Om det senare verket fattar relationen sig synnerligen kort, förklarande, att det fullföljts såsom tillförene i H. M:s herr faders lifstid, men att det, på grund af därmed förbundna svårigheter, ännu icke kunnat bringas till afslutning. Förmyndarna förmodade dock — med verklig siareblick — »att det nu under E. K. M:s lyckliga regemente snart nog skall kunna nå sin fullkomliga riktighet och fullbordan».

Vida utförligare behandlas kammarväsendet och med en viss känning af, att här förelåge en öm punkt. Den tämligen långvariga fred, riket njutit, gåfve visserligen anledning att förmoda väsentligt upphjälpta finanser, men verkligheten svarade dock icke däremot, och många svårigheter, hvilka varit »platt omöjliga att öfvervinna», anföras som förklaring härpå. »Icke desto mindre — försäkrar regeringen — hafva vi efter noga öfverläggande och flitigt rådslag det ena med det andra så jämkat, att riksens stat *i det närmaste* alla åren sig burit hafver[1], de betjänte, *så vida möjligt varit hafver,* nått deras löningar, de *nödigste* tarfvor blefve stoppade, en *konsiderabel* del af kronans gäld vorden afhulpen[2], och krediten *förmodligen* därigenom än vidare styrkt och underhållen[3]. Det sväfvande i

[1] Se relationen s. 67 ff. Jmfr ock Carlson II, 287.

[2] Värdet af denna försäkran förringas betydligt genom en strax efteråt skeende hänvisning till en »bifogad likvidation», utvisande »hvad gäld kronan år 1660 vore belastad med, hvad däraf är betaldt dessa åren och hvad gäld däremot är gjord vorden». Med De la Gardies sätt att uttrycka sig är det ganska sannolikt, att han »konsidererat», endast de gjorda afbetalningarna, däremot icke de nya lånen.

[3] Härmed förtjänar jämföras följande af De la Gardie i rådet d. 15 aug. 1672 just med anledning af relationen fällda yttrande: »Gud gifve att med förvaltningen af medlen vore riktigt, nämligen med staten, med gäldens betalning och utomordentliga utgifter». Se Tham II, 2, 143.

Digitized by Google

uttrycken behöfver knappast påpekas, och med de följande årens händelser för ögonen är det verkligen med blandade känslor, som man läser regeringens till denna målning knutna förhoppning, att »under E. K. M:s nu angående regering, jämte annor lycka fäderneslandet sig ock häröfver lärer kunna fröjda, det de medel varda påfundne, hvarigenom riksens drätsel i det villkor må kunna bringas, att regementet däraf sin tillbörliga kraft och styrka kan hafva, *synnerligen om Gud detta förderliga tillståndet behagar förunna*»[1].

Vidare erkännes billigheten af, att det göres K. M. »en special och noga räkenskap för alla de medel och utgifter», som varit under förmyndarstyrelsens disposition, i hvilket syfte hänvisas dels för ordinarie statens vidkommande till 1662, 1668 och 1669 års arbeten däröfver, dels med afseende på gälden till här nedan i noten nämnda likvidation, dels slutligen beträffande extra utgiftsposter till en särskild bilaga, »och skall däraf ses både själfva kvantum såsom ock naturen af hvar sak särdeles item tillfället därtill, och de omständigheter, som därhos konkurrerat hafva, till hvilken ända detta arbetet af vissa deputerade kommissarier af E. K. M:s kansli och kammarkollegium är vordet noga utarbetadt och bragt till sin exactitude och fullkommenhet». Med synnerlig ifver motiverades de anmärkningar, man befarade skulle komma att riktas mot den godsafsöndring, som under minorenniteten ägt rum, och hvarigenom kronans inkomster förminskats. Det förnekas, att den uppgått till några i förhållande till rikets utgifter afsevärda belopp. Visserligen hade en del af kronans gods blifvit bortförlänade, men detta hade skett »med den cautel, som uti regeringsformen finnes» (add. § 12). Dessutom funnes »allenast tvenne medel, hvarmed allt regemente styres och handhafves», nämligen belöningar och straff, och utan dessa båda hade förmyndarne »icke heller kunnat utföra verket». Vidare hänvisa-

[1] När rådet behandlade ståndernas svar på prop:s 3 punkt och öfverlade om, huru man skulle förmå de motsträfviga att bevilja nödiga kontributioner förde De la Gardie ett mera oförblommeradt språk. Då heter det: »om K. M. finner visthuset tomt och allestädes fattas, när han kommer till regeringen lärer han blifva mycket svårmodig». Se Tham II, 2, 244.

Digitized by Google

des till en speciell förteckning på alla donationer, å hvilken äfven de om ständigheter, under hvilka de blifvit gifna, sägas vara antecknade.

Då sådana försäkringar gifvits, var det onekligen ett för redogörelsen mycket besvärande faktum, att de där åberopade bilagorna sedermera icke kunde återfinnas.

Den andra hufvudafdelningen behandlar utrikesförhållandena, och framställningen grupperas dels efter länder, dels efter de utrikespolitiska frågornas inbördes sammanhang och utveckling. Särskildt intressant är redogörelsen för den franska alliansens uppkomst och betydelse. Oförbehållsamt erkännes här, hvad man velat sticka under stol med inför ständerna, att Frankrike begärt Sveriges understöd till ett anfallskrig mot Holland. Men det förbund, som slöts, säges mera skenfagert än med fullständig sanning åsyfta »en mutuell kronornas defension» (s. 169), hvarjämte den dubbeltydiga frasen om Westfaliska fredens konservation äfven här går igen. Däremot omtalas icke de villkor, som reglera Sveriges skyldighet till aktivt ingripande, men väl, att man förbehållit sig rätt till medling och erbjudande af bona officia, innan man »komme till något engagement». Med skärpa framhålles äfven (s. 145), att förbundet ej borde anses för Sverige bindande längre, än med dess nytta vore förenligt. Skulle Frankrike gå ifrån de gemensamma intressena och eftersträfva ett universalvälde eller katolicismens seger öfver de evangeliska eller dylikt, då vore det »inevitabelt för Sverige att sköta sina egna intressen och dem preferera för andras vänskap». Här återfinna vi således det »præsuppositum, som bryter traktaten».

Relationen afslutas »med förmodan och inständig bön, det E. K. M. efter föregången noga ransakning, om allt sig så befinner, som vi relaterat hafva, täcktes oss dess kongl. vittnesbörd gifva öfver vårt förhållande — — så att vi nu, och framdeles våra anhöriga, för allt vidare åtal och försvar måtte vara befriade».

Berättelsen underskrefs af änkedrottningen och de fem höge riksämbetsmännen. Detta skedde dock icke utan åtskillig strid, som, när relationen väl var färdig yppade, sig om formen

Digitized by Google

för dess afgifvande. Saken kom före i rådet d. 9 dec.[1], först på förmiddagen i närvaro af konungen, änkedrottningen, rikskanslern m. fl., men då mera i förbigående. Den egentliga behandlingen sparades till eftermiddagssammanträdet, vid hvilket konungen, sannolikt af grannlagenhetsskäl, icke infann sig. Däremot väcker det en viss förvåning att finna både änkedrottningen och rikskanslern frånvarande vid ett så viktigt tillfälle.

Rådsherrarna tycktes till en början ej vara fullt på det klara med, hvilken hållning de borde iakttaga. Först beslöts på förfrågan af riksskattmästaren, Sten Bjelke, att man skulle, samtidigt med att berättelsen lästes upp, göra den till föremål för den kritik, som kunde befinnas nödig, således ett beslut, hvilande på förutsättningen af rådets pröfningssätt och därmed förbundna delaktighet i redovisningsskyldigheten. Anmärkningar blefvo ock framställda, dels mot enstaka uttryck i relationen, dels mot dennas väl stora vidlyftighet, och det blef Johan Gyllenstierna, som i kanslerns frånvaro fick försvara kansliets arbete.

Men så råkade Bengt Horn framkasta den frågan, om läsningen skedde i det syftet, att hvar och en af rådet skulle efter bästa förstånd göra sina påminnelser. Johan Gyllenstierna uttalade då till en början någon osäkerhet om, huruvida berättelsen skulle afgifvas i regeringens namn allena eller äfven underskrifvas af riksens råd, men Knut Kurk förklarade nu genast och med stor bestämdhet, att rådet hade »intet att göra med denna skriften», då ständerna icke öfverflyttat regeringen på detsamma[2]. Förgäfves betonade riksamiralen, att regeringen fört styrelsen med riksens råds råde, förgäfves erinrade Bjelke om, att senaten under minorennitet vore mera intresserad i regeringen än under fullmyndig konung, enär enligt regeringsformen rådsherrar skulle »presidera i regeringens frånvaro». Med dessa ord åsyftade riksskattmästaren de mångfaldiga tillfällen, då vid förfall för riksämbetsman en rådsherre såsom hans närmaste

[1] Se Lillieflychts rådsprotokoll. Tham II, 2, 253 ff. har ett rätt utförligt referat af förhandlingarna.

[2] Detta var som bekant sanning med modifikation.

Digitized by Google

man och ställföreträdare inom kollegiet fyllt hans plats äfven i regeringen. Riksskattmästarens argument afvisades af Claes Rålamb med den förklaringen, att rådsherrarne således behöfde svara endast för denna sin vikariering, en anmärkning, riktig så till vida, att *ur den af Bjelke framdragna premissen* ingenting mera följer. Lika litet träffar G. O. Stenbocks anmärkning sakens kärna. Här gällde det icke rätten att råda, utan myndigheten att besluta. Äfven konungen regerade med rådsråde, på sätt landslagen föreskref, men detta innebar icke någon de rådgifvandes ansvarsskyldighet för hans beslut. Det är först långt senare, som en ministeransvarighet i modern mening blir erkänd i Sverige.

Johan Gyllenstierna tillstyrkte nu att iakttaga den praxis, som följdes af förra förmyndarstyrelsen, d. v. s., att regeringen ensam skulle skrifva under. Kurk förenade sig i detta yrkande, hvarur Gyllenstierna då utdrog den logiska konsekvensen med den förklaringen, att »om denna relation skall underskrifvas af regeringen allena, så har rådet intet att göra därmed. Då han därefter förklarade, att »som H. M. Änkedrottningen och regeringen redan hafva sett relationen, så är bäst, att hon skrifves ren», vann denna enkla utväg att komma ifrån saken rådets bifall. »Resolverades därefter och relationen blef icke utläst», heter det i protokollet.

I De la Gardies frånvaro hade sålunda den viktiga frågan afgjorts, och rådet undandragit sig både granskningen af och ansvaret för relationen. Rikskanslern var dock icke sinnad att utan vidare därvid låta bero, och han drog sig icke för att taga upp frågan vid det rådssammanträde, där berättelsen öfverlämnades till K. M., ehuru man kunde tycka, att all tvist om så väl dess form som dess innehåll bort dessförinnan vara undangjord. Den 16 dec. ägde detta öfverlämnande rum. Under förmiddagens rådssammanträde reste sig De la Gardie och höll till konungen ett tal, som han inledde med en *å samtliga riksens råds vägnar* uttalad tacksägelse till den högste, för att den högönskliga dagen nu vore kommen, då konungen själf kunde öfvertaga styrelsen. Med anledning häraf hade *riksens råd* låtit föranstalta en berättelse om regementsförvaltningen under omyndighetsåren, och då denna *af dem samtliga*

Digitized by Google

föredroges, så bådo de nu i underdånighet, att H. K. M. i nåder ville låta sig densamma föreläsas.

Rikskanslern hade således valt den taktiken att icke låtsa om resultatet af öfverläggningen sid. 9, utan uppträdde alldeles, som om denna icke existerat. Det gick till en tid, ingen protesterade, och uppläsningen begynte. Men den blef på åtskilliga sätt afbruten, bl. a. genom ankomsten af ett ridderskapets utskott. Det drog ut på tiden, och Bengt Oxenstierna fann sig till slut föranlåten att fråga, om det vore nödigt att längre uppehålla H. K. M. denna gång med relationens uppläsning, hvarefter Claes Rålamb yttrade sig i samma riktning. Men rikskanslern höll »icke allenast nödigt vara, att H. M. och hela rådet lätit sig föreläsa denna skriften, utan ock *att hon måtte blifva föredragen för riksens ständer,* om E. M:s höghet det tåla kunde. Eftersom vi ha haft så stort besvär någon tid bortåt, så förmode vi ock, att man lärer hafva en timmas tålamod». Relationen vore uppsatt icke blott för att öfverlefvereras utan äfven för att uppläsas, men om så behagade deras Exc:er riksens råd, kunde detta ske en annan gång inför H. M.,» eller ock kan ett utskott af ständerna uppkallas efter riksdagen». Det vore beklagligt, om man icke under 13 års tid skulle få tillfälle att uppläsa en relation om regeringen, men i alla händelser låge den ad acta.

Rålamb åter företrädde den meningen, att redovisningen borde aflägga inför H. M. själf, icke inför rådet och därföre vore det bäst, att H. M. läte uppläsningen ske inför honom en annan gång, när honom behagade. Rålamb låtsade således icke förstå, att här gällde det icke, hvem som skulle emottaga redovisningen, utan hvilken som skulle aflägga densamma, och detta spegelfäkteri tvang De la Gardie att bekänna kort med den frågan: »Bör relationen icke uppläsas i rådet, om hon af alla riksens råd skall underskrifvas?»

Nu var den ömtåliga punkten vidrörd, nu röjde ock motståndet sin rätta natur. Rålamb förklarade med största bestämdhet: »det veta vi icke af, att rådet skall skrifva under relationen», och Knut Kurk instämde, tilläggande, att »det, som i den förra regeringens tid skedde, detsamma kan man ock nu göra». Härpå kom emellertid denna gång det rätta svaret, när De la Gardie erinrade om den skillnad mellan förr och nu, som

Digitized by Google

låg däri, att Kristinas förmyndare styrde med råds råde, under det uti denna regeringen allt slutits »per pluralitatem och efter plägad kommunikation med rådet». Johan Gyllenstierna, med hvilken Knut Kurk instämde, fann sig då föranlåten till följande förklaring: protokollen utvisa allas vota, och hvar och en må svara för sitt voto».

Vid detta erkännande[1] lät rikskanslern det bero, och berättelsen blef, som nämndt, endast af regeringen underskrifven. Dess uppläsning skulle emellertid fortsättas e. m. samma dag. Så skedde ock, men när man kommit till slutet på framställningen af inrikesförvaltningen, tyckte De la Gardie, att det kunde vara nog, då utrikes ärendena på grund af nyligen hållna rådslag ännu vore i friskt minne. Denna mening vann genast bifall, och man gick direkt öfver till slutorden i relationen, som därefter med ett kort tal[2] af rikskanslern öfverlämnades till konungen.

Då vidare änkedrottningen uttalat sin önskan att nu taga afsked af rådet, så växlades därefter vissa ceremonier[3] mellan henne och de närvarande. Hon hade anmodat Bengt Oxenstierna att föra ordet för sig, och denne riktade då i hennes namn först till konungen några maningens ord sedan till rådet en tacksägelse för det långa och trogna samarbetet, samt uttalade till sist hennes välönskningar för konungens kommande regering. De la Gardie svarade först å konungens sedan å rådets vägnar.

Två dagar efteråt nedlade förmyndarna inför de på riks-

[1] Rätt tolkadt innefattade det ock allt, hvad regeringen billigtvis kunde begära. Rådets ansvarsskyldighet måste nämligen här anses erkänd icke blott i de jämförelsevis mera sällsynta tillfällen, då formlig votering anställdes, utan äfven i de fall då beslutet fattats i rådet utan att formlig omröstning ägt rum. De utaf de närvarande, som då icke reserverat sig till protokollet, borde naturligtvis anses med sina vota stå för beslutet, fastän samstämmigheten ansetts så gifven, att någon *räkning* af rösterna icke begärdes. Om innebörden af ofvannämnda ofta återkommande fras skulle emellertid meningarna framdeles bryta sig mot hvarandra.

[2] Han hänvisade däri äfven till de särskilda redogörelser, med hvilka hvarje kollegium skulle inkomma.

[3] Samtliga dessa tal äro aftryckta hos Loenbom handl. V, 81 ff.

Digitized by Google

salen församlade ständerna högtidligen styrelsen, konungen afgaf sin försäkran och förklarades myndig, hvarefter riksdagen afblåstes. I samband med dessa högtidligheter höllos återigen några tal[1], hvarvid rikskanslern, den egentliga officianten, begagnade tillfället att ända in i det sista markera sin uppfattning af regeringens och rådets inbördes ställning till förmynderskapet. I den »oration», hvarmed han hälsade konungens anträde till regementet, betonade han sålunda uttryckligen, att »Hennes Maj:t med de fem riksens ämbeten och hela riksens råd» haft förmyndarskapet, och i det tal, hvarmed han vänder sig till ständerna, använder han likbetydande uttryck[2]. Däremot uttalade konungen uti sitt svar sig i motsatt riktning. Den i ampla och erkännsamma ordalag affattade tacksägelse, han där ägnade den afgående styrelsen, skilde nämligen mellan »*den kongl. regeringen*», som haft »förvaltningen af förmynderskapet och styrelsen af regementet» om händer, och »*riksens råd*», som »förmedelst kloka och manliga råd» låtit sig vårda om rikets bästa. Tacksägelsen afslutades med, att konungen gaf änkedrottningen, regeringens öfriga ledamöter jämte samtliga rådsherrarna handen[3].

Enahanda uppfattning präglar ock det formliga kvittobref[4], han samma dag utfärdade åt sina förmyndare. Där angifvas nämligen såsom förmyndare, jämte änkedrottningen, endast de herrar, som under minorenniteten beklädt riksämbete och de riksråd, hvilka såsom kollegiiledamöter vid förfall för riksämbetsman fyllt dennes plats. Dessa sägas ha företrädt den sjukes eller frånvarandes stämma med samma auktoritet, som den ordinarie innehafvaren och betraktas tydligen såsom delaktige i

---

[1] Loenbom handl. V, 95 ff.

[2] Sambandet mellan Karl Gustafs testamente och förmyndarstyrelsens konstituering omnämnes äfven här på samma vilseledande sätt, som i relationen. Se ofvan s. 35.

[3] Denna sista omständighet kunde ju möjligen tolkas som ett bevis för, att konungen delar sin kanslers uppfattning. Betydelsen däraf är dock sannolikt endast, den att Karl XI velat på detta sätt bekräfta äfven sin tacksägelse för »råden». Dessutom är det att märka att i borgarståndets protokoll, som här är källan, äro orden »med samtliga riksens råd» tillskrifna ofvan raden.

[4] Tryckt hos Stiernman II, 1704.

Digitized by Google

ansvaret. Däremot finnes här intet spår till tanke på, att äfven det öfriga rådet skulle varit medansvarigt. Riksens regering och förmynderskapet för konungen sägas nämligen hafva varit uppdragna åt änkedrottningen och de fem höga riksämbetsmännen att föras »med riksens råds råde», hvarigenom angifves att endast rådets *hörande* varit erforderligt. Visserligen åtföljes nämnda uttryck omedelbart af en hänvisning till de bestämmelser om förmyndarnes befogenhet, som regeringsform och dess additament innehöllo, men *om* kvittobrefvets utställare verkligen haft klart för sig, att dessa lagbud kräfde något mer än rådets hörande, nämligen dess samtycke, så hade det varit en självmotsägelse att förutskicka uttrycket »med riksens råds råde» såsom karaktäristik af deras innebörd[1]. Hvarje tvifvel om konungens mening undanröjes dessutom genom formuleringen af själfva dechargen, hvilken tillägnas — förutom änkedrottningen — »*välbemälte* trogne män, höge ämbetsmän och riksråd», d. v. s. de i det föregående omnämnda personer, hvilka antingen innehaft riksämbete eller tillfälligtvis förestått ett sådant[2]. Till samma personalbegränsning anknöt sig likaledes såväl det tack, konungen i kvittobrefvet »respective sonkärligen och allernådigst» ägnade sina förmyndare, som ock hans löfte att vid tillfälle med nåd vedergälla deras hafda möda »emot dem, deras barn och efterkommande»[3].

Dechargen har följande lydelse: »ty kvittera vi härmed och i detta vårt öppna brefs kraft, samteligen och synnerligen

---

[1] Sant är visserligen att *uttrycket* »med riksens råds råde» förekommer i add. § 14, men det måste naturligtvis tolkas i samband med add. § 15, hvars både ord och tillämpning gåfvo rådet medbeslutanderätt.

[2] Att efter »höge ämbetsmän» orden »och riksråd» tilläggas, innebär således icke rådets inbegripande i dechargen, utan endast ett fullständigande af riksämbetsmännens titel. Till yttermera visso må påpekas, att uttrycket tydligen är hämtadt ur kvittobrefvet åt Kristinas förmyndarstyrelse, i förhållande till hvilken rådet, som bekant, icke intog ställningen af en medbeslutande kår, och således icke kunde bli föremål för dechargen. Stjernman bih. s. 323.

[3] Äfven i ett annat afseende innehåller kvittobrefvet en mot verkliga förhållandet stridande framställning och denna gång i en riktning, som otvifvelaktigt har af natur att tilltala både regeringen och rådspluraliteten. Det gällde behandlingen af Karl Gustafs testamente. I inledningen sägs nämligen om

Digitized by Google

Hennes Maj:t vår högtärade älskeliga kära fru moder och våra välbemälte trogne män, höge ämbetsmän och riksråd, hvad eller de aflidne äro och genom döden hädankallade eller ock ännu i lefvandes lifvet, vårt förda förmynderskap och riksens regering, sägandes och görandes dem och deras husfruar, barn och efterkommande härmed fria och lediga för allt ytterligare tilltal af oss och riket eller andra å våra och riksens vägnar nu och till evärdliga tider.

Till yttermera visso, att detta således af oss gjordt är, och vi vilja, att vår högtärade älskeliga k. fru moder och välbemälte gode herrar med sina hustrur, barn och efterkommande det fullkomligen och oemotsägligen åtnjuta skola, ty hafva vi detta med vår egen hand underskrifvit och veterligen låtit sätta vårt kongl. sekret här nedanföre».

I fullständigare form kunde väl näppeligen dechargen ha gifvits. Och dock skulle icke fulla tre år förflyta, innan ett bredt streck ströks öfver densamma, och en vidtutseende efterräkning beslöts med denna nu så ampelt vitsordade styrelse. Går man bakom de vackra orden och tillser, i hvad mån de uppbäras af den förutgångna noggranna rannsakning, som ensam kan motivera dem, så undrar man knappast på utgången. Särskild uppmärksamhet förtjänar därjämte den omständigheten, att både förmyndarnes redogörelse[1] och konungens kvittobref beteckna äfven arfvingarna som delaktiga i den decharge, hvil-

styrelsens organisation, att »ändock där kunde vara åtskilliga betänkanden infallna, huruledes allt väl beställas måtte, så är likväl funnet bäst, säkrast och rådligast att följa Hans sal. Maj:ts förslag och intention efter», hvarigenom Hedvig Eleonora och de fem riksämbetsmännen blifvit förordnade till förmyndarregering. Formuleringen innehåller icke en direkt osanning, men den ingifver dock — i rak strid mot verkligheten — den föreställningen, att den aflidne konungens sista vilja blifvit åtlydd, och vore den icke ord för ord tagen från drottning Kristinas kvittobref af 1644 (Stiernman bih. s. 321), så kunde man tro, att den blifvit enkom i dylikt syfte hopsatt. Nu föll det sig emellertid så lyckligt för den afgående styrelsen, att man hade att tillgå denna fras, hvilken visserligen korrekt återgaf förloppet vid Kristinas förmyndarstyrelses konstituring, men på samma gång förträffligt ägnade sig att öfverskyla de ömtåliga punkterna i motsvarande händelser 1660.

[1] Se ofvan s. 38.

Digitized by Google

ken af den ena parten utbads, af den andra meddelades[1]. Nu i dessa tackens och hedersbevisningens dagar höjde sig ingen röst mot ett dylikt betraktelsesätt. Först, när fråga blef om ansvarets utkräfvande, kom protesten.

I samband med sin redogörelse för medelförvaltningen hade förmyndarna till sin försäkran, att allt sig så förhölle, som i deras relation vore uppgifvet, anknytit en förklaring, att de »ingen sky bära, det ytterligare, där så behöfves och E. K. M. påfordrandes varder med klara skäl så bevisligt göra, att intet däremot skall kunna sägas»[2]. Den beredvillighet till redovisning, hvilken här så ostentativt framhäfdes, var dock icke alldeles så förbehållslös, som de nyss anförda orden, i och för sig sedda, gifva vid handen. De böra nämligen sammanställas med relationens förut (s. 38) citerade slutkläm, hvari anhålles, att K. M. ville »*efter föregången noga ransakning*» gifva förmyndarna decharge och dymedelst befria dem från »*allt vidare åtal och försvar*»[3]. Det förstnämnda erbjudandet afser således endast de förklaringar, som ytterligare kunde pröfvas erforderliga, innan decharge gåfves, däremot icke en obegränsad redovisningsplikt[4].

»Efter föregången noga ransakning», så föllo orden. Huru blefvo de då i handling tillämpade och efterföljda? I hvilket förhållande stod det förfarande, som användes till hvad lagens bud och sakens egen natur kräfde? Undersökningen häraf låter sig lämpligen hänföra till tvenne hufvudstycken med afseende fästadt å dels *den myndighet,* som kräfde redovisning och med ledning däraf gaf decharge, dels det *sätt,* hvarpå rannsakningen sköttes.

Förmyndarnas relation var ställd till konungen, och någon redovisningsskyldighet inför annan myndighet finnes icke af dem där antydd. Af konungen ensam begära de ock där sin

---

[1] Detsamma skedde 1644. Se skand. handl. XXI s. 216 och Stjernman bil. s. 323.

[2] Relationen s. 62.

[3] Äfven här ha Karl XI:s förmyndare följt Kristinas i spåren, ungefär enahanda uttryck återfinnas i deras redogörelse, skand. handl. XXI ss. 205 och 216.

[4] Ea motsatt uppfattning är uttalad af Sjögren s. 105.

Digitized by Google

decharge. Dennas uteslutande kompetens i dessa delar var dock allt annat än gifven sak. 1660 års add. § 14 stadgade uttryckligen förmyndarregeringens ansvarsskyldighet »inför Gud, H. K. M. och samtliga riksens ständer», och såväl riksdagsbeslutet i Stockholm af samma år, som förmyndarnas afgifna edliga reverser innehålla likartade bestämmelser om ständernas andel i redovisningsrätten[1]. Man gör ock Karl XI:s förmyndare orätt, om man med ledning endast af relationens affattning anser dem hafva glömt bort sitt ansvar äfven inför sistnämnda myndighet. Förut[2] är omnämndt, hurusom De la Gardie, när relationen upplästes inför konungen, dels ifrågasatte »att hon måtte blifva föredragen för riksens ständer, om E. M:s höghet det tåla kunde», dels väckte äfven ett annat alternativ, nämligen att efter riksdagen uppkalla ett ständernas utskott.

Ingendera af dessa framkastade tankar tillvann sig — af protokollets tystnad att döma — någon vidare uppmärksamhet eller anslutning, och relationen blef hvarken i den ena eller andra formen ständerna underställd. Några bestämda tecken till, att de härigenom funnit sig tillbakasatta eller kränkta i sina rättigheter, förete icke handlingarna från 1672 års riksdag. Visserligen yrkas i prästeståndet[3] vid öfverläggningen om svaret på propositionens första punkt, d. v. s. om konungens regeringstillträde, af en talare, Cajanus, att riksens regering skulle göra räkenskap för den tid, den haft kronans räntor om händer, och hans yttrande vann åtskillig tillslutning, men detsamma uppställer blott fordran på, *att* redovisning bör ske, angifver däremot icke, att den bör afläggas *inför ständerna*. Skulle åter häremot invändas, att den, som i ett riksstånds plenum reser kraf på redovisning därmed ock angifver sig utgå från ståndets andel i redofordringsrätten, som förutsättning, så kan därtill i första hand svaras, att ett sådant samband ingalunda var självfallen sak på en tid, då gränslinjerna mellan konungens och representationens befogenhetsområden voro så sväfvande, så i hvarandra flytande, som på 1600-talet. Cajani ord *kunna* således mycket väl tolkas såsom inne-

[1] Se Varenius, ansvarsbestäm. af 1634 och 1660, hist. tidskr. 1888 ss. 351 ff.
[2] Se s. 41.
[3] Bexell II, 78.

Digitized by Google

hållande endast en påminnelse om behöfligheten af en redovisning, utan att för ståndets räkning antyda några anspråk på andel i själfva pröfningen eller åsyfta några nyheter i den genom prejudikatet från 1644 stadgade formen för densamma. Men äfven om man antager ett motsatt förhållande, om man i det ifrågavarande yttrandet ser ett försök att häfda ståndens medbeslutanderätt, så har dock — och detta är hufvudsaken — denna tanke icke trängt igenom så, att den fått bestämda konturer, eller tagit form i ett mera utfördt yrkande. För att en ständernas redofordring skulle kunna tänkas, måste, då ju en sådan sak icke kunde skötas in pleno, ett utskott därtill förordnas att arbeta vare sig under riksdagen eller oberoende af densammas sessionstid. Häraf hördes emellertid i ståndén intet.

Således, om en tanke sådan, som den nyssnämnda, verkligen funnits i ståndén, var den dock icke fullgången. Det vore emellertid förhastadt, om man däraf slöte, att ståndén betraktat redovisningen med likgiltighet eller invaggat sig i den tron, att allt vore väl beställdt. Ännu var emellertid regeringens inflytande så pass stort, att de yttringar af missnöje med dess förvaltning, som förekommo, togo en mera indirekt form.

Ett visst intresse i detta hänseende äger en episod, hvari kammarrådet Henrik Falkenberg, samme man, som på nästa riksdag skulle blifva en af efterräkningens främste målsmän, spelar hufvudrollen. Den 30 sept. var det utskott, som adeln tillsatt att förbereda dess svar på den kongl. propositionens första punkt (om konungens regeringstillträde), samladt på riddarhuset. Landtmarskalken stod just i begrepp att afsluta sammanträdet, då Falkenberg tog till orda för att påpeka en upptäckt, som gjorts. Det koncept till nämnda svar, som blifvit för ridderskapet och adeln in pleno uppläst, hade nämligen vid en denna dag företagen genomläsning befunnits försedt med en tillsats, och Falkenberg frågade nu indignerad, huru sekreteraren kunnat vara nog dristig att sätta något in däri, ridderskapet och adeln ovetande. Landtmarskalken svarade — som det vill synas icke utan en viss förlägenhet — att han befallt dess inflickande »provisionaliter», och han tillade, att svaret än en gång skulle komma att läsas upp för ståndet. Falkenberg svarade: »vi vilja icke veta däraf. Ridderskapet och adeln kunna icke förr tacka regeringen för dess förda

Digitized by Google

administration, än som K. M. hafver själf funnit den god; hvarföre tillåta vi icke, att den punkten blifver ståendes». Och »hela utskottet biföll hr Falkenbergs mening».

Här se vi således, hvad tillsatsen innehöll, och kunna från denna utgångspunkt bedöma det för de båda handlande personerna karakteristiska i uppträdandet. Landtmarskalken[1] söker bakom ståndets rygg smussla in ett förtroendevotum åt regeringen. Den förstuckne oppositionsmannen åter, hvilken säkerligen 1672 såsom i tjänst varande kammarråd hade lika liflig känsla af finansnöden som tre år senare, förflyttad på landshöfdingestolen, vågar icke nu, innan någon Fehrbellinsk katastrof med sina följder skakat regeringens auktoritet, göra anspråk på direkt granskningsrätt för ständernas räkning. Han inskränker sig till att skjuta konungen framför sig och vill lägga sordin på tacksamheten, tills dennes utslag fallit. Honom tillerkänner han således initiativ och ensam beslutanderätt. Ständerna hade blott att följa efter, där konungen gick före. Detta är den ståndpunkt med afseende på redofordringen, som Falkenberg markerade på denna riksdag.

Ständerna hade emellertid till sin disposition äfven en annan utväg, som möjliggjorde för dem att med vida större tydlighet gifva sin sinnesstämning tillkänna. På ett område, där deras beslutanderätt var odisputabel, nämligen bevillningens, kunde de röra sig med tillräcklig självständighet, och de gjorde äfven bruk af denna förmån. Regeringen hade i propositionens tredje punkt i allmänna ordalag uttryckt sin begäran om understöd med utskrifning och bevillning. Som motivering åberopades hufvudsakligen nödvändigheten af att i dessa oroliga tider, »när alla andra hafva ställt sig i vapen och krigsförfattningar», sörja för rikets säkerhet. Ständerna kunde nu med skäl tycka, att de stora subsidier, som från Frankrike erhållits, äfvensom de medel, som reduktionen, ordentligt genomförd[2], skulle skänka, borde förslå till dessa

---

[1] Om dennes verksamhet som regeringens förtroendeman se ofvan ss. 24, 29.

[2] I det yrkande härpå, som inflöt i riksdagsbeslutets tredje punkt, vill Wilde (s. 711) se ett af ständerna gjordt förbehåll för deras ytterligare redofordringsrätt gent emot förmyndarna. Åsikten hvilar på den, som sedermera skall visas,

Digitized by Google

försvarsändamål, och denna uppfattning satte äfven sin prägel på besluten. Tvenne utskrifningar (och en tredje i händelse af krig) blefvo visserligen beslutna, men samtliga ståndеn stodo fast vid att vägra bevillning[1], och icke ens adeln, till hvilken regeringen syntes hafva satt sin största förhoppning, lät sig af några landtmarskalkens föreställningar rubba från denna ståndpunkt.

Skarpa föllo ock orden i ståndet, såväl i plenum, som i utskott, öfver regeringens sätt att hushålla[2]. Som de mest talföre anmärkarne framstodo Henrik Falkenberg och Mauritz Posse[3]. Den förre, som ofta framförde andra klassens votum, betonade i ett sådant d. $^{11}/_{10}$, att statens tillstånd redan 1664 uppgifvits såsom godt, ehuru man då stod så nära de svåra krigsåren. Desto mera borde man nu kunna vänta, att allt stode ännu bättre till, som riket sedan dess åtnjutit god fred[4]. Om någon »oförmodlig händelse» tillstötte, så hade regeringen i stället för att begära kontribution i första hand att tillgripa de stora subsidierna, särskildt de, som innevarande år influtit, och hvilka vida öfvergingo ständernas bevillningar; vidare den krigshjälp, som näst föregående år utgjorts och slutligen de medel, som 1655 års beslut kunde skänka. Därför slutade han med ett yrkande, att reduktionen ordentligen måtte genomföras »såväl inom Sveriges gränser, som uti dess underliggande provinser»[5], och att »hvad emot

---

oriktiga förutsättning, att ständerna på denna riksdag godkänt förmyndarstyrelsens förvaltning. Men i alla händelser är det klart, att ett kraf på reduktionens genomförande icke i och för sig inverkar på gifven decharges giltighet. Därtill hade erfordrats, att reducerandet gjorts till uttryckligt villkor för dechargen, men så var här icke fallet. Ständerna endast svara på konungens anhållan om bevillning med en hänvisning till de medel, som reduktionen, »utan vidare uppskof och tidsspillan» genomförd så i det egentliga Sverige som dess utrikes provinser, kunde bereda.

[1] Se riksdagsbeslutets tredje punkt, Stiernman II, 1665 ff.

[2] Adelsprot. ss. 116—139, 275—284.

[3] De sekunderades af bl. a. landshöfdingarna A. Ståhlarm och E. Creutz hrr M. Falkenberg, J. Fleming och Taubenfelt.

[4] Falkenberg räknar tydligtvis icke något på det Bremiska kriget.

[5] Om denna reduktionens utsträckning fördes d. $^{12}/_{10}$ och $^{14}/_{10}$ en het strid mellan grefve Axel Julius De la Gardie och landtmarskalken å ena sidan, H. Falkenberg och hans vänner å den andra. De la Gardie ansåg, att man ej kunde sitta här och besluta öfver Pommern och Lifland, som hade sina egna

Digitized by Google

1660 års regeringsform kunde skedt vara, åter måtte sättas i det stånd, som det efter dess slut vara bör[1].

Detta var det tema, som sedan af regeringens motståndare varierades i alla möjliga tonarter. Ernst Creutz ansåg att man borde »fråga efter orsakerna, hvarför reduktionen ej är ändad» och då sedan ett utskott tillsattes öfver propositionens tredje punkt, gaf Jakob Fleming där uttryck åt en än vidsträcktare granskningslust, då han, efter att ha påpekat skilnaden mellan tillståndet 1664 och nu[2], förklarade: »vi vilja gärna veta orsaken». Frågan var förarglig, och landtmarskalken hade ingen annan utväg än att afklippa den genom en påminnelse till Fleming, att de icke borde gå utom sin kommission. Allra skarpast uttryckte sig Posse, som en gång ($^{11}/_{10}$) rent ut förklarade, att om de skulle något kontribuera, så ville de göra det, sedan H. K. M. kommit till regementet. Vid en senare öfverläggning (d. $^{14}/_{10}$) i samma sak tillät han sig följande närgångna fråga: »när de, som sitta vid styret, hafva sett sådan fara, hvarföre hafva de icke tillförene

---

landtdagar och betonade, att konungen »alltid handlat med dem a parte». Häremot framhöllo Falkenberg m. fl. den uttryckliga lydelsen af 1655 års riksdagsbeslut, d:o reduktionsstadga och 1660 års add. (§ 12), som medförde denna omfattning of reduktionen, och dessas mening segrade.

[1] Denna sista passus är tämligen tvetydig och kan lätt gifvas en vidsträckt bärvidd. Den § i additamentet, som afses, är den tolfte, och där ålägges bl. a. regeringen att »caute ock sparsamt» omgås med adlande och donering. Af en senare diskussion mellan F. och landtmarskalken (adelsprot. s. 131) framgår dock en mindre tänjbar tolkning af orden som den rätta. F. åsyftar den punkt i § 12, som föreskrifver, att om gods och beneficier nödvändigt skola utdelas, så bör det ske efter K. M:s stadga om 1655 års riksdagsbeslut. Dettas bestämmelser om hvad, som skall anses såsom omistande gods, borde således enligt additamentets klara ord ha framåtverkande kraft och tillämpas äfven på förmyndarstyrelsens donationsverksamhet.

[2] Härom hade Taubenfelt förklarat, »att K. M:s soldater, som kosta riket så mycket, de dö af hunger och vanskötsel bort. — — Gud vet, hvart medlen taga vägen; soldaten förfaller af hunger, och de andra betjänte få ingen lön». Då H. Falkenberg rekapitulerade detta af T. framburna »rykte» utan att egna det någon annan desavouering än den, som låg i själfva detta uttryck, inföll Duvall: »Ingen kan bättre än bror säga oss det och lärer bäst veta orsakerna», men F. parerade med den förklaringen: »Jag hafver gjort min ed; utom det kollegium, hvarest jag sitter, får jag icke säga sådant».

Digitized by Google

exekverat riksdagsbeslutet och stadgan med annat mera, som de hafva bort komma ihåg? Vi hinna icke mera att kontribuera».

Och dessa ord kunna icke betraktas som förflugna utfall af en eller annan bråkmakare. De fälldes af män, hvilkas mening segrande gick igenom i alla stånd, och de få då äfven anses till en viss grad återspegla de känslor, som drefvo fram beslutet. När i dessa fredens jämförelsevis lugna tider en enkel begäran om medelbevillning kunde framkalla en sådan stämning, förvånas man icke öfver den storm, som brast lös, när kriget kom, besannande alla farhågor och görande de offer, som man nu undandrog sig, till en obeveklig nödvändighet.

Som man ser, är steget icke synnerligen långt från 1672 till 1675. Missnöjet var enahanda vid båda riksdagarna, men de yttre anledningarna att göra det gällande förefunnos ej i lika hög grad på den förra, som på den senare, och därför kom det icke till samma kraftiga positiva uttryck 1672, som tre år efteråt.

Som det nu var, när från konungens sida ingen anmärkning förspordes, fick regeringen trots H. Falkenbergs förut (s. 48) omnämnda försiktighetsmått sin hedersbevisning äfven från ständerna. Den inrycktes i deras svar på den kongl. propositionens första punkt, och de olika uttrycken däraf sammanfattades sedan i motsvarande punkt af riksdagsbeslutet[1]. Orden föllo så: »Icke underlåtandes därjämte att hembära H. K. M. Riksens

[1] Stiernman II 1662—63. Adelns tacksägelse kan läsas i adelsprot. s. 440. Prästernas har följande hufvudsakliga lydelse: — — »Hvarföre ock högstbem. H. M. så ock högt förenämnde riksens höga ämbetsmän och råd, prästerskapet finner sig högt förpliktadt att ödmjukligen prisa och tacka med innerlig önskan, att Gud allsmäktig ville dem igen välsigna, vedergälla och ifrån allt ondt bevara». — Borgarnes: — — »Hvarföre H. K. M. samt deras Exc. näst tillbörlig ödmjuk gratulation öfver deras lyckliga och berömliga regemente, vi uti underdånighet hembära en ödmjuk tacksägelse; önskandes af hjärtat, att Gud den allra högste H. K. M. och deras Exc. för sådan hafd möda och gjord flit med all andelig och lekamlig välsignelse nådeligen vedergälla och rikligen belöna ville. Vi viljom och skolom efter vår underdånige plikt och skyldighet samma med högsta lof och beröm alltid ihågkomma och hos efterkommande veta beprisa» — — se de båda originalskrifv. i 1672 års riksdagsacta.

Digitized by Google

Änkedrottning samt de andre gode herrar, hvilkom förmynderskapet och regeringen tillika hafver varit förtrodd vår skyldige tacksamhet för all den möda, flit, omsorg och trohet, med hvilken de för H. K. M:s och fäderneslandets bästa alltid hafva vakat och sina höga ämbetes sysslor således utfört och iakttagit, att vi sådant städse berömma och vid tillfällen vedergöra vele vara oförgätne».

Den reella betydelsen af denna klingande harang kan efter alla de bevis på misstroende[1], som ständerna — på sätt ofvan är visadt — ägnat regeringen, anses ungefär lika med noll. De vackra orden voro höflighetsfraser, som man bestod, därföre att man under de gifna förhållandena icke kunde annat.

Frågar man åter efter den formella betydelsen af ofvan citerade uttryck i riksdagsbeslutet, uppställer man det spörsmålet, huruvida icke ständerna — deras inre öfvertygelse må hafva varit hvilken som helst — genom desamma bundit sina händer gent emot den afgående styrelsen, så måste härtill svaras ett bestämdt nej[2]. Om någon befrielse från det ansvar, hvartill förmyndarne enligt additamentet m. fl. handlingar voro förbundna, är och kan icke här vara fråga af det enkla skäl, att någon redovisning af de ansvarspliktiga icke inför ständerna aflagts, än mindre af dessa pröfvats. Orden äro en artighetsbetygelse, hörande så att säga till ceremonielet för dylika tillfällen[3], icke en decharge, som med hänsyn till ständerna hvarken begärdes eller gafs.

---

[1] Vi erinra om ständernas hållning gent emot regeringens utrikespolitik i försäkringsfrågan och nu sist med hänsyn till den begärda kontributionen. Till alla dessa mer eller mindre otvetydiga segrar för oppositionspartiet kan äfven läggas den, som vanns i riksdagens början genom riksskattmästareämbetets besättande med De la Gardies gamle motståndare Sten Bjelke. Detta slag var dock mera riktadt mot rikskanslern personligen än mot förmyndarstyrelsen som en helhet.

[2] Schönberg II, 305 ff. och än bestämdare Fryxell XVI, 234 äro af motsatt mening, dock utan att närmare undersöka saken.

[3] Likartad höflighet bevisades Kristinas förmyndare af 1644 års ständer, för hvilka som bekant ej heller någon redovisning aflades. Se 1644 års riksdagsbeslut § 1; Stiernman II, 1067.

Digitized by Google

Det blef sålunda konungen, som ensam kom att uppbära den redofordrande myndigheten; den decharge, som han gaf, fick för tillfället gälla såsom tillfyllestgörande. Uppenbart är, att ett dylikt tillvägagående ej rätt väl stämde öfverens med de bestämmelser om förmyndarstyrelsens ansvar, som gåfvos 1660. Att det gick, som det gick, är dock icke oförklarligt. Ofta ser man — och särskildt i brytningstider — bestämmelser gifvas, hvilka liksom gripa framför sig i utvecklingen och principer uppställas, utan närmare tanke på, hvad som erfordras för att gifva dem form och tillämpning i det praktiska lifvet. Så hade redan 1634[1] förmyndarnes ansvarsskyldighet inför K. M. *och ständer* fastslagits, utan ingående på frågan, huru de därvid skulle förhålla sig till hvarandra[2], eller hvilka former f. ö. skulle användas. Och samma vida uttryckssätt upprepades 1660[3]. Konung och ständer stodo dessutom på 1600-talet icke i det inbördes motsatsförhållande, som sedermera utbildades. De framträdde ännu icke som två skarpt skilda, hvarandra motvägande, myndigheter, hvar och en med egna rättigheter, hvilka noga måste häfdas, utan som samverkande lemmar af en enda organism med gemensamma uppgifter att fylla. »Konung och ständer, högre och lägre» skulle, enligt Gustaf Adolfs bevingade ord »uti Guds stad» det konungsliga höga majestät företräda[4], och kring konungen grupperade sig det hela som den själfskrifne ledaren, i förhållande till hvilken såväl, råd som ständer, intogo en deliberativ ställning.

[1] Se 1634 års riksdagsbeslut § 4, Stiernman II, 877. Se ock Varenius, ansvarsbestäm. etc., hist. tidskr. 1888 ss. 345 ff.

[2] Sannolikt tänkte man sig denna tid ständernas redofordringsmyndighet såsom inträdande, endast i fall af förhinder för konungadömet eller dess organ. Det är åtminstone den ståndpunkt, som angifves i den bekanta skriften från 1644 års riksdag: mestadels ständernas och gode patrioters betänkande om regimentsformen (adelsprot. ss. 409 ff.), där man yrkar rätt för ständerna att vid förfall för »H. K. M. eller dess höga ämbeten» genom sina deputerade få företaga den granskning af rikskollegiernas förvaltning, som 1634 R. F. § 38 stadgar, och åberopas till stöd härför billigheten af, »att ständerna, som kontribuera till riksens nytta, måtte veta hvart det tager vägen».

[3] Enda skillnaden är, att ansvarsstadgandet denna gång inrycktes äfven i regeringsformen, d. v. s. i dess additament, och att *samtliga* ständer angåfvos såsom berättigade till redofordring.

[4] Gustaf II Adolfs skrifter s. 94.

Digitized by Google

Han rådfrågade dem i olika former, i större eller mindre utsträckning allt efter riksärendenas vikt, allt efter det större eller mindre mått af stöd, han ansåg sig behöfva.

Fasthåller man denna nedärfda, om än småningom vikande grundåskådning, faller det sig ganska naturligt, att suveränen äfven denna gång liksom 1644 beslöt å rikets vägnar och med själftillräcklig myndighet gaf decharge, medan åt ständerna öfverlämnades att med underdåniga fraser sekundera hans beslut. Sannolikt har icke heller den form för ansvarsbefrielsen, som sålunda användes, inneburit något för regeringspartiet ovälkommet eller motbjudande. Det var nog icke ensamt omsorgen om »konungens höghet», som vållade, att De la Gardies löst framkastade tanke om redovisning äfven inför ständerna icke nu blef omsatt i handling. Stämningen på 1672 års riksdag var icke sådan, att förmyndarna kunde vara angelägna om att underställa sin förvaltning dessa ständers granskning, äfven om de eljest — hvad väl kan ifrågasättas — varit beredda att taga en dylik konsekvens af 1660 års bestämmelser. De förutsågo icke det bruk, som på nästa riksmöte skulle göras af denna uraktlåtenhet.

Återstår då att belysa själfva beskaffenheten för öfrigt af den pröfning, som förmyndarnes förvaltning underkastades, innan decharge gafs. Den 16 december öfverlämnades deras redogörelse till konungen, och två dagar senare utfärdades dennes kvittobref. Man behöfver knappast mera än sammanställa dessa båda fakta för att visa, huru det i tillämpningen slog ut med den »noga rannsakning», hvarom förmyndarne så stolt anhöllo. Det är uppenbart, att en så kort mellantid icke medgaf någon nämnvärd granskning af vare sig redogörelsen själf eller de bilagor, som däri åberopades. Dechargen gafs som ock konungen sjelf sedermera antydde på rak arm och i god tro. Man kan f. ö. sluta till saken äfven af den omständigheten, att just dessa bilagor, på hvilka relationen till väsentliga delar hvilade, icke förelågo färdiga — åtminstone icke alla — när denna öfverlämnades. Minsta försök till verklig granskning skulle naturligtvis genast ha afslöjat detta förhållande, som först omkring tre år senare, när redofordringsfrågan på allvar togs upp, kom i dagen.

Digitized by Google

Alldeles så utan strid, som man af de officiella handlingarnas tystnad skulle kunna sluta, har dock kanske icke dechargen blifvit meddelad; åtminstone icke, om man får tro hvad grefve Bonde härom berättar i sina anekdoter[1]. Enligt hans uppgift skulle bröderna Gyllenstierna och statssekreteraren Johan Paulin Olivecrantz[2] »i en half dags konferens vid Jakobsdal» uppbjudit »alla streck och medel» till att förhindra kvittobrefvets utfärdande, men utan att lyckas, ty konungens »innerliga respekt» för såväl sin moder, som de »många vackra och förnäma herrar», som förestått förmynderskapet och aldrig begått någon otrohet eller uppsåtligen handlat till hans förfång, föranledde honom att icke lyssna till sådana röster utan hellre, »där något fel och svaghet skulle vara förelupet, [det] generöst och efter stora konungars exempel eftergifva och pardonera än beifra»[3].

Berättelsen innehåller i sina hufvuddrag intet osannolikt, om än enstaka uttryck torde ha färgats af Bondes personliga

[1] Dessa ha kongl. rådet grefve Carl Bonde till författare. Förut tryckta blott i utdrag (Loenbom hist. märkv. IV, 69 ff.) ha de nu i fullständig form publicerats i den del af »Anteckningar om Bondeslägten», som grefve Carl Trolle-Bonde utgaf mot slutet af år 1900. Först under tryckningen af detta arbete har ifrågavarande förhållande kommit till min kännedom. De citat, som här förekomma, gå därföre i de flesta fall tillbaka till handskriften sjelf, hvilken jag för min 1897 utgifna afhandling om högförräderimålet mot M. G. De la Gardie begagnat. Det är ock genom af mig där anställda efterforskningar, som dess å biblioteket efter Cederhjelmska samlingens slaktande okända signatur E, 126 d först blef angifven.

[2] Denne var måg till Björnklo och tillhörde såsom sådan De la Gardies motparti. Bonde bekräftar detta med den förklaringen, att O. var »genom affinitet sammanknippad med den Wivalliske (säkerligen skriffel för Walliske), släkten och så dess maximer och desseiner i drottning Kristinas tid insupit som ock det endaste propos fomenterade, huru han genom tidernas omväxling skulle uppkomma, de gamla dämpa och medelst de storas oenighet blifva högsta hanen i korgen, därtör ej alien till herrar Gyllenstiernornas desseiner mot kanslern». Den Walliska släkten stammade från Laurentius Wallius, domprost i Uppsala, far till Karl XI:s betrodde man Lars Wallenstedt och morfar till Olivecrantz hustru, som var en dotter till Mathias Björnklo. Han var en lärd, men trätgirig man, stod emellertid väl hos Johan Skytte, Gyllenstiernornas morfar. Se a. st. s. 75; Annerstedt ss. 199, 226 ff.

[3] Se »Anteckningar om Bondeslägten, kongl. rådet och ambassadören grefve Carl Bonde» II, 77; Loenbom, hist. märkv. IV, 90.

Digitized by Google

uppfattning, bestämd af den utveckling, händelserna tagit efter 1672. Hvilka målsmännen för den segrande meningen varit, därom lämnar anekdoternas författare ingen bestämd upplysning, men man tager säkerligen icke miste, om man för deras råd medelbarligen eller omedelbarligen tillbaka till förmyndarnas egen krets.

Digitized by Google

Mellan 1672 och 1675 års riksdagar.

Karl XI förde sålunda nu styrelsen i eget namn. Men ung och oerfaren, litade han ännu till sina gamle rådgifvare och främst bland dessa till sin rikskansler, som, genom sitt gifte med konungen nära befryndad, hos honom stod högt i anseende. I besittning af en vida mer lysande än solid begåfning, ägde han dock en omfattande politisk erfarenhet, en flödande vältalighet och ett ovanligt representativt framträdande, allt egenskaper i hög grad ägnade att imponera på den i dessa hänseenden underlägsne monarken. Det var först, när motgångarna kommo, pröfvande karaktärens stål och viljans kraft, som de båda, konung och undersåte, framträdde i sitt rätta ljus och intogo den rätta ställningen till hvarandra. Än så länge låg ärendenas hufvudsakliga ledning i De la Gardies händer, och stödd på konungens myndighet, syntes han nu mäktigare än någonsin i förhållande till sina gamle motståndare i rådet, hvars röster han, sedan beslutanderätten flyttats ur dess händer, icke mera behöfde *räkna* vid frågornas afgörande. Det blef sålunda äfven hans lott att afveckla den utrikespolitiska situation, han mer än någon annan bidragit att skapa; på honom föll bördan att söka hålla det svenska statsskeppet vid den kurs, som hans egna förhoppningar och ständernas på senaste riksdagen afgifna betänkande utstakat. Det gällde sålunda att vid realiseringen af det franska förbundet icke låta sig drifvas utöfver fredssubsidieståndpunkten och att ställa det så, att man kunde uppbära den franske konungens pengar utan att behöfva utsätta sig för nödvändigheten att gifva honom den motprestation, för hvilken de ytterst voro afsedda.

Digitized by Google

Uppgiften var svår att fylla, och eftervärlden, som lättare kan öfverblicka de stora, drifvande faktorer, hvilka till sist fällde utslaget, och som gärna dömer efter den vändning, händelserna faktiskt tagit utan att räkna med de chanser till en motsatt utgång, hvilka kunna ha stått samtiden för ögonen, har förklarat den olöslig[1]. Orättvist vore dock att frånkänna det allianssystem, åt hvilket De la Gardie gaf sin anslutning, allt annat realpolitiskt underlag än den franska eröfringslustans och det franska guldets. Det nät, hvarmed Ludvigs diplomati sökte omsnärja Holland, var spunnet äfven af andra och fastare trådar än egennyttans och penningebegärets. Den långa diplomatiska strid, som — vid sidan af krigsrörelserna — utkämpades, innan de båda stora partierna ordnat sig i fasta led, och innan Sverige blef indraget i kriget, företer ock åtskilliga faser, då lyckan tyckes le mot den svenske rikskanslerens uppskofs- och subsidiepolitik. Man kommer sanningen närmast genom att karakterisera denna strid som en brottning, hvari en mängd mer eller mindre betydelsefulla faktorer till sist öfvervinnas af en enda, dem alla uppvägande, fruktan för Frankrikes utvidgningsbegär och supremati.

Trippelalliansen mellan Holland, England och Sverige anses i allmänhet inleda en ny fas af det europeiska jämnviktsystemets historia, kännetecknad därigenom, att det icke längre är mot det Habsburgska husets utan mot Frankrikes öfvervälde, som sammanslutningen sker. Det är ju ock i hög grad karakteristiskt att icke blott finna de båda vapenbröderna från trettioåriga krigets dagar, Sverige och Frankrike, i skilda läger utan äfven att se protestantismens tre hufvudmakter ena sig till skydd för katolicismens gamla bålverk, den habsburgsk-spanska monarkien. Det torde dock böra fasthållas, att denna nya gruppering icke får fattas som den mognade frukten af en fullfärdig politisk utveckling. Den hvilade icke på något af alla dess deltagare redan nu insedt och obetingadt erkändt politiskt behof eller på någon verklig samkänsla dem emellan. Den var snarare ett verk af tvenne framsynta statsmän, engelsmannen Temple och holländaren Johan de Witt, som skickligt grepo en gynnsam konjunktur — skapad genom ett franskt tillbakavisande af ett engelskt

[1] Carlson II, 373, Wimarson s. 3.

Digitized by Google

alliansförslag — än ett uttryck för en fast oeh målmedveten riktning hos de intresserade regeringarna[1]. Därför blef den ock så lätt att upplösa.

Det vacklande i *Sveriges* utrikespolitik är bekant, och dess orsaker ofvan antydda. Men äfven *Holland*, som under de Witts ledning skulle utgöra kärnan och den sammanhållande kraften i förbundet, var genom åtskilliga omständigheter mindre väl skickadt att fylla denna uppgift. Dess aristokratiska köpmansregemente hade icke en inre styrka, som motsvarade det yttre framträdandet. Splittringen mellan rådspensionären De Witts ännu härskande, men ej längre konsoliderade parti å ena sidan, det tillbakaträngda oraniska å den andra, försvagade landets krafter, hvartill kom, att de styrande dels af fredskärlek och malplacerad sparsamhetsanda, dels af fruktan för det oraniska husets anhängare, som i arméen hade ett starkt fotfäste, efter Aachenerfördraget 1668 företogo en betydande reduktion af dennas numerär. Att en sådan åtgärd vidtogs ungefär samtidigt med, att Ludvig XIV:s diplomatiska fälttåg mot Holland begynte, bådade allt annat än godt för upprätthållandet af De Witts verk. Därtill kom, att holländarnes egoistiska handelspolitik och ständiga gränstvister med grannarna väsentligen underlättade den franske konungens arbete på sin motståndares isolering.

Englands omsadling genom traktaten i Dover 1670 bör sålunda ingalunda uteslutande tillskrifvas Karl II:s personliga böjelser och behof af franska subsidier, eller ens hans sympatier för det i Holland undertryckta, med honom befryndade, oraniska huset. Äfven vägande statsskäl funnos, som ha inverkat på hans beslut. Mellan de båda rivalerna på sjön, England och Holland, hade alltifrån den Cromwellska navigationsaktens dagar en mer eller mindre starkt framträdande animositet rådt, och såväl konung som parlament, fullföljde en målmedveten sträfvan att på holländernes bekostnad höja England till en härskande sjö-, handels- och kolonialmakt. Med denna politik stå de fördrag[2], hvarigenom Karl II förpliktade sig till aktivt bistånd i Ludvigs blifvande an-

[1] Se Ranke, engl. Gesch. V, 57 ff., Ranke, französ. Gesch. III, 237 ff. Erdmansdörffer I, 520, 525.

[2] I Dover $^{22}/_{5}$ och Whitehall $^{21}/_{12}$ 1670. Se Mignet III, 187, 256.

Digitized by Google

fall mot Nederländerna, i full samklang. Till sist må anföras, att han denna tid allvarsamt umgicks med planer på att med fransk hjälp återinföra katolicismen i England.

Liknande förhållanden beredde Ludvigs politik insteg äfven i *Tyskland*. Äfven där hade den förr så dominerande religiösa synpunkten icke alldeles spelat ut sin roll, och den kunde på många håll vändas emot den nederländska republiken. De katolska riksstånden sågo icke ogärna, att denna kätterska makt något kvästes, de lutherskt-protestantiska åter voro ganska reserverade i sitt förhållande till de icke synnerligt populära kalvinska trosförvandterna. Här liksom i England rådde ett utbredt missnöje öfver holländarnas merkantila hänsynslöshet, och så godt som alla deras tyska grannar hade mer eller mindre bittra klagomål att anföra öfver republikens envishet att till eget skydd hålla åtskilliga områden besatta, till hvilka tyska riksstånd ansågo sig som rätta innehafvare.

Sådana synpunkter hade Ludvig att tacka det aktiva bistånd, han erhöll genom förbunden med biskopen af Münster och kurfursten af Köln[1] samt den mer eller mindre förmånliga neutralitet, hvarom han öfverenskom med kurfurstarna af Bayern och Trier, hertigen af Würtemberg, hertigarne af Braunschweig-Lüneburg m. fl. andra tyska furstar[2]. Genom dessa sina diplomatiska förbindelser hade Ludvig dels förvärfvat aktiva bundsförvandter, dels tryggat sin rygg och skapat sig en operationsbasis på vänstra Rhenstranden för den kringgående rörelse, genom hvilken han tänkte att, passerande vid sidan af de spanska Nederländerna, nedslå Holland.

Den, hvilken kanske mest af alla de tyska furstarna hade att beklaga sig öfver holländarne som grannar, var kurfursten Fredrik Wilhelm af Brandenburg[3], hvars besittningar i västra Tyskland högst väsentligt påverkades af deras inkräktningar. Ludvig XIV lade sig ock synnerlig vinn om att tillförsäkra sig

[1] Där slötos med den förre d. 18, med den senare d. 1 juli 1671.

[2] Kurfursten af Mainz förband sig nödd och tvungen till neutralitet, men sökte — naturligen förgäfves — rikta Ludvigs eröfringsplaner från Holland på Egypten.

[3] Se Erdmansdörffer I, 551; Droysen III, 3, 333 ff.

Digitized by Google

hans stöd eller åtminstone neutralitet. Den franske konungen hade ock en viss anledning att hoppas på framgång härvidlag i det vänskapliga förhållande, hvari han stått till Brandenburg, alltsedan det förbund slöts (dec. 1667), hvari kurfursten utlofvade sin neutralitet vid Ludvigs anfall på de spanska Nederländerna, mot att Frankrike lät sin kandidat i den då aktuella polska tronföljdsfrågan falla[1]. Och ett nytt fördrag af 21 dec. 1669 tycktes än bestämdare binda kurfursten vid Frankrikes politik, då han där, mot beviljandet af ganska väsentliga förmåner från medkontrahentens sida, lofvade denne sitt understöd, i händelse den spanska successionsfrågan blefve akut, och dessutom uttryckligen förband sig att hålla sig fjärran från den s. k. trippelalliansen[2]. Men Ludvig var icke sinnad att låta det bero vid denna för detta speciella fall betingade neutralitet. Han behöfde kurfurstens hjälp eller åtminstone stillasittande vid det företag mot Holland, som nu stod på dagordningen, och inledde i början af år 1670 genom sin besoldade drabant, den kurkölniske ministern furst Vilhelm von Fürstenberg som bulvan, underhandlingar med Brandenburg om en offensiv mot den nederländska republiken, mynnande ut i ingenting mindre än ett projekt om delning af dess besittningar. Förslaget framställdes i den kölniske kurherrens namn, men det var lätt att se, hvarifrån det egentligen stammade[3]. Att Fredrik Wilhelm på en tid, då både England och Sverige stodo kvar i Hollands förbund, icke lät binda sig vid sådana planer utan iakttog en afvaktande hållning, behöfver icke framhållas som bevis på någon särskild diplomatisk skarpblick. Vida värre blef ställningen, när Ludvig genom traktaten med England öppnat raden af sina diplomatiska framgångar och strax efteråt (aug. 1670) i stolt känsla af sin makt utan föregående krigsförklaring låtit sina trupper besätta det för hans förbindelser med Elsass så viktiga Lothringen. Hvad som nu skett, var i hög grad ägnadt att öppna ögonen för vådorna af Ludvigs vidare framryckande och belysa det perspektiv af politiskt, mili-

[1] Se Erdmansdörffer I, 518.

[2] Se Moerner, Kurbrandenburgs Staatsverträge 1601—1700, Berlin 1867, s. 335 ff., s. 691 ff., Droysen III, 3, 267 ff.

[3] Se Droysen III, 3, 335.

Digitized by Google

täriskt och ekonomiskt beroende, hvari det tyska riket skulle komma, ifall det lyckades den franske konungen att underlägga sig Holland och därigenom sätta sig i besittning af västra Tysklands viktigaste flodmynningar. Äfven de spanska nederländernas fall vore därefter endast en tidsfråga.

Men ju mer Ludvigs diplomatiska förbindelser vidgades, desto allvarsammare blef ock sakernas läge, desto svårare valet. Den äran kan icke heller frånkännas kurfurst Fredrik Vilhelm att hafva, ställd inför en minst lika brydsam situation, som den svenska förmyndarstyrelsens, med verklig framsynthet och säker känsla af hvad det ytterst gällde, fattat sitt beslut samt, alla franska anbud och erinringar om gamla oförrätter till trots, ställt sig på holländarnas sida. Det fördrag, som efter långa förhandlingar ändtligen afslöts den 26 april 1672[1], och hvari kurfursten förband sig att i händelse af anfall bispringa den nederländska republiken med 20,000 man, bildar ock i själfva verket en vändpunkt i de diplomatiska operationerna.

Hela dess betydelse framträdde dock icke genast. Under intrycket af Ludvigs snabba militäriska framgångar mot Holland på försommaren 1672 och af den revolution, som störtade de Witts regemente och samlade landets alla krafter under Vilhelms af Oranien ledning till strid för sitt oberoende, sökte visserligen Fredrik Vilhelm öfver allt att vinna bundsförvandter i sina sträfvanden för republikens undsättning, men framgången var allt annat än oblandad.

Mesta tillmötesgåendet fann han hos kejsaren. Denne fann det betänkligt att låta öfverflygla sig i sitt nit om rikets försvar mot Frankrikes öfvergrepp af den företagsamme kurfursten och slöt, oaktadt sina föregående förbindelser med Frankrike[2], fördraget af den 13 juni 1672[3], hvari de båda kontraherande parterna öfverenskommo om att upprätthålla Westfaliska m. fl. freder och att i nödfall med vapenmakt tillbakavisa hvarje försök att störa rikets fred. I en af fördragets hemliga artiklar åtog sig kurfursten att söka

[1] Se Moerner, s. 359 ff.
[2] Se ofvan s. 8.
[3] Se Moerner, s. 364 ff.

Digitized by Google

förvärfva Danmarks, Braunschweig-Lüneburgs, Hessen-Cassels m. fl:s tillträde till förbundet.

Detta visade sig emellertid icke görligt i den ursprungligen afsedda formen. Danmark under Peder Griffenfelds ledning förde en försiktig afvaktande politik[1] och hade ännu icke uppgifvit tanken på ett godt samförstånd med Sverige; af de lüneburgska hertigarne var Johan Fredrik af Hannover Frankrikes bestämde vän, och hertig Georg Vilhelm af Celle ville lika litet, som Danmark utan tillräckliga subsidier våga något till republikens hjälp. Men då holländarne icke ville medgifva, hvad som i detta hänseende begärdes, resulterade de öfverläggningar, som i aug. 1672 öppnats i Braunschweig, icke i någon anslutning till det kejserlig-brandenburgska förbundet, som ansågs allt för offensivt, utan i en särskild, uteslutande *defensiv,* allians af 12 sept. s. å. mellan kejsaren, Danmark, Brandenburg, hertigarne af Celle och Wolfenbüttel samt landtgrefvinnan af Hessen-Cassel till Westfaliska fredens bevarande och till gemensamt skydd för *kontrahenternas* besittningar[2]. Detta är den s. k. ligan i Braunschweig, för hvilken Taubenfelt uttalade sina farhågor i 1672 års riksdags sekreta utskott[3].

Dessa farhågor voro dock *för närvarande* öfverdrifna. Braunschweigerförbundets egentliga betydelse för tillfället låg däri, att det undandrog en viss intressesfär från det franska inflytandet och dymedelst beredde väg för bildandet af en sammansättning med bestämdare och mera positiva syften.

Det blef sålunda öfverlåtet åt kejsaren och Brandenburg att skydda Tyskland mot den franska invasionen. Det skedde genom det underliga höstfälttåg 1672, som fördes utan att någondera af de förbundna formligen förklarade Frankrike krig, och som hvarken afsåg eller åstadkom mer än ett nödtorftigt skydd för riket genom militärisk demonstration[4]. Så var det icke Fredrik Vilhelms mening att uppfylla sina den 26 april mot holländarne åtagna förpliktelser, men hans händer bundos genom

[1] Jörgensen II, 29 ff.
[2] Se Köcher II, 249—272, 592. Moerner, s. 367 ff. Jørgensen II, 39.
[3] Se ofvan s. 24.
[4] Erdmansdörffer I, 574.

Digitized by Google

öfverenskommelsen med kejsaren. Gång efter annan planlade han en mera energisk krigföring, men lika ofta förstod den medkommenderande kejserlige generalen Montemuli att reducera honom till defensiven. Det blef uppenbart, att hufvudmålet för den kejserliga politiken var icke Hollands räddning och Frankrikes bekämpande, utan i stället att hindra kurfursten att rycka till sig ledningen vid värnandet af rikets intressen och därigenom ställa kejsaren i skuggan. Syftet vanns, och i medio af februari 1673 uppgafs det resultatlösa fälttåget.

Holländarnes missnöje med en så beskaffad undsättning och deras brandenburgska bundsförvandts förargelse öfver den skefva ställning, hvari han råkat, voro båda lika förklarliga. Ur det ömsesidiga missnöje, som däraf föddes, resulterade Fredrik Vilhelms beslut att åter förlika sig med Frankrike, en tanke, som han ock utförde genom separatfreden i Vossem[1], hvari han dock förbehöll sig fria händer, därest riket blefve angripet.

De förhållanden, som nu skildrats, har man att fasthålla för ett rättvist bedömande af den svenska regeringens utrikespolitik. Rikskanslerens uppfattning af ställningen tycktes ju ha besannats, åt alla håll hade dess medlingsanbud gått[2], och från svensk sida hade påstötningen skett till de förhandlingar, som ledde till freden i Vossem[3]. De la Gardies uppskofs- och subsidiepolitik syntes formligen triumfera, då på sommaren 1673 en fredskongress af franska, engelska och holländska gesandter samlades i Köln för att under svensk bemedling söka bilägga stridigheterna.

Det hela visade sig dock småningom icke vara mycket att bygga på. Sverige arbetade visserligen oförtrutet på att förstärka medlingsutsikterna genom bildandet af ett »tredje parti» under dess ledning, med lutning således åt det franska i stället för det nederländska hållet, men det ville ej rätt lyckas med den utveckling, händelserna nu togo. Under intrycket af fransmännens framfart inom Tysklands gränser och den opinionsstorm,

[1] Slöts 6 juni 1673 (n. st.); se Moerner, s. 373.

[2] Klas Tott till Frankrike, Per Sparre till England, Edvard Ehrensten till Holland. Se Wimarson, s. 14. En hel del handlingar rörande mediationen äro tryckta hos Loenbom, handl. IV, 95—158.

[3] Se Droysen III, 3, 435.

Digitized by Google

som däraf framkallades, fann sig kejsaren nu[1] föranlåten att göra allvar af kriget. Han förnyade sommaren 1672[2] det gamla förbundet med Spanien, och båda förbundo sig samtidigt med den nederländska republiken. Krigsrörelserna fingo nu på hösten 1673 ett helt annat fält än föregående år. Holländarne blefvo naturligen genom detta nya stöd allt mer obenägna att göra sådana eftergifter, som kunde föra fredssträfvandena till något resultat, och konung Ludvig synes ej heller någonsin hafva upptagit förhandlingarna därom på fullt allvar. Han var ej sinnad att släppa sina eröfringsplaner.

Med det nyssnämnda förbundet som kärna växte emellertid koalitionen mot Frankrike snabbt[3]. Danmark vanns redan i november af kejsaren för densamme[4], ehuru själfva traktaten ej blef färdig förrän den 16 januari. De öfriga medlemmar af huset Lüneburg, som deltagit i 1672 års Braunschweigerliga, följde snart Danmarks exempel genom fördraget af 14 april 1674[5], och kurfurstarna af Pfalz, Sachsen och Trier gåfvo likaledes mer eller mindre bestämdt förbundet sin anslutning. I känslan af

---

[1] Den i preussisk anda skrifvande Droysen III, 3, 455 ser ett till detta beslut medverkande motiv däri, att kejsaren icke längre behöfde dela äran med Brandenburg. Därmed bör sammanställas det faktum, att samma kejsare följande sommar icke försmådde kurfurstens biträde, sedan dock genom den franskvänlige Johan Sobieskis val till polsk konung (maj 1674) behofvet däraf blifvit mera kännbart.

[2] Det spansk-holländska fördraget var af $^{20}/_{30}$ aug. se Ranke, engl. Gesch. V, 141. Du Mont VII, 1, 240. Samma dag är det fördrag undertecknadt, hvarigenom kejsaren och Nederländernas förenta stater förbinda sig med hvarandra, och den förres militära prestationer, de senares subsidier bestämmas. Du Mont VII, 1, 242. Dessa båda fördrag hade dock föregåtts af ett annat af mera inledande karaktär, slutet 1 juli (n. st.) i form af ett icke i alla detaljer utfördt vapenförbund mellan kejsaren, Spanien och Holland å ena sidan, den af Ludvig fördrifne hertigen af Lothringen (se ofvan s. 62) å den andra. Som dess syfte angafs att sätta bemälde hertig i stånd att genom truppers samlande göra sig nyttig för den gemensamma saken. Men subsidiernas belopp var ej bestämdt, och kejsarens hållning synes ännu ej ha varit fullt afgjord. Jfr Ranke, Französ. Gesch. III, 307; Mignet IV, 206.

[3] Se Ranke, Französ. Gesch. III, 308 ff. Erdmannsdörffer I, 589 ff.

[4] Se Jörgensen II, 100 ff. Traktaten, betitlad defensiv allians, återfinnes hos Du Mont VII, 1, 251.

[5] Se Köcher II, ss. 342 och 649.

Digitized by Google

sin sålunda på mångfaldigt sätt stärkta position, tog kejsaren ett steg, som blef liksom det yttre tecknet till den kölniska fredskongressens förestående upplösning, då han i själfva staden lät gripa kurfurstens ledande minister och Frankrikes ifrige vän, furst Vilhelm v. Fürstenberg (4/14 febr. 1674), och bortföra honom i fångenskap. Denna grofva kränkning af neutraliteten medförde, att konung Ludvig återkallade sina sändebud från en stad, där folkrättens bud ej respekterades, den ena gesandten efter den andra gjorde sammaledes, och i maj 1674 upplöste sig hela kongressen efter att på sista tiden hafva fört endast ett skenlif[1]. Den svenska fredsmedlingen var strandad.

Å andra sidan glesnade lika snabbt de franska bundsförvandternas skara. I England hade stämningen blifvit allt mer fientlig mot konungens franska förbindelser, hvari man nu såg en fara för landets religion och fria författning, och mot det holländska kriget, som kostade mer, än det inbragte. För trycket af parlamentets växande motstånd måste Karl gifva vika och slöt under spansk bemedling sin särskilda fred med Holland[2].

Närmast i raden kom biskopen af Münster. När Ludvig på grund af den förändrade situationen måste öfvergifva Holland och förlägga krigsskådeplatsen till spanska nederländerna, blef den krigiske biskopens ställning ohållbar. Han slöt rätt snart (12/22 april 1674) sin fred med republiken och ingick kort efteråt i koalition mot sin förra bundsförvandt. I maj s. å. slöt kurfursten af Köln sin fred med holländarne samt försonade sig med kejsaren, och strax efteråt (14/24 maj) förklarade den tyska riksdagen rikskriget emot Frankrike[3].

Af de tyska furstar, som Ludvig lyckats fästa vid sin politik, stodo nu endast kurfursten af Bayern och hertigen af Hannover kvar i hans förbund, och de hade icke utlofvat mer än en välvillig neutralitet. På Brandenburg var nämligen icke längre att räkna med den vändning, som sakerna nu tagit.

Det ligger i öppen dag, hur ofördelaktigt Sveriges ställning skulle påverkas af denna förändring. Ensamt var det för svagt

[1] Köcher II, 331.
[2] 9/19 febr. 1674. Du Mont VII, 1, 253. Se äfven Ranke V, 130 ff.
[3] Erdmannsdörffer I, 593; Mignet IV, 280 ff.

Digitized by Google

att föra fredsverket igenom och måste således söka samla ett s. k. tredje parti omkring sig. Detta försök var nu misslyckadt. I samma mån, som Ludvigs politik afslöjade sin hänsynslöshet och sina agressiva tendenser, reagerade den tyska nationalkänslan, och hos de enskilda furstarne trädde känslan af den fara för deras egen självständighet, som Frankrikes ohejdade maktutveckling kunde föra med sig, i förgrunden, och trängde tillbaka tanken på de tillfälliga fördelar, som ur förbundet med den franske konungen kunde inhöstas.

Hos de för Sveriges besittningar vid Elbe- och Wesermynningarna så betydelsefulla hertigarna af huset Lüneburg hade sålunda — frånsedt Hannover — den svenska regeringens ansträngningar korsats af den kejserliga diplomatien[1]. Danmark stod visserligen ännu på sommaren 1673 att vinna[2], men detta var ännu på den tid, då man i Stockholm hoppades stora ting af fredsmedlingen och ej var sinnad att dela äran med Danmark. Däremot var man högst angelägen om att draga det opålitliga Brandenburg öfver på sin sida. Förhandlingarna resulterade visserligen i ett fördrag af 1 dec. 1673 mellan Sverige och Brandenburg i defensivt och fredsmedlande syfte, men då en hemlig artikel stadgade rätt för hvardera kontrahenten att, om fredssträfvandena strandade, välja det parti honom syntes lämpligt, sedan han därom underrättat medparten, var det klart, att på en så urvattnad förbindelse ingenting kunde byggas, och kurfursten fann sig icke heller däraf hindrad att längre fram, när tiden var mogen, förnya sitt gamla förbund med kejsaren[3]. Det

[1] Köcher II, 321 ff.

[2] Se Jörgensen II, 87 ff.

[3] Den svenska regeringen framställde sedermera saken så, som om kurfursten icke iakttagit sin skyldighet enligt traktaten att i förväg underrätta sin medpart om ett beslut sådant som det ifrågavarande (se längre fram s. 94). At Droysens framställning (III, 3, 480 ff.) jämförd med Wimarsons s. 55 ff. framgår dock, att detta påstående är hvad man kallar sanning med modifikation. Såväl svenska som franska sändebudet i Berlin voro underkunniga om de förhandlingar, som där fördes och ledde till förbundet af $^{21}/_{6}$. Dessutom afskickade kurfursten i god tid sitt sändebud Brandt till Stockholm för att fullgöra den meddelelse, som öfverenskommelsen med Sverige stadgade. Denne sjuknade emellertid på vägen, hvaraf blef en följd, att brefformen i stället

Digitized by Google

skedde, sedan tyska riket förklarat Frankrike krig. Kurfursten ansåg sig då såväl härigenom som genom de Ludvigs mått och steg, som till detta riksdagens beslut gifvit anledning — t. ex. det franska infallet i Pfaltz febr. 1674 — löst från freden i Vossem, då han ju däri uttryckligen förbehållit sig fria händer för en sådan eventualitet, som den nu inträffade.

Alltnog den 21 juni ingick Fredrik Vilhelm — alla svenska och franska föreställningar till trots — med kejsaren, Spanien och Holland ett mot Frankrike riktadt offensivförbund[1], åsyftande *verklig* gemensam krigsaktion mot den gemensamme fienden, och i augusti 1674 satte sig kurfurstens trupper i marsch mot öfre Rhen[2].

* * *

Med den utveckling händelserna togo under det senaste året, blef det för det allt mer isolerade Frankrike en bjudande nödvändighet att rycka Sverige ur dess afvaktande hållning och förmå det till aktivt deltagande i kriget. Men med Sveriges finansiella läge och dess regerings kända politik för ögonen, insåg Ludvig, att den häfstång, som han härvid framför allt hade att lita till, var penningens. I bref af 6/16 febr. 1674 gaf han sitt sändebud i Stockholm Feuquières order att höja de förra krigssubsidierna från 600,000 écus till en million[3]. Ludvig erinrade

måste anlitas, och att den skrifvelse, hvari kurfursten delgaf Karl XI sina afsikter, blef daterad först den 30 juni. Å andra sidan påstår De la Gardie (se De la Gardieska arkivet VII, 32) att Brandt, då han kom fram, ej visste något om denna sak. Hans påstående förtjänar dock knappast vitsord mot Droysens på preussiska primärkällor stödda framställning.

[1] Se Moerner s. 383 ff.

[2] Se Droysen III, 3, 485.

[3] Se Mignet IV, 337. Isac de Pas, Marquis de Feuquières, generallöjtnant och anförvandt till den franske utrikesministern Pomponne, hade i början af 1873 blifvit skickad som utomordentligt sändebud till Stockholm (hans instruktion af 7 okt. (n. st.) 1672 är tryckt i Recueil des instructions données aux ambassadeurs et ministres de France etc., II Suède, par A. Geffroy, s. 126 ff.), för att där tillvarataga sin monarks intressen. Han kom att på denna post kvarstanna i nära ett decennium och spelade därunder en högst betydlig roll.

Digitized by Google

om, att den i fördraget stipulerade förhöjningen af fredssubsidiernas 400,000 écus med ytterligare 200,000 écus skulle inträda sedan Sverige skridit till fientligheter, (»quand l'action serait commencée») och då nu en ytterligare förhöjning medgafs, öfverlämnade han samtidigt åt Feuquières att bedöma, hvilketdera vore bäst, att använda alltsammans till subsidier eller att reservera 200,000 livres[1] till att vinna personer, lämpade att befordra planens genomförande. Strax därefter, 13/23 februari, skref Pomponne till honom, att man icke nog förvånade sig öfver rikskanslerens sätt att alltjämt eludera de med Frankrike slutna traktaterna[2], och i ett senare bref af 9/19 april inskärper han att betalningen af de gratifikationer, som erbjudas, icke på något sätt får utlofvas, förrän förhandlingen var klar, och Sverige trädt i verklig aktion (qu'après l'entière conclusion de votre traité et que la Suède agira effectivement)[3]. Samma synpunkt går f. ö. oupphörligt igen[4].

De anförda orden angifva tydligt nog den bakgrund, mot hvilken Feuquières' hela följande subsidiepolitik bör ses. De gifva ock en antydan om beskaffenheten af det renommé, som Karl XI:s rådsherrar till en stor del åtnjöto. Af särskildt intresse är att granska Magnus Gabriel De la Gardies ställning till denna ömtåliga fråga. Den 11/21 april 1674 skref Feuquières till konung

[1] Mignet IV, 337, har förbisett, att i det bref, han citerar (n:o 46 af correspondance politique, Suède, i franska utrikesministeriets arkiv), står icke 200,000 écus utan 200,000 livres, hvilket, då tre livres gå på en écu reducerar den till mutning anslagna summan med två tredjedelar. Till subsidier ställas enligt detta alternativ 2,800,000 livres, summa 3,000,000, hvilket visar att uttrycket »livres» ej är felskrifning. Se anförda volym.

[2] Se Lettres inédites des Feuquières, utg. Paris 1845—46 genom E. Gallois II, 379.

[3] Correspondance politique, Suède n:o 46.

[4] Så t. ex. skrifver Pomponne 5 maj (n. st.) 1674 till Colbert om en under Feuquières' öfvervakning ställd subsidielikvid på 250,000 écus — förutom den reguliera i juli på 200,000 écus — att den icke får ske »que lorsque cette couronne [de Suède] sera entrée effectivement en guerre contre l'empereur (Corresp. etc. n:o 46). Alldeles samma villkor fäster Ludvig själf i en skrifvelse till Feuquières af 19/29 maj 1674 för utbetalningen af de utlöpande gratifikationerna. Corresp. etc. n:o 46.

Digitized by Google

Ludvig[1], att han lofvat kanslern 100,000 livres, och tillägger, att de öfriga gåfvorna torde belöpa sig till 20,000 écus (= 60,000 livres). I ett bref till Pomponne fyra dagar senare skrifver han vidare, sedan han inledningsvis betonat nödvändigheten af att i juli månad hafva 450,000 écus till hands för subsidielikviden, att till denna summa måste läggas 160,000 livres (= 100,000 + 60,000) för de gratifikationer[2], som konungen beviljat[3]. Man torde redan härigenom vara berättigad till den slutsatsen, att anbuden icke blifvit afböjda[4]. Från politisk synpunkt sedt, är ock detta

[1] »J'ai promis outre celà, sire, cent mille livres au Gd Chancelier, et les autres liberalités de V. M. pourront s'étendre à environ vingt mille écus.» Corresp. etc. n:o 46. Orig. skrifv.

[2] De la Gardieska arkivet (VII, 24 ff.) innehåller ett bref från rikskanslern till bankiren de Flon, adlad under namnet Adlercrona, genom hvilken likviden gick. Han erkänner däri, att han mottagit 33,000 rdr (= c. 100,000 livres) i flera poster, men påstår, att det skett med konungens tillåtelse, och att största delen däraf eller en däremot svarande summa användts till uppsättning af ett regemente, samt att resten skulle betraktas som lön med anvisning på en gård som säkerhet. Skrifvelsen är odaterad, men tydligen uppsatt, sedan efterräkningarna börjat. Det första påståendet undandrager sig hvarje kontroll, och med kännedom om De la Gardies egendomliga sätt att berätta, blir man föga böjd att gifva det vitsord (jfr ock s. 72, not 1). Det andra bevisets halt är lätt att ådagalägga. Sant är, att De la Gardie sedermera under kriget satte upp en truppstyrka på egen bekostnad. Feuquières berättar åtminstone därom. Men icke upphäfves det faktum, att De la Gardie 1674 tog franska pengar, ej heller borttages den skugga, som därigenom kastades öfver renheten i hans afsikter, af den omständigheten, att han ett par år efteråt i ett helt annat sammanhang underkastade sig uppoffringar för fäderneslandet. Något helt annat är, att man bör, om man vill fälla ett totalomdöme öfver den politiska personligheten, tillräkna honom det ena som fel, det andra som förtjänst. Jmfr ock Bondeska anekdoterna, a. st. s. 95; Loenbom hist. märkv. IV, 93.

[3] »A cette somme Monsieur il faut encore ajouter 160 mille livres pour les gratifications, que Sa Majté fait.» Orig. skrifv. ibidem.

[4] Tre hufvudföremål för denna konung Ludvigs »liberalité» nämnas, rikskanslern, marsken C. G. Wrangel och riksskattmästaren Sten Bjelke, som med prisvärd opartiskhet synes hafva tagit emot från båda hållen. Att åt Wrangel gafs 6,000 écus, säger Feuquières uttryckligen i bref till Ludvig XIV af 18/28 april 1674 (ibidem vol. 46). Och han framhåller vidare nyttan af att därutöfver gifva honom en pension på 4,000 à 5,000 écus, då han dels i Stockholm hade stor inverkan på besluten, dels som arméens befälhafvare kunde högeligen påskynda verkställigheten och vända den till fördel för konung Ludvig. Hans förslag vann ock dennes bifall, gifvet i ofvan (s. 70 not 4) anförda brefvet af den

Digitized by Google

hufvudsaken, däremot icke om pengarna verkligen bekommits. Att för hvarje enskild person utröna detta är visserligen svårt, men bestämda bevis finnas dock på, att i de flesta fallen utbetalningen verkligen gått för sig[1]. Å andra sidan droge man

---

19/29 maj på där föreskrifvet villkor. För Bjelke nämnes ingen viss summa. Feuquières fogar i stället vid hans namn den ironiska anmärkningen, att hans sjukdom kanske skall medföra en behållning. Se Feuquières' bref till Pomponne af 15/25 april 1674.

[1] Till hvad ur svensk källa är kändt om gratifikationen till De la Gardie må läggas följande ur Feuquières' korrespondens. Den 19/29 sept. 1674 skrifver han till Ludvig XIV: »Je ne dois pas, Sire, omettre en cet endroit, que le Gd Chancelier, et le Gd Connetable, tout en disant, qu'ils ne demandent rien, marquent pourtant, qu'ils n'ont pas oublié les gratifications, que je leur ai promises de la part de V. M.» (lettres inéd. III, 68). — 13/23 jan. 1675 meddelar Feuquières sin konung, att han från Vitry (den franske militärattachéen vid den svenska hären i Pommern) fått underrättelse om, att aktionen mot Brandenburg tagit sin början, och därefter fortsätter han: »J'ai Sire levé les mains pour les cent mille francs, que V. M. sait (= De la Gardies gratifikation), comme aussi pour cinq mille écus à Gripnielm (= Gripenhielm, om hvilken således detsamma synes gälla som om Bjelke), et il m'en a paru de tous les deux côtés une très grande reconnaissance. Je n'ai point encore parlé aux autres, j'espère, Sire, que le retardement des lettres de change n'empêchera pas, que les gratifications de V. M. ne soient acquittées ponctuellement» (corresp. n:o 48). Det vill ock synas, som om så skett, ty 2 febr. n. st. skrifver Feuquières till Pomponne: »Le S'. du Pré m'a donné avis d'une remise, qui revient à la somme des gratifications, et de cent mille écus de plus.» Och den 2 mars n. st. skrifver samme man till Pomponne (Lettres inéd. III, 188), att han ännu ej utbetalt alla pensionerna, emedan ej alla parterna voro tillstädes, och det vore svårt att få dukater. Om innebörden häraf se nedan. — Den 6/16 mars kan Feuquières till Pomponne inskicka en utförlig redogörelse för gratifikationerna, hvilken dock icke är så lätt tolkad, enär endast två personer äro namngifna, de öfriga markerade genom beskrifningar. Om Per Sparre, rikskanslerns svåger och svensk underhandlare vid franska hofvet, säges: »Je ne crois pas, qu'on trouve rien à redire aux dix mille écus, qu'il a reçus, puisqu'on lui a promis, que les vingt mille, qu'on lui donne par an, seraient payés très régulièrement.» Bengt Oxenstierna stämplas såsom den, »à qui il faut encore donner de l'argent outre les quarante deux mille écus, qu'il a si mal employés.» Därefter kommer följande för betalningsfrågan afgörande upplysning. »J'attendais pour rendre compte des gratifications de Sa Majte, quelles fussent faites. Il ne s'en manque plus qu'une, qui, je crois, le sera bientôt. Därefter kommer en lustig beskrifning på, huru de gratifierade förhålla sig, när affären skall afslutas. Förut har F. »pour agir honnêtement avec eux» icke vidrört, hvilken valuta, som påräknas för pengarna. Nu gör han det. »Apres celá ils ont tous dit, qu'ils auraient mauvaise grâce, les affaires allant

Digitized by Google

troligen en allt för vidtgående slutsats häraf, om man antoge, att alla ifrågavarande herrar ansåge sig hafva sålt sin öfver-

comme elles vont, de refuser les bienfaits de Sa Majté, et qu'au contraire ils les recevraient comme un honneur, quand ils en auraient la permission du Roi leur maître. Nous leur avons repliqué à tous, qu'ils feraient comme il leur plairait, mais qu'ils m'obligeraient beaucoup de prier en même temps le Roi leur maître de n'en rien dire à personne, laissant entendre à celui, à qui nous parlions, qu'il était le seul, et que je craignais de me faire des ennemis parmi les autres. Ils nous ont tous promis très bénignement le secret, et pour n'y pas manquer ils m'ont témoigné, qu'ils seraient bien aise de recevoir leur sommes directement de nos mains sans entremise de tiers. Après celà Monsieur, nous leur avons donné des ducats, à mesure qu'il s'en est pu trouver.» Man ser tydligt, hur här en komedi uppfördes till att bevara skenet, samt hur klart Feuquières genomskådade sina motspelare och dref med dem. — Därefter öfvergår han till detaljerna. »Le plus gros de tous a fait le moins de façon. Il n'a pas voulu prendre un billet sur de Flon, qu'on lui presentait, disant, qu'il saurait bien, que de Flon ferait tout ce que je lui commanderais, et en effet l'affaire était déjà bien avancée, et elle est presque faite à cette heure. Le second, qui est du premier rang, est demeuré longtemps à la campagne, et a dit si fortement, qu'il voulait parler au Roi son maître, que je n'oserais lui présenter de l'argent, jusqu'à ce qu'il ait vraisemblablement vu ou pu voir ledit Roi son maître, car en cela il suffit(!) de la vraisemblance. Vous pouvez tenir cette affaire faite comme les autres. Le troisième, qui est aussi du premier rang, a témoigné et témoigne tous les jours sa reconnaissance par les termes les plus affectionnés du monde. Il m'a offert une quittance, mais je ne l'ai pas voulu prendre pour plusieurs raisons. Je ne l'estimais pas si honnête, je craignais, qu'après avoir donné une quittance, il ne se crût obligé d'en parler tout de bon au Roi son Maître, et que cela ne se divulgât, ce qui aurait tiré à conséquence pour d'autres, et la principale raison c'est, qu'il m'a semblé, que quand il viendrait à nous manquer, il ne faudrait pourtant jamais lui en faire de reproches, parce que cela en rebuterait d'autres de s'engager avec nous. J'ai pourtant oüi dire, que c'était la maxime espagnole de prendre des écrits et tous les engagements, qu'ils peuvent, mais je ne trouve en cela ni honnêteté, ni sûreté ni prudence.» Här är tydligen fråga om Bjelke, hvilken såsom kammarens chef behöfde vinnas, men hade spanska förbindelser; beskrifningen på n:o 2 passar in på kanslern. Svårast att bestämma är n:o 1. Mot konjekturen Wrangel, som ligger närmast till hands (se ofvan) kan invändas, att han sedan hösten 1674 var i Tyskland. Något absolut hinder behöfver dock häri icke ligga, ty ombud kan ha användts. Åt några personer »d'un rang inférieur» gifvas 2,000 écus, och F. säger sig nu hos dem finna »un plus grand empressement qu'auparavant». Af De la Gardies sekreterare får en 500, en annan 200 écus. Således, gratifikationerna ha utbetalts, ***sedan*** villkoret om krigsaktionens begynnelse uppfyllts. Se s. 70, not 4. Orig. skrifv. i Corresp. etc. n:o 49; är äfven tryckt, fastän med diverse fel, i Lettres inéd. III, 210 ff.

Digitized by Google

tygelse. De resonnerade sannolikt som så, att den politik, som förordades med dess klingande argument, stämde med den öfvertygelse, de redan förut hade om, hvad för deras fädernesland vore bäst och nyttigast. Då man icke begärde något af dem, som de ansåge orätt, kunde de taga emot penningarne som belöning och som maning till fortsatt arbete i samma lofliga riktning. Företeelsen är så vanlig, att den måste hafva haft ett stöd i den tidens allmänna sätt att betrakta dylika frågor, men på samma gång torde böra medgifvas, att händelserna på 1675 års riksdag, de anklagelser, som där höjas, de försäkringar, hvarmed de besvaras och hela den följande räfsten först genom fasthållande af ifrågavarande fakta, framträda i full belysning.

Kompletteringsvis må äfven åberopas, hvad den österrikiska ministern i Stockholm, Sternberg, ungefär samtidigt skref till sitt hof om de årliga pensioner, som ur spansk pung skulle lämnas riksråden Sten Bjelke, Knut Kurk, Gripenhielm och Klas Rålamb[1]. Feuquières försummar icke heller att gifva ökadt eftertryck åt sina motsvarande framställningar till sin regering genom att framhålla, hurusom Frankrikes fiender, hvilka icke glömde att dela ut sina pengar åt enskilde, lätt kunde förekomma honom[2].

Den svenska regeringen var emellertid icke sinnad att låta drifva sig ur sin position, åtminstone icke så långt, som till ett fredsbrott. På att öfvergifva det franska förbundet och öfvergå till den motsatta sidan tänkte dock ingen, icke ens Johan

---

[1] Det vill synas, som om Sternberg vore säker på, att dessa herrar skulle mottaga pensionerna, ty de sättas i motsats till Johan Gyllenstierna, om hvilken sägs, att han på intet sätt vore att förmå därtill. Beloppen voro 6,000 thaler för den förstnämnde, 2,000 för Kurk och Gripenhielm; hur mycket Rålamb skulle få, sägs ej uttryckligen. Af ett senare bref framgår, att Bjelke formligen antagit pensionen, att hans hustru fått en ring, och att sekreteraren J. Örnstedt fått 100 dukater. Se Fryxell, handl. rörande Sveriges historia III, 120, 130. Bjelkes fru tyckes f. ö. hafva varit den viktigaste personen af de två, åtminstone när det gällde att få ut pengar ur »kammaren», om man får tro, hvad fru Katarina Ehrensten skrifver till sin man i sina egna angelägenheter. Se Fries s. 191 ff.

[2] »Les ennemis n'oublient rien, ils distribuent de l'argent aux particuliers et pourront bien nous prévenir». Feuquières till Pomponne 18/28 febr. 1674 ibidem n:o 46.

Digitized by Google

Gyllenstierna, den främste bekämparen af 1672 års allians. Nu, sedan Hollands självständighet ej längre stod på spel, utan Frankrike i stället hotades af en mäktig koalition med Österrike i spetsen, syntes det honom naturligt och med Sveriges intresse mest förenligt att kasta dess inflytande i vågskålen för jämviktens bibehållande, och alltså söka stödja konung Ludvig. Johan Gyllenstierna och Magnus Gabriel De la Gardie möttes sålunda på den ståndpunkten, att Sverige borde sätta sig i en god krigsförfattning i Tyskland för att därigenom gifva eftertryck åt sin fredsmedling, men samtidigt noga akta sig för att låta sig indragas i kriget[1]. Detta var emellertid under då rådande finansnöd lättare sagdt, än gjordt; det skulle utgången bevisa.

I mars 1674 framställde nu Feuquières, enligt sin konungs order, yrkande på, att Sverige skulle göra allvar af sina krigsrustningar och sina ingångna förbindelser genom att uppställa en operationshär på 16,000 man, d. v. s. den styrka, som enligt 1672 års fördrag (heml. art. 11) redan vid början af samma sommar skulle varit färdig i Tyskland. Som fransk motprestation ställde han till en början i utsikt, att Sverige skulle få en del af de förut åt England gifna subsidierna. De svenska kommissarier, som förhandlade med honom voro N. Brahe, Johan Gyllenstierna, Gripenhielm, G. A. De la Gardie och Gabriel Oxenstierna samt sekreteraren Joel Örnstedt[2]. Men vid sidan häraf fördes muntliga konferenser mellan Feuquières och rikskansleren.

Den förre fann emellertid snart nödvändigheten af att lämna bestämdare anbud och lofvade då, följande sin suveräns vink, en subsidieförhöjning af 200,000 écus. Från svensk sida fann man dock detta icke nog, och innan man kom till någon öfverenskommelse, måste han äfven höja anbudet på så sätt, att förutom de till 800,000 écus förhöjda *årliga* krigssubsidierna utlofvades *för 1674* ett ytterligare tillägg af 100,000 écus. Dessa subsidievillkor blefvo af den svenska regeringen antagna, och förband sig denna å sin sida att öka sina stridskrafter i Tyskland till 22,000 man. Den 15 april, då det färdigskrifna beslutet föredrogs af rikskanslern i rådet, voro tjugo rådsherrar när-

[1] Se Wimarson, s. 34 ff. Jfr Fryxell, handl. III, 128.
[2] Se Fryxell, handl. III, 126. Wimarson, s. 46.

Digitized by Google

varande, bland dem Bengt Oxenstierna, Knut Kurk, Klas Rålamb och Johan Gyllenstierna. Vid uppläsningens slut yttrade kanslern: den som vill anmärka något, han göre det nu. Alla tego. Qui tacent consentire videntur, utropade De la Gardie, och därmed var saken afgjord[1].

Om innebörden af detta aftal uppstodo snart olika meningar. De slutliga villkoren synas ha blifvit bestämda genom mundtlig öfverenskommelse mellan rikskanslern och Feuquières, träffad i slutet af mars eller början af april, och De la Gardie synes hafva försummat att i bindande form fästa desamma på papperet. Sedermera erhölls visserligen en kopia af den redogörelse, som Feuquières 11/21 april sände sin konung, men dess innehåll tillfredsställde icke den svenska regeringen[2]. Enligt en af Bengt Oxenstierna år 1692 till Karl XI öfverlämnad, och sannolikt långt efter ifrågavarande händelser uppsatt relation, skulle han hafva fäst uppmärksamheten på vådan af, att Sverige skulle genom den beslutna trupptransporten blifva indraget i kriget, och på osäkerheten af den franska ambassadörens tal om, att syftet härmed endast vore att gifva eftertryck åt medlingen. Han hade därföre genomdrifvit, att Feuquières skulle affordras en skriftlig uppteckning på hvad han mundtligen lofvat K. M:s kommissarier[3]. Men då denna ändtligen lämnades, befanns den innehålla det uttryckliga villkoret, att ökningen utöfver fredssubsidiebeloppet vore medgifvet endast »en cas de rupture». Men »icke desto mindre gick expeditionen för sig».

Man kan visserligen ställa sig något skeptisk till denna Oxenstiernas långt efter de afgörande händelserna lämnade

[1] Mignet IV, 338. Fryxell, Berätt. ur sv. hist. 2 uppl. XV, 36. Han stöder denna dramatiska skildring på B. Oxenstiernas annot. (Bond. ark. Säfstaholm). Något rådsprot. för $^{15}/_{4}$ 1674 fins ej kvar, utan endast ett rådslag (orig.) af denna dag, underskrifvet af K. M. och 22 riksråd, bl. dem alla de af Fr. nämnda. Ståndpunkten var denna: man måste rusta för att gifva medlingen eftertryck, och ständerna ha begärt, att man skall sätta sig i god författning. Kanslern meddelar, att Feuquières ej begär, att K. M. nu strax träder till aktion, utan sätter sig i god författning, fullföljer mediationen, hvaraf lär följa, att antingen gör kejsaren fred, eller blir K. M. tvungen att verkligen agera. Och efter de orden togos de höjda subsidierna! Rådsprot. $^{12}/_{3}$, $^{9}/_{4}$, $^{10}/_{4}$.

[2] Feuquières, Lettres inédites III, 3. Jmfr s. 77 not 1.

[3] Loenbom Handl. III, 65 ff. Se ibid. s. 77 ff., och Wimarson s. 46 not 2.

Digitized by Google

skildring af sin egen framsynthet, men i hans redogörelse för Feuquières svar ligger ingenting osannolikt. Det följer af dennes hela ståndpunkt och af de order, som gifvits honom, att han måste uppställa en dylik fordran. Och hur än den svenska regeringen sökte tolka det träffade aftalet[1], så visste dock det franska sändebudet att begagna sitt öfvertag därhän, att han fick sin vilja igenom.

Åtgärder för den i de tyska provinserna stående krigsstyrkans uppbringande till det utlofvade antalet[2] påbörjades

---

[1] Carlson (II, 417) redogör, utan angifvande af källa, för en annan nyans i uppfattningen af berörda öfverenskommelse. Klarare synes mig dock den redogörelse vara, som Wimarson (s. 68 not 1) lämnar efter ett kongl. bref till Clas Tott af $^{24}/_{7}$ 1674 (riksreg.). Där påstås, att Feuquières ursprungligen uppställt som villkor för subsidieförhöjningen, att Sverige skulle träda i »hostilitet» mot kejsaren. Då detta afvisades såsom stridande mot Sveriges medlareställning, så skulle Feuquières ändrat sitt yrkande därhän, att det vore nog, om Sverige för att gifva eftertryck åt fredsmedlingen förstärkte sina stridskrafter i Tyskland, utan att behöfva träda i aktion mot någon. På denna basis skulle öfverenskommelsen ha träffats, men efteråt inlämnade Feuquières en afskrift af en rapport, som skulle gå till konung Ludvig, och den afvek i åtskilliga punkter från hvad, som förut aftalats. Det oaktadt lät man därvid bero. Ur denna divergens mellan två i den hufvudsakliga punkten rakt motsatta uppfattningar, Feuquières' och den svenska regeringens, framgår blott ett som säkert, att *ifall* denna senare verkligen lyckats aflocka det franska sändebudet ett uttalande, som kunde tydas till ett sådant medgifvande, så har den dock icke lyckats erhålla papper därpå. Och därmed var under dåvarande sakläge dess nederlag gifvet. Det sannolika är, att de båda sluga herrarna, Feuquières och De la Gardie, med hala ord sökt öfverlista hvarandra, och att den senare, ställd i den ogynnsammare positionen, dragit det kortare strået. Naturligen har kanslern icke velat medgifva detta, och brefvet af den 24 juli innehåller försvaret för hans handlingssätt, men dess trovärdighet minskas därigenom, att den svenska regeringen, äfven sedan divergensen i uppfattning konstaterats, fortgår som förut och låter udda vara jämnt. Feuquières' uppträdande åter framgår följdriktigt ur hela hans position. Jmfr s. 76 not 1.

[2] Wimarson har s. 59 ff. en redogörelse för den svenska truppökningen i Tyskland efter 1672. Af hans där citerade bilaga II framgår, att den svenska styrkan därstädes skulle, befäl och artilleripersonal oberäknadt, vid 1673 års slut ha uppgått till omkr. 14,000 man. Frånräknadt fästningsartilleriet, anslår Wimarson det hela till ungefärligen 16,500 à 17,000 man, och i så fall kunde ju Sverige vid denna tid synas ha uppfyllt sin i 1672 års allians åtagna, mot fredssubsidierna svarande, förbindelse. Två omständigheter äro dock att taga i betraktande, den ena, att rullorna denna tid icke alltid motsvaras af en i verk-

Digitized by Google

strax efter sedan ofvannämnda beslut fattats, och i juni afgingo de första truppsändningarna till Tyskland[1]. Men på reda medel var stor brist, och det förskott på 30,000 écus, som Feuquières lämnade i maj, räckte icke långt. Men på alla framställningar om ytterligare försträckningar på subsidierna svarade han blankt nej, samtidigt gifvande tillkänna att 200,000 écus voro redo att lyfta, så snart samtliga trupperna landsatts i Tyskland. Det enda medgifvande han utlofvade, trots att Karl XI gaf honom sitt personliga löfte[2] om, att det öfverenskomna antalet trupper skulle före juli månads utgång stå på tysk mark, var att 50,000 écus skulle utbetalas, sedan en fjärdedel af den beramade styrkan skickats åstad, och att återstoden skulle utportioneras i den mån, de återstående tre fjärdedelarne afsändes till bestämmelseorten[3].

---

ligheten befintlig krigsduglig truppstyrka, den andra, att Sverige förpliktat sig att redan sommaren 1672 uppställa 16,000 man, *garnisonerna oberäknade* (1672 års hemliga art. 11, Mignet III, 371). Dessa båda faktorer torde ha haft tillräcklig betydelse för att motivera Frankrikes missnöje med sin bundsförvandts sätt att fullgöra de gifna löftena.

[1] Wimarson ss. 60, 65.

[2] De la Gardie hade vid denna tid (under juni månad) dragit sig tillbaka på sina gods. Häraf skulle, enligt Carlson (II, 420), Feuquières ha begagnat sig till att påskynda truppafsändningen vida mer, än hvad som legat i kanslerns plan. Carlson vill äfven i konungens ofvan anförda löfte se ett af honom självständigt taget steg, hvarigenom han i sin ungdom och oerfarenhet gifver händelserna en annan riktning, än hans rådgifvare och särskildt kanslern åsyftat. Skulden skulle således i ett afgörande moment kunna åtminstone delvis flyttas öfver på konungen personligen. För denna sin åsikt har dock Carlson icke anfört någon källhänvisning till stöd, och hans motivering kan icke heller anses fullt riktig. Enligt honom skulle denna konungens försäkran afgifvits med anledning af Feuquières klagomål öfver den nedan omnämnda Feuquières den 9 juli tillställda skrifvelse, hvari den svenska regeringen preciserade sin uppfattning af likvidationsfrågan. I själfva verket gafs det dock redan i juni, således före nyssnämnda skrifvelses afgifvande. Konungen berättar därom i bref till kanslern, af 23 juni, och hans åtgärd fattas enklast såsom ett led i de fruktlösa försök, som då gjordes att förmå Feuquières att öppna på pungen redan före trupptransportens verkställande. Något bevis på, att konungen härigenom på ett mot hans rådgifvares mening stridande sätt ingripit eller velat ingripa i händelsernas gång, kan icke anses ligga häruti. Dessutom är att märka, att trupptransporten först i okt. kan sägas hafva blifvit till sina väsentliga delar afslutad. Se Wimarson s. 75 not 1.

[3] Mignet IV, 338.

Digitized by Google

På så sätt forcerade han truppernas öfverförande till Tyskland. Men icke nog därmed. Äfven med afseende på deras kommande rörelser därstädes fullföljde han samma system. Den svenska regeringen ansåg sig berättigad att utfå de utlofvade 900,000 écus så, att 200,000 lämnades sedan halfva antalet trupper landstigit, 250,000 i augusti och resten 450,000 i januari följande år, och yrkade nu i början af juli[1] hos det franska sändebudet på likvid i öfverensstämmelse härmed. Men Feuquières åter vidhöll sin omedgörlighet i fråga om förskotten och var icke heller sinnad att gifva svenskarna medel att underhålla arméen i eget land och under tiden föra en af Frankrike oberoende politik. Han sade sig endast hafva lofvat 200,000 écus i mån af truppernas landstigning och förklarade, att resten skulle utfalla, *sedan de svenska trupperna trädt i fientlig aktion.* Han hade så mycket större anledning att ställa sig på den ståndpunkten, som 1672 års allians lopp ut i april 1675[2], och om Sverige blott kunde skaffa medel att till denna tidpunkt underhålla sin armé, vore det därefter löst från sin förbindelse och dess händer fria. En af De la Gardie 1676 utgifven försvarsskrift[3] utvisar ock, att dennes tankar gingo i den riktning, och Feuquières hade alltså alla skäl att vara försiktig. En viktig bidragande omständighet var ock Brandenburgs nyss skedda omsvängning. Vid denna tid blefvo ock kurfurstens rustningar bekanta[4], och då nu den makt, mot hvilken Frankrike just genom förbundet med Sverige sökt skapa en motvikt, bröt freden, blef det för konung Ludvigs sändebud naturligtvis en än mer trängande nödvändighet att tillse, att detta förbunds syfte verkligen blef realiseradt.

När man sålunda på allvar ställdes inför krigets perspektiv, fingo betänkligheterna lif inom den svenska regeringen. Den

---

[1] Riksreg. 1 juli innehåller skrifvelsen därom, men först d. 9 juli öfverlämnades den till Feuquières, se Wimarson s. 66, Carlson II, 421, Feuquières Lettres inédites III, 4.

[2] Jmfr ofvan ss. 12, 70. Sveriges i dess hemliga artiklar stadgade förpliktelse till intervention i Tyskland gällde för tre år. Se Mignet III, 365, 374.

[3] Tryckt Loenbom handl. I, 51 ff. (se ibid. s. 54); Wieselgren, De la Gardiska arkivet VII, 2 ff. (se ibid. s. 6).

[4] Wimarson s. 72 not 1.

Digitized by Google

23 juli hölls en stor öfverläggning i rådet, om trupptransporten skulle fortsättas[1]. Rålamb, själf frånvarande, ehuru f. n. öfverståthållare, afstyrkte detta på det kraftigaste i ett skriftligt votum, framhållande dels vådorna i den dåvarande utrikespolitiska ställningen, dels att förhållandena nu ej, som på Gustaf Adolfs tid, motiverade en Sveriges inblandning, då hvarken Tysklands frihet vore satt i fara af kejsaren, eller något tyskt riksstånd önskade Sveriges hjälp.

Huru riktig än kritiken kunde vara, kom den dock nu försent. De, som tystat sina betänkligheter i april och tegat, då det gällde att komma i åtnjutande af de förhöjda franska krigssubsidierna, de kunde knappast med fog begära, att deras tal nu, då konsekvenserna af det tagna steget började visa sig, skulle tagas för godt. Allra mest framträder det fruktlösa i ett dylikt försök hos Rålamb som från början varit den franska alliansens bestämde förespråkare.

Nu hade man gått för långt för att kunna vända om; en god del af trupperna voro redan öfverförda, och på transportens fortsättande hängde möjligheten att få medel till allas underhåll. De la Gardie vann ock en, om än knapp, majoritet för sin åsikt. Hur utvecklingen sedan fortgick i ständigt samband mellan subsidiekraf och löften om trupptransport, kan här förbigås. Slutet blef i alla fall det, att den svenska regeringen, i fullständig saknad af medel till härens underhåll, måste kapitulera inför Feuquières fordringar och gå in på en ny öfverkommelse, hvari denne fullständigt genomförde sitt program.

Den 19 sept. 1674 aflämnade de svenska kommissarierna Nils Brahe, Johan Gyllenstierna, E. Gripenhielm och G. A. De la Gardie en af dem undertecknad försäkran, att konungen af Sverige, i kraft af sitt fördrag med Frankrike af år 1672, gifvit sin här bestämda order att infalla i kurfurstens af Brandenburg, hertigarnas af Celle och Wolfenbüttel stater och förfara fientligt emot dem[2], mot att Frankrike genast betalade 100,000

[1] Carlson (II, 422) har det felaktiga datum $^{25}/_{7}$. Knut Kurk är ej närvarande, ej heller finnes något hans skriftliga votum vidfogadt protokollet.

[2] Denna försäkran är tryckt hos Feuquières; Lettres inédites III, 61. Se och Riksreg. $^{10}/_{9}$ 1674. Kommissarierna voro, så när som på Grefve Oxen-

Digitized by Google

écus i afräkning på subsidierna och förband sig att betala återstoden af de 250,000 écus[1] så snart armén inträngt i ofvannämnda furstars stater. Dessa sistnämnda ord hade man från svensk sida ursprungligen icke medtagit, i tydlig förhoppning, att kunna inför berörda tyska furstar, och speciellt kurfurst Fredrik Vilhelm, gifva infallet en karakter af fredlig genommarsch eller inkvartering. Men Feuquières genomdref deras insättande för att vara fullt säker på sin sak. I själfva verket blef det dock icke denna förbindelse på papperet, utan omständigheternas tvång, som ledde till uppfyllelse. Hela affären synes ursprungligen hafva blifvit i all tysthet uppgjord mellan rikskanslern och Feuquières, hvarvid ett par underordnade verktyg de La Piquetière och Cocq[2] tjänat som mellanhänder. Hufvudsaken var sålunda afgjord, när de officiella kommissariernas biträde anlitades. Enligt Feuquières hade jämte rikskanslern isynnerhet Per Brahe och Karl Gustaf Wrangel medverkat till beslutets fattande[3].

Kriget var alltså nu en afgjord sak. Den svenska regeringen sökte dock alltjämt att bortförklara detta faktum. I det ultimatum, som mot slutet af oktober afsändes till kurfursten, ställer sålunda konungen till honom en allvarlig uppmaning att draga sina trupper tillbaka från fälttåget mot Frankrike och foga sig efter den förklaring, som konungen låtit utgå, af innehåll, att en svensk armé stode beredd att till det allmänna lugnets återställande agera mot en hvar, som motsatte sig en billig fred. Då sedermera Karl XI:s bifall till den svenska härens inryckning i Brandenburg gafs, åtföljdes det af upprepade be-

stierna, de samma, som förut fört förhandlingarna med Feuquières. Jmfr ofvan s. 75. I lettres inédites står med uppenbart skriffel Nils Bjelke i stället för Nils Brahe.

[1] Detta torde böra tolkas så, att första halfårets subsidiesumma 450,000 écus fattats som ett gifvet helt, hvilket då utbetalts i följande 3 hufvudposter: 200,000 écus i mån af truppernas öfverförande, 100,000 écus vid öfverenskommelsen den 19 sept. och 150,000 écus efter härens inmarsch på det fiendtliga området.

[2] Den förra var Feuquières närmaste man, den senare var sannolikt någon af De la Gardis sekreterare.

[3] Feuquières, Lettres inédites III, 67.

Digitized by Google

fallningar, att inga fiendtligheter finge öfvas mot kurfurstens undersåtar, och Wrangel motiverade sitt inträngande därmed, att han hade ordres att inlogera sin här i kurfurstens land, men han försäkrade tillika, att han ofördröjligen skulle föra den därifrån, så snart kurfursten dragit sina trupper tillbaka från krigsskådeplatsen i västra Tyskland[1].

Man har velat i den unge konungens, af jämnårige officerare påverkade, krigslystnad se en till det nyssnämnda beslutet medverkande orsak[2]. Några verkligt bindande skäl för en sådan åsikt hafva dock knappast blifvit företedda. Att konungen såsom fullmyndig regent själf förklarat kriget, kan visserligen ej bestridas, men vid detta besluts fattande har han varit bunden vid in- och utrikespolitiska förutsättningar, som icke han utan förmyndarstyrelsen skapat, och äfven om han icke kunnat följa De la Gardie på alla hans slingrande vägar, så kan dock icke bevisas, att Karl XI själfrådigt, utan samförstånd med sina ledande män, tagit något steg, som väsentligen bidragit till kriget. Hade däremot något sådant med fog kunnat sägas, så är det icke troligt att rådet på 1675 års riksdag själfmant skulle ha påtagit sig ansvaret för detsamma.

* * *

Den europeiska situation, hvarunder Sverige lämnade sin afvaktande politik var så ogynnsam som möjligt[3]. Om Sveriges och Frankrikes fåfänga försök att afhålla Brandenburg från kejsarens förbund är förut taladt. Lika fruktlösa voro efter Kölnerkongressens upplösning den svenska regeringens sträfvanden att återställa freden eller åtminstone lokalisera kriget. Hur små utsikterna voro, framgår bäst af de utvägar, som val-

---

[1] Wimarson ss. 88, 111 ff.

[2] Fryxell, berätt. XV, 33, Wimarson s. 43. Fåhræus s. 7.

[3] En ljuspunkt var visserligen Johan Sobieskis val till polsk konung (maj 1674), hvilket ansågs som ett nederlag för den kejserliga politiken, men Sobieski var ännu några år framåt (till 1676) alltför mycket upptagen af sitt krig med turkarna för att kunna vara Sverige och Frankrike till någon verklig nytta.

Digitized by Google

des och deras bräckliga beskaffenhet. I det England, som Ludvig XIV icke kunnat med sina subsidier fasthålla i sitt förbund, hoppades De la Gardie vinna ett stöd, som för visso hade behöfts för tryggandet af Sveriges förbindelse med de tyska besittningarna nu, då den andra af de stora sjömakterna Holland, stod i det motsatta lägret. 1665 års försvarsförbund mellan Sverige och England var nära att utlöpa, och Per Sparre[1], rikskanslerns svåger fick (juli 1674) i uppdrag att söka få den förnyad. Han skulle därvid särskildt betona den fara för Östersjöns frihet, som en sammansättning mellan Holland och Danmark innebure[2].

Hvad positivt resultat, som häraf kunde väntas, är lätt att se. En traktat afslöts visserligen 30 sept./10 okt. 1674[3], till ömsesidigt försvar och handelns skydd, men dess platoniska karakter är i ögonen fallande och af de följande händelserna bekräftad. Än mindre verklig styrka var att hämta ur det andra medel, som De la Gardie tillgrep. Redan under sommaren 1674 förbereddes en ambassad till Wien under anförande af Bengt Oxenstierna, ehuru denna först i oktober s. å. anlände till sin bestämmelseort[4]. Trots finansnöden skulle denna beskickning, hvars offentliga mål fortfarande var fredsmedlingen, göras så lysande som möjligt för att imponera i Tyskland, stärka Sveriges anseende och afhålla mindre tyska furstar från anslutning till den kejserliga ligan. Åtgärden är betecknande för De la Gardies diplomatiska skaplynne[5].

Bättre framgång hade på sätt och vis förhandlingarna med Hannover. Redan på sommaren 1674 slöts ett försvarsförbund mellan Sverige och denna makt, och mot slutet af året fogades

---

[1] Efter Kölnerkongressens upplösning hade af därvarande svenska diplomater denne skickats till England, Tott till Frankrike och Gyldenstolpe till Haag, alla med denna fredsmedling till mål, hvars fruktlöshet den svenska regeringen tycks icke ha kunnat inse. Wimarson s. 41.

[2] Wimarson s. 65, 79.

[3] Du Mont VII, 1, 280.

[4] Wimarson ss. 42, 52.

[5] Denna beskickning föranledde sedermera indirekt åtskilliga obehagligheter för rikskanslern. På hösten 1675 uppstod uämligen en häftig strid mellan honom och Bengt Oxenstierna, hvilken senare påstod, att De la Gardie undan-

Digitized by Google

därtill en s. k. extensionstraktat, hvari hertig Johan Fredrik utlofvade sitt bistånd särskildt mot Brandenburg[1]. Men detta var före olyckan vid Fehrbellin. Efter densamma blef hertigens politik en helt annan[2].

Med Sachsen hade Sverige visserligen sedan början af år 1674 en defensivallians, men dess betydelselöshet framgick bäst däraf, att kurfurstens trupper samtidigt stredo vid de kejserligas sida mot Frankrike[3], och lika litet stöd för Sveriges tyska provinsers försvar innebar det defensiva fördrag, som i början af 1675 slöts med Frankrikes bundsförvandt Bayern[4].

Det genom Sverige ur Frankrikes allians uteslutna och äfven sedan af detsamma afvisade Danmark hade, medan dess gamle motståndare vacklande och osäker lät sig af en främmande makts sändebud drifvas fram mot ett krig, för hvilket han ej var rustad, allt bestämdare närmat sig dess fiender. På den defensiva alliansen af 16 jan. 1674 med kejsaren följde den 30 juni s. å. — således kort efter sedan Brandenburg ånyo tagit sitt parti mot Frankrike — ett fördrag mellan Danmark å ena sidan, kejsaren, Spanien och Holland å den andra. Det hade visserligen formen af ett defensiv-förbund[5], men att dess udd var riktad offensivt mot Sverige framgår klart af den bestämmelse däri, som stadgade, att om det nu pågående kriget antoge större proportioner därigenom, att en ny fiende anfölle de allierade, skulle Danmark vara skyldig att komma till hjälp så till lands som sjös.

Först nu, då Brandenburgs omsvängning lät Sveriges aktiva deltagande i kriget rycka upp i de närmaste framtidsmöjligheternas rad, och då i följd häraf behofvet att vara

---

hållit rådet depescher, som han hemskickat, och hvilka enligt hans mening innehöllo meddelanden, som kunnat gifva sakerna en annan vändning. Här är icke platsen för en närmare utredning af denna detalj, men öfverdriften i Oxenstiernas påståenden framgår tillräckligt af ställningen i det hela. Se rådsprot. 20 nov. 1675.

[1] Wimarson ss. 31, 51, 85, 119.

[2] Se i det följande s. 89.

[3] Wimarson s. 32.

[4] Du Mont VII, 1, 289.

[5] Du Mont VII, 1, 269 ff. Jörgensen II, 119 ff.

Digitized by Google

tryggad från den danska sidan blef allt mera trängande, först nu, då Danmark på flerfaldigt sätt bundit sig åt andra hållet, gjordes från fransk och svensk sida allvarliga försök att vinna det. Frankrike gick i teten, i aug. 1674 anmodande konung Kristian att öfvertaga den medlareroll, som han förut förgäfves eftersträfvat. Sveriges hållning var dock ännu i hög grad vacklande. I oktober 1674 beslöts visserligen att affärda grefve Nils Brahe som utomordentligt sändebud till Köpenhamn, men hans uppdrag skulle vara att affordra konung Kristian ett kategoriskt svar, huruvida han ville förblifva neutral eller icke[1]. De la Gardies tanke var denna gång att begagna den under riksmarskens K. G. Wrangels befäl i de tyska provinserna stående krigsstyrkan till att utöfva pression på Danmark och ställa detta inför utsikten, att, om det vägrade att afgifva den begärda förklaringen, Sverige skulle med vapen i hand bringa det till »raison», innan man inskrede mot Brandenburg.

Denna mot de till Feuquières d. 19 sept. gifna löftena direkt stridande vändning af den svenska politiken synes hafva blifvit besluten af konungen och De la Gardie ensamma, i det rådet först senare däröfver blef hördt[2]. För genomförandet af ett sådant politiskt schackdrag hade dock fordrats en regering med helt andra egna resurser och med en helt annan förmåga af snabb och energisk handling än den dåvarande svenska. Nils Brahes afresa blef genom åtskilliga omständigheter fördröjd[3], så att han först vid årsskiftet ankom till bestämmelseorten, och då hade ställningen väsentligen förändrats därigenom, att Wrangel, som saknade medel till härens underhåll måste begära sin regerings tillåtelse att börja aktionen mot Brandenburg[4]. Karl XI, som trodde, att saken nu ej kunde

[1] Wimarson s. 93 ff., se ock hans bil. V, som innehåller ett excerpt ur rådsprot. för 26 okt. 1674.

[2] Wimarson s. 94.

[3] Wimarson s. 104.

[4] Något bevis för, att tanken på det vid den franska gratifikationen fästa villkoret här spelat in, finnes icke. Tvärtom gifver allt vid handen, att det var kronans penningenöd och oförmåga att underhålla trupperna, som föranledde inmarschen, med hvilken följde rätt att lyfta ett i Hamburg liggande subsidiebelopp. Vitrys depescher, Corresp. etc. Se ock ofvan s. 70 not 4.

Digitized by Google

ändras, svarade jakande, och när Brahe kom fram till Köpenhamn, stod Wrangel med den svenska arméen redan på Brandenburgiskt område.

Nu blef det nödvändigt att tala i en annan ton till Danmark. Visserligen hade Brahe att utföra sin beskickning efter den gamla instruktionen från nov. 1674[1], hvari han ålades att söka utverka den danske konungens löfte att icke företaga något, »hvarigenom dessa nordiska kronorna uti en beklaglig oreda skulle råka», men utsikten att lyckas var nu mindre än någonsin. Hufvudsaken för Sverige var att få ryggen fri för sina operationer i Tyskland, och därför skulle Brahe begära Danmarks förklaring, att dess förut slutna allianser icke skulle lända Sverige till »læsion och prejudice»[2]. Först senare, när det visade sig, att den diplomatiska förhandlingen saknade utsikt att lyckas, fick Brahe i uppdrag att oberoende af traktaten för Karl XI:s räkning anhålla om prinsessan Ulrika Eleonoras hand[3].

I Köpenhamn kunde man nu taga saken lugnt och draga ut på tiden[4]. Griffenfeld synes visserligen fortfarande ha varit benägen för uppgörelse med Sverige, men man hade å ömse sidor gått för långt för att en tillbakagång skulle varit möjlig. Efter de svenska truppernas infall i Brandenburg hade Oxenstiernas medlingsförsök i Wien förlorat hvarje raison d'être, och Holland förklarade rent ut, att det ej längre kunde erkänna Sverige såsom medlare[5]. Vid ungefär samma tid sände ock republiken till Danmark sin rekvisition om hjälp enligt senaste traktaten, och kejsaren följde kort efteråt exemplet[6].

Den danska regeringens svar på Brahes propositioner var äfven lämpadt efter dessa förhållanden. Den erbjudna vänskapen afvisades visserligen icke, men å andra sidan ville konung Kristian ingalunda gå in på Sveriges begäran, att hans förut ingångna traktater skulle, försåvidt de kunde anses för Sverige

[1] Wimarson s. 101.
[2] Wimarson s. 129.
[3] Höjer s. 14.
[4] Jörgensen II, 129.
[5] Wimarson s. 131, se ock K. M:s propos. till 1675 års ständer, adelsprot. bil. s. 157.
[6] Jörgensen II, 135 ff.

Digitized by Google

prejudicerliga, förklaras kraftlösa[1]. I själfva verket önskade man både i Köpenhamn och Haag att en tid framåt kunna uppskjuta själfva krigsutbrottet; holländarna därföre, att de ännu hade en mängd varor och skepp kvar i de svenska farvattnen och behöfde ytterligare tid för att sätta dessa sina tillhörigheter i säkerhet. Danmark åter, som in i det sista höllS tillbaka af fruktan för de svenska vapen, hvilkas tyngd det så ofta fått känna, hyste föga förtroende för den opålitlige kurfursten af Brandenburg och ville gärna vänta, tills dennes mellanhafvande med svenskarne utvecklade sig till ett afgjordt och bestämdt krig.

Fredrik Vilhelm hade visserligen i början af maj lyckats samla Brandenburgs, Hollands och Braunschweigs gesandter kring en öfverenskommelse om, att kriget mot Sverige skulle förklaras den 5 nästkommande juni, och de danska sändebuden slöto under förbehåll af sin konungs stadfästelse en »koncert» om hans deltagande i detta krig, känd under namn af »koncerten i Haag»[2]. Men åtskilligt behöfdes ännu för att flytta denna öfverenskommelse från papperet öfver till de politiska realiteternas område, och kurfursten, som till fullo insåg detta, beredde sig äfven att på egen hand upptaga kampen, i välgrundad förhoppning om, att Danmark och Holland skulle vid första motgång för svenskarne göra ett med honom.

Underrättelsen om koncerten i Haag väckte icke heller, af ofvan antydda skäl, oblandad tillfredsställelse i Köpenhamn. Men så kommo underrättelser från Frankrike, som tyngde i vågskålen till koncertens förmån. Det i Köpenhamn väl tagna franska sändebudet därstädes, Terlon, hade nitiskt arbetat för ett närmande emellan de båda kronorna och i detta syfte gjort Danmark fördelaktiga subsidieanbud. Nu fick man emellertid veta, att Terlons tillvägagående i denna fråga skulle desavoueras och han själf tillbakakallas för att ersättas med en annan.

[1] Ståndpunkten vidhölls såväl i ett första projekt i mars som i ett ultimatum af 25 april. Se Wimarson s. 129; Jørgensen II, 219 ff.

[2] Jörgensen II, 223 ff.

Digitized by Google

Man tillskref detta Sveriges inflytande och konung Kristian beslöt redan den 11 maj att stadfästa koncerten[1].

Man rustade nu af alla krafter till kriget, och under intrycket häraf fann sig den svenska regeringen nödsakad att spela sin sista trumf och göra allvar af giftermålsförslaget[2]. Den 27 maj anhöll Brahe hos den danske rikskanslern, Griffenfeld, formligen å sin konungs vägnar om prinsessan Ulrika Eleonoras hand. Märkligt nog blef frieriet verkligen emottaget, och trolofningen kungjord. Denna utgång torde få tillskrifvas Griffenfelds inflytande. Denne har af hänsyn till sin beskyddarinna, änkedrottning Sofia Amalia, helt säkert gjort, hvad han kunnat för att befordra denna hennes älsklingsplan, och sannolikt har han därjämte velat på detta sätt ännu hålla fast en svag möjlighet till ett närmande emellan de båda grannarne. Hos Danmarks bundsförvandter verkade underrättelsen om denna händelse som en högst obehaglig öfverraskning. Konung Kristian lugnade dem dock snart med den försäkran, att denna familjeangelägenhet icke hade någon inverkan på hans politik, en förklaring, hvars riktighet den närmaste framtiden skulle besanna.

* * *

[1] Jörgensen II, 222 ff. Den svenske rikskanslern var däremot af rakt motsatt mening. Den 17 mars skref han från Leckö till kanslirådet Örnstedt ett bref om den utrikespolitiska ställningen, som han fann högst brydsam. Han förundrade sig bl. a. öfver, att Frankrike lade så föga nit i dagen för framgången af Sveriges underhandling i Köpenhamn, och supponerade möjligheten af, att konung Ludvig icke så mycket önskat en närmare förbindelse mellan de båda nordiska kronorna eller ock, att han ansåg lämpligt att något minska Sveriges kredit i Tyskland. I lifliga ordalag betonas vådan af ett krig med Danmark, som under nuvarande omständigheter skulle vara »K. M:s arméS och Sveriges krigsreputations ruin». Brandenburg skulle dock, hoppas De la Gardie, lugna sig, »om allenast Holland vill agera efter sitt veritabla intresse, hoc est söka med allvar freden». Förhoppningen var just icke välgrundad, och kanslern fick äfven klaga öfver de »olyckliga omdömen», som åter började utspridas från Stockholm, och hvilkas ondskefulle upphofsman han önskade, att Gud måtte uppenbara. Orig. i riksark., sv. mäns bref och manuskript. Karakteristiskt är att finna De la Gardie under sådana tider sitta kvar på sitt Leckö och anförtro sina bekymmer åt pennan i stället för att begifva sig till riksstyrelsens centrum och handla.

[2] Jörgensen II, 238 ff.

Digitized by Google

Under tiden hade krigsrörelserna i Brandenburg småningom mognat till ett afgörande. Den svenska hären, illa rustad och utan verklig enhet i ledningen, lät öfverrumpla sig af den snabbt framträngande kurfursten, och så kom det till sammandrabbning den 18 juni vid Fehrbellin. Det nederlag, de svenska vapnen där ledo, hade icke så stor militärisk betydelse, men dess politiska återverkan blef desto ödesdigrare. Svenskarnas gamla rykte för oöfvervinnelighet hade fått en svår knäck, och Sveriges många mer eller mindre hemliga fiender fingo nu mod att öppet framträda. Holland hade visserligen på uti Haagerkoncerten bestämd dag, den 5 juni — således före slaget vid Fehrbellin — utfärdat sin formliga krigsförklaring mot Sverige, men ännu hade icke dess flotta skickats till Östersjön. Det skedde först längre fram på sommaren i juli månad[1].

I Tyskland förmärktes snart verkningarna af kurfurstens seger. Biskopen af Münster, hertigarna af Celle och Wolfenbüttel, samt biskopen af Osnabrück skyndade att öka antalet af Sveriges fiender, och i juli förklarade äfven tyska riket krig. Den enda bundsförvandt, Sverige hade kvar i norra Tyskland, och på hvars bistånd den i händelse af framgång med skäl kunnat räkna, var hertigen af Hannover[2]. Som det nu gick, slöt han den 11 sept. ett fördrag med Danmark, Brandenburg och Münster, hvari han förband sig till att iakttaga fullständig neutralitet[3].

Den inverkan, svenskarnes nederlag hade på Kristian V:s politik, visade sig till en början i det sätt, hvarpå han nu tilltrodde sig att kunna behandla hertigen af Holstein-Gottorp, Karl XI:s släkting och bundsförvandt[4]. Vid ett besök, som denne den 26 juni gjorde konung Kristian i Rendsborg, blef han förklarad fånge, och för att återfå friheten måste han ingå en förlikning, hvars hufvudpunkter voro, att han öfverlämnade sina trupper och fästningar i Danmarks våld och anförtrodde

[1] Jörgensen II, 280.
[2] Se ofvan s. 83.
[3] Du Mont VII, 1, 305 ff. Moerner s. 386 ff. Jmfr ock Wimarson s. 208.
[4] Jörgensen II, 123.

Digitized by Google

sina länders styrelse och försvar åt konungen[1]. Härmed var hertigen för tillfället oskadliggjord, och hvarje utsikt för Sverige till hjälp från det hållet, i händelse af ett danskt fredsbrott, stängd. Detta lät emellertid ännu vänta på sig. Griffenfeld höll tillbaka i det längsta, men slutligen synes Brandenburgs föreställningar hafva framtvungit det afgörande steget. Den 11 augusti öppnades fientligheterna genom ett angrepp mot det svenska vaktskeppet på Elbe, och två dagar senare gick den förenade dansk-holländska flottan till segels från Köpenhamn. Men först den 2 sept. utfärdades Danmarks krigsförklaring[2].

Äfven förhållandet till Ryssland ansågs hotande, och det är mycket möjligt, att Sverige hade endast tsar Alexeis 1676 inträffade död att tacka för, att det icke i dessa pröfningarnas tider också blef hemsökt af ett krig med sin östra granne.

[1] Jörgensen II, 257 ff.
[2] Jörgensen II, 283 ff. Wimarson s. 199.

Digitized by Google

1675 års riksdag.

Kallelse till allmän riksdag i Upsala[1] hade utgått den 18 juni, samma dag, som slaget vid Fehrbellin stod. Meningen var att dels fira konungens kröning och inhämta ständernas samtycke till den ifrågasatta förmälningen med prinsessan Ulrika Eleonora, dels begära medel och manskap till krigets förande. Ständerna voro inkallade till den 15 aug., men riksdagen utblåstes först den 20[2].

Stämningen i landet var icke den bästa[3]. Allehanda rykten voro i omlopp, och den närmaste framtiden skulle få bevittna det föga uppbyggliga skådespelet af en partiernas inbördes kamp, å ömse sidor förd med allt annat än blanka vapen. I den bekanta rättegången mot rikshistoriografen Widikindi har man otvifvelaktigt att se en af rikskanslerns vänner mot bröderna Gyllenstierna och deras anhängare riktad mina. Öfver denna händelse hvilar ett dunkel, som sannolikt aldrig kan fullständigt

[1] Om denna riksdag finnes en monografi af F. E. Fåhræus, ventilerad i Upsala pro gradu 1851. Då framställningen i det följande öfverallt går tillbaka till de primära källorna och dessutom stödjer sig på åtskilligt för Fåhræus icke tillgängligt arkivmaterial, komma i regel icke några hänvisningar till hans arbete att göras.

[2] Adelsprot. s. 1.

[3] Om den osäkerhet i tänkesätt, som rådde, och om det De la Gardieska partiets onda aningar och fruktan för Johan Gyllenstierna vittnar ett bref, som G. A. De la Gardie d. 24 aug. från Upsala tillskref sin fader rikskanslern. Denne synes genom sjukdom varit hindrad att genast vid riksdagens början där infinna sig. Egenhändig originalskrifvelse i Brokindarkivet fol. n:o 29. Öfver detta arkiv finns en katalog i histor. handlingar III, 394. Där katalogiserade fol. n:o 9 är numera i Upsala universitetsbiblioteks ägo (= dess handskriftssamling E. 545 h.) så när som på en enda handling, hvarom se s. 92 not. 2.

Digitized by Google

skingras. Så vidt af bevarade aktstycken kan slutas, synes det ha gått så till, att Widikindi inlockades på en källare i Stockholm, förplägades och under rusets inflytande förleddes att prata bredvid munnen i dagens politiska frågor, under det att gömda vittnen lyssnade på honom. Det hela var arrangeradt af rikskanslerns broder, riksrådet Pontus Fredrik De la Gardie, som var en af de dolda åhörarne. Den, som fungerade som värd vid den försåtliga bjudningen, var öfverste Per Örnklo [1], sedermera genom en underlig ödets tillskyndelse en af domarne i 1680 års stora kommission.

Får man tro Magnus Gabriel De la Gardie och hans bror [2], skulle meningen med de af Widikindi röjda planerna varit att först störta kanslern, för att, sedan konungen på så sätt beröfvats sitt trogna stöd, lättare kunna sätta skrankor för hans makt. Feuquières vet ock att berätta om, huru Widikindi, som bevakades med största stränghet, misstänktes för delaktighet i en kabal mot styrelsen, som skulle utbrista bland ständerna på riksdagen, och hade till syfte att förhindra kröningen, tills konungen afgifvit en försäkran att återbringa styrelsesättet till dess gamla form, ty man klagar — fortsätter Feuquières — öfver, att den kungliga myndigheten har mycket gripit omkring sig efter Gustaf I[3]. Han tillägger, att »man misstänker några rådsherrar, som voro Björnklos vänner, och bland de främsta nämnes Johan Gyllenstierna» [4]. Men Feuquières källa är säkerligen att söka hos riks-

[1] Feuquières 11/21 sept. 1674. Corresp. vol. 49.

[2] De från rikskanslern stammande källskrifterna finnas berörda i förf:s afhandling »högförräderimålet mot Magnus Gabriel De la Gardie» i festskrift tillägnad C. G. Malmström, Stockholm 1897, s. 31 ff. P. F. De la Gardies ibid. not 4 omnämnda bref har jag tack vare Prof. A. Quennerstedts välvilliga bemedling sedermera lyckats få kännedom om. Det har af honom skänkts till Lunds universitetsbibliotek. Handlingarna, som utgöras af ett hufvudbref och tre bilagor, äro emellertid i hög grad svårlästa, och själfva den språkliga framställningen är mycket grumlig. Jfr f. ö. Fryxell berätt. XVI, 12 ff.

[3] Corresp. etc. N:o 49 25 aug./4 sept. samt 1/11 sept. Feuquières skrifver denna gång, som ofta under de följande åren, i form af en fortlöpande dagbok.

[4] Som hufvudmän för detta antifranska parti nämner Feuquières upprepade gånger i det följande äfven Knut Kurk och Klas Rålamb. Han gör

Digitized by Google

kanslern eller hans omgifning, och hans berättelse kan därföre i detta fall knappast tillmätas vitsord annat än så till vida, som den återspeglar uppfattningen i denna krets.

Den intrig, som man på detta egendomliga sätt sökte afslöja, skulle således ha sina rötter hos De la Gardies motparti i rådet, som icke kunde smälta sitt tillbakasättande genom kanslerns öfvermäktiga inflytande hos den unge konungen. På en drucken mans ord kunde emellertid antagligen ingenting byggas, angifvarne voro äfven vittnen[1] — alldeles som längre fram Kurk och Rålamb mot De la Gardie[2] — och förgäfves undersökte man Widikindis hus och papper; rättegången ledde icke till något resultat[3]. Vida större framgång hade däremot den kontramina, som De la Gardies motståndare längre fram under riksdagens lopp läto springa mot honom.

* * *

dock en skillnad mellan dem och Johan Gyllenstierna så till vida, som han räknar de förra till det kejserligt spanska partiet, under det den senare står oberoende.

[1] »On se trouve bien empêché à cause d'un défaut de formalité, qui est, que les témoins se sont rendus eux-mêmes denonciateurs», skrifver Feuquières den 11/21 sept. 1674. Corresp. vol. 49.

[2] Feuquières säger visserligen i en senare dagboksanteckning af 18/28 sept. följande: on parle d'élargir Vidikin, à cause que les témoins, qui ont déposé contre lui, ont perdu leur force en se rendant délateurs. Ces deux senateurs Rolamb et Kourk ont été plus fins, car ils ont rendu le G^d^ Chanc^er^ promoteur et ne se sont produits contre lui que par forme de révélation, à quoi ils disent, qu'il les a forcés lui même en se servant du mot de schelm, ne voulant pas passer pour tels auprès de lui, qui se peut souvenir de ce qu'il a dit. Et ils ont l'adresse d'ajouter à celà, qu'ils en sont bien maris, et qu'ils voudraient de bon coeur le pouvoir servir, pourvu que ce fut sans choquer la verité. Pour ce qui est des deux tesmoigns, qu'ils disent avoir, ce pourrait bien être une ruse pour embarrasser le G^d^ Chancelier.» Men om befogenheten af dessa de båda herrarnes försök kunna tankarna ej gärna vara delade. Se Varenius, högförräderimålet etc. ss. 16, 26 ff., 36 ff.

[3] Det synes ej heller ha ländt Widikindi till men. 13/4 1670 skrifver sålunda Karl XI till kammaren om att skaffa medel till utgifvande af W:s historiska verk, hvilket under då rådande nöd bevisar rätt mycket. Widikindi själf omnämnes i nådiga ordalag.

Digitized by Google

Den 26 aug. försiggick riksdagens högtidliga öppnande inför konungen och rådet, hvarvid rikskanslern, som således nu ändtligen infunnit sig, höll ett glänsande tal[1]. Därefter upplästes och öfverlämnades den af kanslirådet Olivecrantz författade kongl. propositionen, som var afdelad i fem punkter, den första behandlande konungens kröning, den andra kyrkoordningen, den tredje lagrevisionen, den fjärde utrikespolitiken och den femte motiverade i allmänna ordalag K. M:s under dåvarande förhållanden lätt förklarliga begäran, att riksens ständer måtte »efter sakernas beskaffenhet gripa K. M. på det kraftigaste under armarna och i synnerhet icke låta tyngden af hela bördan komma på den utfattige»[2].

Särskild uppmärksamhet förtjänar fjärde punktens redogörelse för rikets förhållande till främmande makter, där man får inhämta, i hvilket ljus regeringen ville hafva denna ömtåliga fråga sedd. Framställningen präglas af samma benägenhet som 1672 att med skenfagra ord öfverskyla den obehagliga verkligheten. Inledningsvis erinras sålunda om, huru Sverige, på sätt vid förra riksdagen meddelades, afvisat konungarnas af Frankrike och England anbud att deltaga i kriget mot Holland och i stället ingått ett förbund med Frankrike »till befästande af den tyska freden». Därefter berättas, huru K. M. hade »den lyckan» att alla parter mottogo hans medling, och hur fredskongressen i Köln samlades. »Men — heter det vidare — där föreföllo likväl åtskilliga svårigheter», för hvilka i korta drag redogöres, från nyssnämnda kongress' upplösning till Brandenburgs fredsbrott med Frankrike. Då kurfursten skridit härtill utan att hafva, på sätt en af honom med Sverige i fredsmedlande syfte sluten traktat stadgade, därom öfverlagt med K. M.[3], då vidare Frankrike i kraft af 1672 års allians begärde hjälp af Sverige, och då slutligen »K. M. befann sig icke kunna undgå att fullgöra, hvad utlofvadt var och på den Westfaliska freden sig grundade», så — gaf K. M. riksfältherren förleden höst ordres att »med den krigsmakt, som K. M:t allt efter handen hade låtit

[1] Feuquières corresp. N:o 49 5 sept. (n. st.). Adelsprot. s. 6.
[2] Adelsprot. bil. s. 151 ff.
[3] Jmfr ofvan s. 68.

Digitized by Google

utgå, taga kvarter uti kurfurstens land, dock med den moderation, att icke vidare fientlighet föröfvas skulle [1], eftersom K. M:s förhoppning var, att kurfursten skulle däraf blifva bevekt till att draga sig tillbaka och åter sätta sig i rolighet igen». Men i stället samlar han en armé och öfverfaller därmed K. M:s krigsmakt, så att den nödgas draga sig tillbaka till Pommern, hvarjämte äfven Generalstaterna förklara krig.

Det skefva i denna skildring behöfver efter den utredning, som förut gifvits, knappast påpekas, men å andra sidan är det lätt att förstå, att regeringen i det längsta sökte kasta slöjan öfver den verkliga karakteren af dess förbindelser med Frankrike och af det saksammanhang, som framtvang infallet i Brandenburg, samt att rikskanslern, chefen för det ämbetsverk, hvarifrån den kungliga propositionen utgått, in i det sista sökte för ständerna framhålla den utrikespolitiska synvinkel, som han en gång uppställt, och hvilken han ej kunde låta falla utan att på samma gång desavouera den redogörelse, som lämnats i motsvarande aktstycken från 1672 års riksdag. I anslutning härtill har man då ock att fatta, hvad som i propositionen sägs om Sveriges förhållande till England och Frankrike. Med den förra makten »har K. M. än på några år förlängt det förbund, som tillförene till bägges inbördes säkerhet och försvar var slutet» [2] och förbundet med Frankrike hade K. M. »till dessa tiders beskaffenhet så lämpat, att förmodligen hvarken ovän eller vän skall annat kunna döma, än att en sådan allians innehåller de konditioner, som icke allenast för bägge rikena nyttiga utan ock att befrämja den förlorade freden i Europa högst nödiga och berömliga äro».

Det krigstillstånd, som inträdt mellan Sverige å ena sidan, Holland och Brandenburg å den andra blef erkändt, då det icke lät sig förneka. Annorlunda vis à vis Danmark. Om Sveriges förhållande till denna makt heter det i propositionen, att »K. M. icke allenast den sista upprättade freden noga låtit i akt taga utan ock gärna främjat alla medel, som hafva gifvits vid han-

[1] Jmfr förbindelsen till Feuquières s. 80.
[2] Se ofvan s. 83.

Digitized by Google

den till anstiftning af närmare förtrolighet»[1]. Visserligen har konung Kristian slutit förbund med Generalstaterna, Brandenburg och några flera furstar i Tyskland, men K. M. kan »icke veta, huruvida de kunna vara menta mot K. M., utan sakerna äro än i det stånd, att K. M. intet annat än godt därifrån förmoda vill.»

Redan följande dag blef det rikskanslerns obehagliga lott att delgifva ständernas underrättelsen om Danmarks fredsbrott. Meddelelsen gafs åt ett utskott af alla fyra stånden, som kl. 9 f. m. den 27 aug.[2] uppkallades i det församlade rådet på Upsala slott. De la Gardie höll nu ett anförande i den vanliga stilen, hvari han vidlyftigt utlade regeringens Danmark visade tillmötesgående och de försäkringar, som från dansk sida gifvits om godt naboskap, på hvilken grund man ock låtit insätta en passus därom i propositionen. Sedermera hade emellertid »K. M. förnummit, huruledes konungen i Danmark förhåller posten, låtit därjämte arrestera K. M:s ministrar samt anhåller de svenska farkoster; så kan K. M. nu därifrån intet annat än fientligt förvänta»[3]. Rikskanslern slutade med en förklaring, att K. M. hänsköt till riksens ständers öfverläggning, om man skulle förstärka armén i utrikesprovinserna och således föra kriget offensivt, eller om man endast skulle tänka på rikets försvar. Vidare begärdes ständernas betänkande, om kröningen nu skulle ske eller uppskjutas till en bekvämligare tid.

Det ödesdigra budskapet blef samma dag diskuteradt i stånden. Adeln ställde sig efter diskussionen, genom alla tre klassernas uttalade vota[4] redan nu på den ståndpunkt, som sedermera med så stor seghet vidhölls, att ständerna måste af rådet erhålla upplysning om ställningen, innan de kunde gifva sitt »sentiment». Skarpast betonades denna fordran af andra klassens språkrör, den från 1672 års riksdag[5] bekante, nu till landshöf-

[1] Jmfr ofvan s. 85.

[2] Adelsprot. s. 8, prästeståndets prot. i riksark. för den 27 augusti.

[3] Adelsprot. s. 9 ff. Bexell II, 88 ff.

[4] Endast i första klassen synes någon meningsskiljaktighet ha rådt; adelsprot. s. 14.

[5] Se ofvan s. 48.

Digitized by Google

ding befordrade Henrik Falkenberg, som skulle på detta riksmöte komma att spela en än mer framträdande roll och jämte biskop Terserus, samt borgmästaren i Stockholm, Thegner, leda anfallet på det härskande rådspartiet. Han framhöll, att då ståndet ej kände arcana regni, måste man först söka kommunikation med rådet, innan man svarade. Och om något sentiment skulle afgifvas, måste man begära »particulariteter», d. v. s. speciella upplysningar, å ena sidan om hvad som behöfdes för de olika alternativen, offensiv och defensiv, å den andra om hvad som vore att tillgå. Först därefter kunde man bedöma, huruvida man vore mäktig att fylla bristen. Ärendets och öfverläggningens ömtåliga karakter framgår af den förmaning till tystlåtenhet, hvarmed landtmarskalken och landshöfdingen frih. Gustaf Duvall afslöt sammanträdet.

Liknande tankar rörde sig hos präster och borgare, ehuru de där togo sig uttryck i en mera allmänt hållen önskan om information öfver krigsmaktens tillstånd så in- som utrikes[1]. Det är lätt att förstå, hur allmän förbittringen skulle vara bland ständen, då man nu fann regeringen hafva invecklat riket i ett vidtutseende krig med flera mäktiga fiender, trots alla försäkringar om den fredliga karakteren af dess utrikespolitik. Denna stämning växte allt mer och mer samt fick en särskild skärpa, då tanken fästes på de offer af medel och manskap, som fordrades för att i denna tid af nöd och brist hålla verket uppe.

Till en början voro emellertid de ofrälse ständen ganska försiktiga i sina uttalanden, konfererade med hvarandra[2] och med adeln. Den 28 aug. fick sålunda adeln först besök af borgerskapets utskott ensamt och sedermera af detta i förening med de två öfriga ofrälse ständen. Om kröningen blef man snart ense. Alla ständen önskade, att den skulle ske så snart, som möjligt, adeln dock — på initiativ af H. Falkenberg — med uttryckt tillägg, att det enligt konungabalken i landslagen tillkomme konungen att själf bestämma tiden därför. Lika en-

[1] Se prästeståndets prot. 27 och 28 sept.

[2] Detta gäller närmast präster och borgare. Om böndernas hållning vet man mindre, enär några protokoll öfver detta ståndS förhandlingar icke finnas från denna tid.

Digitized by Google

stämmigt beslöts att hos rådet söka närmare underrättelse om ställningen.

Ridderskapets och adelns sekreterare sändes sålunda upp till rådet för att anhålla om företräde för ständernas utskott. Denna begäran bifölls, och redan samma dag blefvo de fyra utskottskontingenterna mottagna. Landtmarskalken, som förde ordet, frambar dels ständernas tankar om kröningen, dels deras önskan »att få af riksens råd någon närmare information». Rikskanslern svarade, att rådet »låtit uppsätta en skriftlig relation om hela verkets beskaffenhet», hvilken han ock själf uppläste, därjämte utlofvande, att afskrift däraf skulle tillställas ståndén. Därefter gaf han en mundtlig redogörelse för krigsväsendets tillstånd i Pommern och Bremen, som i det hela förklarades vara godt. Den förstnämnda provinsen kunde till och med lämna folk ifrån sig, om så behöfdes. Äfven i Bremen voro fästningarna med proviant och folk väl försedda, men osäkert vore dock, om det kunde motstå den öfvermakt, som uppstode, därest Danmark ej blefve sysselsatt på annat håll. Till sist sökte han afklippa vidare frågor genom meddelandet, att det skulle falla sig svårt att »gifva en närmare special information om tillståndet», då kollegierna och framför allt krigskollegiet här icke vore till hands.

Denna lilla exposé af provinsernas krigsförfattning, som endast i förbigående antyder de kraf, som aktionen från det egentliga Sverige kunde komma att medföra, lämnades antagligen därföre, att den omförmälda skriftliga relationen behandlade endast de diplomatiska förhållandena[1].

[1] Tryckt hos Loenbom, Handl. V. 130 ff. och i De la Gardieska arkivet VII, 26 ff. Den är uppsatt efter kanslerns vanliga metod att genom stora ord, halfsanna påståenden och förtegenheter söka bereda rum för den uppfattning, som med hans intresse var mest förenlig. Utskrifter af själfva handlingen finnas bland bilagorna till de tre högre ståndens protokoll. På det adeln tillställda aktstycket står: »præsent. d. 30 aug. 1675». På baksidan af borgerskapets exemplar är skrifvet följande: »Anno 1675 den 30 augusti är denna skrift af hans Excellens Rikskanslerens utskickade mig (= ståndets sekreterare) öfverlefvererad hemma i mitt herberge och samma dag uppå rådhuset i Upsala för städernas utskickade och fullmäktige uppläsen.» De tryckta editionerna lida af vissa felaktigheter. De la Gardieska arkivet har sålunda på första raden »visa» i stället

Digitized by Google

Det *såg i början ut*, som om ridderskapet och adeln skulle vilja vid de lämnade upplysningar bero. På nästa sammanträde måndagen den 30 aug. yrkade visserligen några ståndsmedlemmar på akters meddelande till erhållande af ytterligare information dels om arméens tillstånd dels om rikets allians-förhållanden, men de flesta, äfven Henrik Falkenberg, talade däremot, betonande, att man borde med förtroende hemskjuta saken till K. M. med riksens råds råde, och denna åsikt vann äfven seger, trots att Melker Falkenberg slutligen tillgrep det argumentet, att de andra ständen möjligen icke skulle låta sig nöja med, hvad de fått veta, utan »begära vidare information af K. M.» Beslutet formulerades därhän, att ridderskapet och adeln hänsköte till K. M:s behag att med riksens råds råde handla till rikets säkerhet. Härmed skulle således den återstående af de två frågor, som K. M. genom kanslern den 27 aug. ställde till ständerna, frågan om krigets förande offensivt eller defensivt vara besvarad, och besvarad så, att valet lades i regeringens hand.

Eftervärlden, som känner de följande händelserna och den förtviflade strid, som måste utkämpas inom Sveriges egna landamären, har svårt att tänka sig, hur någon tvekan i valet kunde komma i fråga. Man måste för frågans rätta bedömande sätta sig in i ställningen, sådan den var, innan flottans oförmåga att upprätthålla förbindelsen med de tyska provinserna konstaterats, och innan den danska hären fått fast fot i Skåne, samt på en tid, då Karl Gustafs och Torstensons danska fälttåg lefde i friskt minne. Regeringen åter, som bättre kände, hvad ställningen kräfde och rikets tillgångar medgåfvo, stod i en obehaglig dilemma i förhållande till Frankrike, hvars sändebud utan klar uppfattning af hvad, som vore möjligt, och med sitt lands intressen ensidigt för ögonen, energiskt fordrade den kraftiga

---

för »irra», och som sista ord står »förändra» i stället för »förvärra». Loenbom har det senare felet men icke det förra. Jämte det exemplar, som finns bland akterna till prästerståndets protokoll för denna riksdag, finns äfven en senare med latinsk stil gjord afskrift, bärande årtalet 1672 (!) bland »diverse handlingar 1270—1693», Litt. 12, n:o 1, hörande till det forna prästerståndets nu i riksarkivet förvarade handlingar.

Digitized by Google

offensiv i Tyskland, för hvilken subsidierna betaldes, och med indignation betraktade hvarje sträfvan att koncentrera de svenska stridskrafterna mot Danmark till moderlandets skydd[1].

Härur förklarar sig osökt K. M:s ofvannämda fråga till ständerna den 27 aug. och lika naturligt är, att dess motståndare ej ville genom att uttala sig för det ena eller det andra alternativet sätta rikskanslern i tillfälle att flytta ansvaret från sina egna skuldror öfver på ständerna. Bestämde dessa sig för offensiven, fingo de naturligen taga konsekvenserna, när manskap och medel skulle beviljas; valde de, som De la Gardie sannolikt hoppades, defensivens alternativ, kunde han lugnt två sina händer inför Feuquières. I båda fallen hade regeringen kommit i en förmånlig efterhand, som riksdagsoppositionen förklarligt nog icke bereda den, och ur denna synpunkt har man då att fatta adelns svar och Henrik Falkenbergs ironiska anmärkning: Det är oss lofvadt uti propositionen, att få kommunikation af akterna. Men hvad skola vi därmed? Det är nog, att riksens råd hafva upptäckt (= upplyst) oss; den relation, vi hafva fått och nu är uppläst, är uttagen af akterna. Om vi nu få själfva akterna, så kunna vi icke göra mer än extrahera det samma. Är alltså vår mening att hemskjuta detta till H. K. M. med riksens råds råde»[2].

Denna ståndpunkt, som nu befanns opportun blef naturligen sedermera, då andra intressekombinationer framträdde, öfvergifven, och hur föga allvar, man hade med det myckna tal, som nu fördes om förtroende till regeringen, skulle snart visa sig. Ett utskott tillsattes nämligen, som skulle gå till alla de öfriga ståndén och höra sig för om deras tankar samt, därest de ej ville utlåta sig, meddela dem adelns beslut. Hos prästerna hade Terserus, som förde ordet, ingenting emot det slut,

[1] Feuquières' corresp. n:o 49, 26 aug./7 sept., 11/21 sept., och f. ö. passim. Jfr äfven rådsprotokollet d. 10 sept. f. m. F. ställer sig skeptisk till de svenska uppgifterna och erkänner först $^{4}/_{11}$ (n. st.) det danska krigets oundviklighet.

[2] Se adelsprot., s. 24. I tillägget »med råds råde» ligger en spets fördold. Konungen skulle enligt landslagen regera med råds råde. Det behöfde således icke i detta fall inskärpas. Meningen är icke heller den att erinra konungen om hans plikt i berörda hänseende utan i stället att betona, att rådet, som genom sin politik skapat den nuvarande situationen, ock bör taga sin lott i ansvaret.

Digitized by Google

hvari adeln stannat, men för öfrigt stod man kvar vid sin förra mening[1], och borgarne svarade, att de ännu icke öfverlagt saken tillfyllest. Innebörden af dessa svar var, som sedermera skulle visa sig, icke någon annan än den, att båda ståndens vidhöllo sin fordran om ytterligare information, hvilket icke hindrade prästerskapet att nu instämma i adelns mening om krigsalternativen. Borgarna synas däremot genom sitt svar ha velat behålla händerna fria äfven i detta senare hänseende[2].

Hela skillnaden uti hållning mellan dessa båda stånd och adeln torde sålunda ha legat däri, att de förra icke ansett nödigt att dölja sin afvoghet under sådana allmänna talesätt, som adeln fann lämpligt anslå, och äfven detta stånd lät snart masken falla. Det skedde, när det ömtåliga spörsmålet om kontribution af medel och manskap kom under behandling, således, när fråga blef om att afgifva svar på propositionens femte punkt.

Detta inträffade redan följande dag, den 31 aug. Nu är Henrik Falkenberg den gifne förespråkaren för konferering med rådet, förrän något slutes, och han beledsagar detta sitt yrkande med en synnerligen besk motivering af innehåll, att en sådan konferens vore så mycket mer af behofvet påkallad, som man af rådet måste få veta »hvad förslag de gode herrar hafva haft till detta oss öfverkomne verkets utförande, efter tvifvelsutan det är begynt med riksens råds tillskyndan och inrådande, och de således lära veta gifva oss vid handen de förslag, hvarmed de all påföljande fara hafva tänkt afböja och förbigå, genom hvilket kanske vi mycket lära finna oss lisade»[3].

Beslutet blef ock, att man om denna punkt skulle söka konferens med rådet förr än med de andra ståndens, och då man strax efteråt fick besök af ett prästernas utskott, som frambar sitt ståndsönskan om ytterligare underrättelse med anledning af propositionens fjärde punkt (utrikesärendena), gafs därpå ett undvikande svar.

Vid början af följande dags sammanträde kunde ock landtmarskalken redogöra för det samtal, han om nyssnämnda ärende

[1] Se prästest. prot. $^{30}/_{8}$ och adelsprot., s. 25.
[2] Se adelsprot., s. 31.
[3] Adelsprot., s. 29.

Digitized by Google

haft med rikskanslern. Denne hade svarat, att rådet i fråga om propositionens femte punkt väntade på förslag från ridderskapet och adeln, men då landtmarskalken invände, att hans stånd endast ville, efter hvad förut brukats, »söka riksens råds kommunikation såsom medlemmar af riddarhuset», så hade kansleren förklarat sig villig att fråga K. M. om tillstånd därtill. Samtidigt hade han emellertid gifvit till känna, att han fann det vara af behofvet påkalladt, att såväl adeln som de andra stånden »finge den information, som propositionens fjärde § gifver vid handen», något som han ock lofvade skola ske.

Härmed åsyftades den meddelelse af utrikesärendena belysande aktstycken, som enligt propositionen skulle komma ständerna till handa genom det (sekreta) utskott, som K. M. efter vanligheten därtill skulle utnämna[1]. Härigenom var ståndet till en viss grad lugnadt, så att det blef landtmarskalken möjligt att parera den påtryckning, som strax efteråt gjordes genom ett borgarnes utskott. Detta stånd, som redan nu under Thegners ledning lade sitt oppositionella nit i dagen, hade den 31 aug. känt sig för hos prästerna, om icke de ville göra gemensam sak med borgarståndet i yrkandet om ytterligare information. Præses, biskop Terserus, svarade till en början intet bestämdt härpå och lät sedermera visserligen genom ett utskott underrätta borgerskapet om, att »prästerskapet åstundade det utskott, som K. M. allernådigst hade lofvat»[2], men då hos borgarna svarades, att en skriftlig supplik i sådant syfte borde hos K. M. inläggas[3], beslöt prästeståndet försiktigtvis att härom först kommunicera med adeln. För denna beskicknings utgång är ofvan redogjordt; prästerskapet fick ingen ledning för sitt omdöme, och äfven dess protokoll för den 1 sept. har endast att omtala

[1] Adelsprot. bil., s. 159.

[2] Prästeståndet protokoll af den 31 augusti.

[3] Bland akterna till borgarståndets protokoll finns ock en dylik supplik till K. M., daterad den 31 augusti, hvari ståndet visserligen tackar för den underrättelse, som riksens råd dem gifvit, men samtidigt förklarar sig lämna deras relation »i sitt höga värde», och vidblifver sin förra anhållan om en sådan information, som K. M. i propositionens fjärde punkt utlofvat. Därföre bedjer ståndet, att K. M. ville nämna det utskott, genom hvilket en sådan information skulle ske.

Digitized by Google

förslagsvis framkastade meningar[1], utan att något visst beslut fattas.

Borgarståndet lät sig dock icke härigenom afhålla. Dess ofvannämnda utskott, som den 1 sept. besökte adeln för att delgifva den det svar på kanslerns hemställan af den 27 aug., som ståndet den 30 augusti ej varit beredt att lämna[2], förklarade nu, att kanslerns relation[3] varit ofullständig såsom afseende endast »det Brandenburgska väsendet», hvarföre information behöfdes om det, »som både förut och efter det är förelupet». Utskottets ordförande tillade, att prästerna och bönderna vore af samma mening.

Landtmarskalken lade emellertid en viss sordin på ifvern genom att hänvisa dels till den kungliga propositionens eget löfte om information, som man således hade att invänta, dels till adelns förut fattade beslut att lägga valet mellan krigets förande offensivt eller defensivt i konungens hand.

Samma dag kom ock till adeln underrättelsen om, att konungen låtit utse ett sekret utskott jämte förteckning på de ståndets ledamöter, som han bestämt till att ingå i detsamma[4]. Detta utskott, som vanligt bestående endast af ledamöter från de tre öfre ständen, fick ock genast en del akter sig till kännedom meddelade, och därmed fortsattes sedermera under riksdagens lopp, hvarigenom dock ingalunda det anfall, hvilket med sekreta utskottet som kärna riktades mot kanslern och hans anhängare, lät sig afböja.

Den 2 september f. m. kunde landtmarskalken underrätta sitt stånd om, att rikskanslern delgifvit honom K. M:s tillåtelse till den begärda konferensen mellan rådet samt ridderskapet och adeln. Den ägde rum redan samma dags eftermiddag då

---

[1] Däri heter sålunda: »till propositionens fjärde punkt sade M. Brodinus och M. Svebilius, att därpå kan intet svaras, innan vi först oss hos Olivecrantz förfråga, om ifrån K. M. vi något utskott hafva att förvänta, eller om vi skola oss själfva anbjuda att genom ett utskott oss informerade göras. Ty således kunde mycket förnimmas, som till fridens befrämjande leda måtte».

[2] Se ofvan ss. 98 och 101.

[3] Se sid. 98, not 1.

[4] Den 2 sept. kom motsvarande notifikation till prästerståndet.

Digitized by Google

ett ståndets utskott infann sig hos rådet på slottet[1]. Landtmarskalken gaf då i ödmjuka ordalag intryck åt ridderskapet och adelns önskan att, innan de slöte något öfver propositionens fjärde punkt, söka »nå den gunsten att få konferera med deras Excellentier» för att af dem »förnimma, hvad förslag» de »kunna hafva tänkt uppå om medels och folks anskaffande, hvilket ridderskapet förmoda deras Excellentier så mycket mera hafva gjort, som ridderskapet och adeln icke tvifla, att deras Excellentier icke länge sedan hafva sett denna faran».

Huru väl udden än var inlindad, kändes den dock högst obehaglig. Det märktes på åtskilligt. Riksdrotsen, den gamle grefve Per Brahe, svarade visserligen i allmänt hållna fraser om det förtroende, som adeln visat rådet, och om nödvändigheten af att komma K. M. till hjälp, men medan han talade, stego rikskanslern och de öfriga rådsherrarne upp och förde med sakta röst en stunds öfverläggning sins emellan. Att denna ej var af det angenäma slaget, är lätt att förstå. Resultatet blef ej heller stort. Det tillkännagafs af riksdrotsen med några ord om, att rådet ännu ej öfverlagt om, »på hvad sätt detta verket skall utföras» utan förmodade, att de gode herrar af adeln själfva därom rådplägat och sedan velat gå hit för att inhämta sina medbröders mening. Denna innefattade drotsen i den korta förmaningen: »vi måste gripa K. M. under armarna».

Då landtmarskalken höll i sig och med anledning af den kungliga propositionens begäran om manskap och medel gaf uttryck åt adelns önskan att »hafva af deras Excellentier den ringaste ouverture», svarade drotsen med en erinran om forna hårda tider och en uppmaning till adeln att handla de andra stånden till ett föredöme. Rikskanslern tog därefter till ordet, framhållande, att rådets och adelns intressen vore med hvarandra så nära förbundna, att de sammanfölle till ett, och ej kunde åtskiljas, men han betonade därjämte, att rådet i en sådan fråga, som denna, ville »blifva vid gamla vanan» och invänta adelns betänkande. Sedan detta afgifvits, skulle de gärna gå adeln med sina råd tillhanda. Han slutade med en upp-

[1] Adelsprot. s. 34 ff.

Digitized by Google

maning till utskottet att sins emellan öfverlägga, såsom ock rådet ville göra.

Så skedde äfven, och utskottet gick ut i ett yttre rum. Landtmarskalken tyckte nu, att man borde låta bero vid det svar, man fått, och taga det ad referendum, men detta var icke meningen hos utskottet, som beordrade honom att göra ännu ett försök i samma riktning, som förut. Utskottet gick således än en gång in till rådet, och än en gång frambar landtmarskalken ståndets begäran om »den ringaste ouverture», hvaremot han å andra sidan försäkrade deras Excellentier om adelns goda vilja »att kontribuera uti manskap och medel allt, det de kunna och förmå».

Svaret blef emellertid detsamma. Rikskanslern erkände, att rådet visserligen tagit denna allvarsamma fråga i öfvervägande, men betonade ånyo med skärpa, att det vore »helt obrukligt», att rådet härom gjorde proposition. Han slutade med den önskan, att adeln ju förr desto hellre afgåfve sitt svar, så att K. M. finge veta, hvad han hade att rätta sig efter. Och härmed var denna konferens till ända.

Ingendera parten hade direkt velat vidröra, hvad som var divergensens innersta kärna. Man gick omkring det som ett hett järn. Landtmarskalken har, som vanligt var på riksdagarna, sökt medla mellan regeringen och sitt stånd. Hvarje gång han å det senares vägnar går till anfall mot det förra, är han så blid i formen som möjligt, men alla veta hvad, som döljer sig bakom de sirligt fallande fraserna. Adeln behöfde ingen ytterligare upplysning om, att hvad, som af den äskades, var medel och manskap, och den visste godt besked om, i hvilka former en dylik bevillning skulle ställas. Men den hade lika klart för sig, att en bevillning, som skulle något förslå till fäderneslandets värn mot så många fiender, skulle bli vida mer kännbar än vanligt, och ansåg därjämte, att rådet egenmäktigt utan ständernas hörande inledt en politik, som i rak strid mot gifna försäkringar bragt riket i den öfverhängande krigsfara, för hvilken det nu var utsatt. Invasionen i Brandenburg betraktas som ett anfallskrig, till hvilket rådet styrkt konungen, trots att det förklarat sig åsyfta freden. Ur sådana förutsättningar framgick som osökt resultat den fordran, att rådet då ock måste ha varit

Digitized by Google

betänkt på att till ett sådant krigs förande skaffa medel — större eller mindre — oberoende af de bevillningar, som ständerna kunde komma att gifva, så att icke hela bördan måtte falla på dem. Som sådana tillgångar framställde sig helt naturligt de franska subsidierna och de besparingar, som en lång fredstid borde ha fört med sig. På hjälpkällor af dylik art syftar allt detta tal om »information» och »ouverture», men då regeringens misshushållning och statens finansnöd säkerligen var ständerna välbekant, så innebar detsamma ock en mot hela styrelsesystemet riktad offensivstöt af allvarligaste art.

Rådet åter sökte parera[1] genom att låtsa, som om de, icke märkte, hvad som låg bakom de skenbart hofsamma orden. Det hade inga särskilda tillgångar att lägga fram som disponibla, var då ock så mycket mindre benägen att höra på det örat, utan anvisade ständerna att gå, hvad det kallade, den vanliga vägen[2] vid bevillningsfrågors behandling, d. v. s. att sedan regeringen i allmänna ordalag omtalat behofvet, ständerna gåfvo sina olika förslag med afseende på kvantum och belopp, hvarpå regeringen allt efter omständigheterna förklarade sig nöjd med det, som beviljats, eller sökte utverka en förhöjning.

Adeln var sålunda hänvisad till att på egen hand uppgöra förslag till svar på propositionens femte punkt, och erhöll därjämte en ytterligare pådrifning från kanslern, som sände sin sekreterare till landtmarskalken med bud, att riksens råd väntade adelns svar till kl. 10[3] den 4 sept. Denna åtgärd synes visa, att De la Gardie underskattade farans vidd och den missstämning, som rådde. Ridderskapet och adeln togo emellertid saken genast före, om än bitterheten fick många uttryck. Jakob Fleming erinrade om rådets plikt att »låta veta den anstalt de hafva gjort», och Clas Fleming, den blifvande ordföranden i 1675 års granskningskommission och 1680 års reduk-

[1] Rådsprotokollen vid denna tid förete en lucka, räckande från den 11 aug. till den 8 sept. Hufvudkällan blir därföre här adelsprotokollet.

[2] Om dess vanlighet kan nog resonneras för och emot. Se t. ex. 1660 års riksdag i Göteborg, adelsprot., s. 15 ff., s. 210 ff.

[3] Se adelsprot. s. 38. Det står ej om därmed menas kl. 10 f. m. eller e. m. Sannolikast är det förra, ty meddelelsen sker ett på morgonsammanträde, och kl. 10 e. m. brukade man ej taga emot då för tiden.

Digitized by Google

tionskommission, höll före, att rådet ej kunde »undandraga sig att gifva oss den efterrättelsen».

Efter en längre diskussion skreds till omröstning särskildt om manskapet och särskildt om medlen. Hvar klass afgaf sitt votum för sig, men de beslut om utskrifning och bevillning, som fattades, voro så afpassade, att det var uppenbart, att regeringen ej kunde vara nöjd därmed. Landtmarskalken framhöll ock detta, men ståndpunkten var tydligen den, som Henrik Falkenberg[1] antydde, när han frambar andra klassens votum, med de orden, att nu i begynnelsen af kriget, sedan man sutit i 14 års fred borde det, som beviljats, förslå. Detta yttras närmast om utskrifningen, men samma tanke gäller helt säkert äfven medelbevillningen, ehuru den där icke direkt utsagts. Falkenbergs votum var f. ö. äfven ett principbetänkande, hvilket som sådant af alla klasserna antogs och i särskild handling skriftligen uppsattes samt upplästes inför rådet, när ett ridderskapets utskott samma dags eftermiddag delgaf detsamma de beslut, som fattats[2].

Däri uttalas först den förmodan, som adeln haft, att rådet skulle gifva något förslag till afvärjande af den från så många fiender öfverhängande krigsbördan, och att man trott sig kunna så mycket mer hoppas därpå, som man väl mindes hvad, som på förra riksdagen blef föreläst och af samtliga ständerna approberadt, »nämligen att allt skulle dirigeras till fred». Då nu det oaktadt ett krig befunnes »vara begynt utan ständernas convocation», hade adeln icke velat »följa den förra vanan att vid konferensen först utlåta» sig, utan hade hyst den tillförsikt, att icke »all last har varit ärnad att devolveras in på ständerna». Men då deras Excellentier vidhållit sin fordran på adelns initiativ, så hade klassen beslutat om utskrifning på sätt, som följer,

[1] Denne man, som på denna riksdag spelar en synnerligen stor roll som adelns egentlige banérförare, är den mest sympatiske af oppositionsledarne och förmår att förena bestämdhet i sak med hofsamhet och värdighet i form. Han var allmänt aktad och ansedd såsom en grundlig kännare af kammarverket, men stod enligt grefve Bondes uppgift (anekdot. s. 76) på spänd fot med kanslern, när han efter riksskattmästaren Gustaf Bondes död var den, som främst sökte hålla dennes maximer uppe.

[2] Adelsprot., s. 40—43.

Digitized by Google

och så afslutades det hela med den ofvan omnämnda motiveringen, hvarföre det borde räcka till.

Detta ampra anförande[1] slungar utan några förskönande fraser rådet den bittra sanningen rakt i ansiktet och innehåller i själfva verket uppränningen till hela den följande skriftliga kampanjen. Det svar, som riksens råd gåfvo i själfva principfrågan, var kort och innehöll endast, att de toge den saken till referendum, tills deras medbröder hunne anlända. För öfrigt talades åtskilligt resonnemangsvis om ett par detaljer i besluten, utan att något bestämdt resultat däraf framgick.

Under tiden behandlade de ofrälse ståndens propositionens femte punkt. Äfven de hade fått påstötning från K. M. om att skynda med svaret[2]. Därmed dröjde dock, ej heller var offervilligheten stor. Bönderna delgifva sålunda den 6 sept. prästerna sin mening, att de icke kunde kontribuera något till krigshjälp, och följande dag meddela de borgerskapet sina tankar om, hur denna deras egen bevillningsvägran skulle motvägas. Det skulle ske genom att taga från adeln »stora gärden salpeterhjälpen och andra sådana utlagor, som till krigshjälp allenast destinerade äro»[3]. Prästeståndet liksom adeln fäste sig vid, att krig börjats utan kommunikation med ständerna, och det ifrågasattes att i svaret till propositionens femte punkt inrycka ett uttalande om, att sådant icke finge ske. Krigshjälp beslöt man sig för att bevilja till likhet med hvad, som ägde rum på 1655 års riksdag, men om manshjälp, d. v. s. utskrifning skulle intet nämnas, utan man skulle »liksom af förgäten-

[1] Det är att märka, att landtmarskalken först ej ville fram med det, utan inskränkte sig till att delgifva rådet realia i adelns beslut. Men då detta därefter förklarade sig vilja härom öfverlägga allena, och utskottet fick gå ut i det yttre rummet, passade dess medlemmar på och förpliktade landtmarskalken att från papperen uppläsa andra klassens votum. Adelsprot. s. 42 ff.

[2] Se t. ex. borgarståndets prot. för 4 sept.

[3] D. v. s. dessa utlagor skulle af frälsets bönder icke enligt gällande tolkning af privilegierna utgöras till frälsemannen utan till kronan. Saken var tvistig. Se Ehrensten, oförgripliga bevis emot adelns rättighet öfver skattegods jämte bihang af Åke Rålambs deduktion, huru stora landtägsgärden olagligen gått från kronan under frälset; utg. Stockh. 1769. Borgarst. prot. 7/9.

Digitized by Google

het» gå den alldeles förbi[1]. Blefve det uppmärksammadt, skulle man anhålla om befrielse från denna börda.

Stämningen var således på alla håll synnerligen gynnsam för en sammanslutning till ett anfall på rådet, och sekreta utskottet blef det lätt funna och villiga redskapet härför. Det hade under dessa dagar studerat handlingar, som det genom kansliråden Hoghusen och Örnstedt fått sig tillställda, och så uppstod den frågan, om utskottet skulle gifva sina medbröder del af hvad det förnummit, eller icke. I förra fallet behöfde K. M:s tillstånd inhämtas. Antagligen ansågs det osannolikt, att konungen skulle medgifva ett så ovanligt och riskabelt tillvägagående; allt nog, efter åtskillig diskussion vid flera olika sammanträden stannade utskottet trots åtskilliga försök i motsatt riktning från präster och borgare vid det slutet, att en sådan kommunikation icke skulle ifrågasättas, utan att i stället ståndens autorisation skulle sökas till, att utskottet skulle få besluta å deras vägnar, en anhållan, som ock blef af vederbörande plena bifallen[2].

Landtmarskalken fann nu tiden vara inne att taga propositionens femte punkt före, och erinrade om, huru K. M. »mante däruppå», men utskottet ansåg ett sådant sammanhang råda mellan den fjärde (om utrikesärendena) och den femte punkten, att intet »sentiment» öfver den senare kunde gifvas, förr än man erhållit »plenariam informationem» öfver den förra, och det lät sig icke rubba från denna ståndpunkt. Enhälligt beslöts, att anhålla hos herrar Hoghusen och Örnstedt om ytterligare kommunikation och specificerades särskildt, hvilka akter, som önskades. De viktigaste voro instruktionen för Nils Brahe på hans danska ambassad, Bengt Oxenstiernas relation öfver hans underhandlingar i Wien och senatens rationes pro et contra, d. v. s. rådsprotokollen öfver de sammanträden, där de afgörande besluten fattats. Till stöd för denna begäran åberopas den »anledning», som de båda kansliråden gifvit därtill. Dessa skulle således ha sökt blåsa under den ifver, hvaraf utskottet var behärskadt, och det ser onekligen underligt ut, att det råkat att begära bl. a.

[1] Prästeståndets prot. 6 o. 7 sept.
[2] Adelsprot. 7 och 8 sept.

Digitized by Google

just den relation, om hvars undanstickande så mycken tvist sedermera skulle föras[1].

Om nu herrar Hoghusen och Örnstedt verkligen gifvit några sådana löften, så skulle det snart visa sig, att de i så fall lofvat mer, än hvad de åtminstone för närvarande kunde hålla. Då utskottet tog dem på orden, funno de för godt att först referera dess begäran till rikskanslern, och denne visade dem till konungen, som alls icke var benägen att villfara den. Han tyckte, att ständerna i de vidrörda fallen fått information nog och rådsprotokollen ville han ej tro, att de understode sig att vilja se. Örnstedt gaf ock tillkänna, att konungen »funnit sig något sensibel öfver det, att ständerna sådana saker begärde»[2].

* * *

Det snöpliga resultatet meddelades utskottet på nästa sammanträde följande dag den 9 sept. De okuflige oppositionsmännen läto sig dock icke häraf nedslå. Landtmarskalkens förnyade uppmaning att gripa sig an med svaret på propositionen möttes af samma sega motstånd, som förut, ja det antog nu en mera förbittrad karaktär. Kansliråden få sitta emellan, för att de gått till konungen, något orättvist, synes det, då de blott åtlydt sin förmans befallning. För öfrigt komma de gamla argumenten igen om sambandet mellan propositionens fjärde och femte punkter, om fredsförsäkringarna vid förra riksdagen och om rådets plikt att tillhandahålla medel, så att icke lasten faller på ständerna och på de fattiga[3]. Landtmarskalkens föreställning om nödvändigheten af att taga svaret på propositionens femte punkt före, förklingade naturligen utan verkan, och då han bad utskottet betänka, att kriget vore, som K. M. visat, Sverige aftvunget, svarade Henrik Falkenberg med de skarpa orden: »för penningar bör intet krig begynnas». Slutet

[1] Se ofvan s. 83 not 5.

[2] Adelsprot. s. 52.

[3] Se adelsprot. ss. 55 ff. Jmfr ock referatet i prästeståndets prot. d. 9 sept., där med tydlig hänsyftning till propositionens ofvan (s. 94) anförda passus om de utfattige just denna synpunkt framhålles.

Digitized by Google

bleſ, att i enlighet med Thegners förslag en skrift uppsattes i form af ett protokollsutdrag, som skulle uppläsas vid en ny konferens med rådet[1].

Det är med denna handling, som man i allmänhet ansett, att attacken på rådet begynte[2]. Från ren innehållssynpunkt är detta dock knappast riktigt. Ifrågavarande aktstycke är helt och hållet kalkeradt på andra klassens den 4 sept. genom Henrik Falkenberg framburna och rådet samma dag delgifna votum. Samma tankegång, samma argumenter återfinnas i båda. Riksråden fingo således genom protokollsextraktet icke veta något nytt.

Och ändock var skillnaden högst väsentlig samt väl egnad att låta eftervärlden tillmäta det steg, som nu togs, en principierande betydelse. Henrik Falkenbergs kritik var ett hvasst sidohugg, gifvet i motiveringen till ett pro forma svar. Protokollsextraktet af den 9 sept. åter slutar med en förklaring, att erhållandet af sådana upplysningar, som nu ånyo begärdes vore ett nödvändigt villkor, för att ett svar skulle kunna gifvas[3]. Ännu mer betydde dock, att hvad som förut meddelats som ett enskildt ståndsmening, det framträdde nu som samtliga ständers yrkande.

Angreppet förbereddes denna gång med synnerlig omsorg. Oppositionen ville tydligen nu, varnad af föregående motgångar, verka med allt det eftertryck, som var möjligt. Ehuru utskottet redan förut erhållit en generell autorisation att besluta å sina respektive ståndsvägnar, ansåg man sig dock böra särskildt referera detta ärende för vederbörande plena. Samma dag den 9 september omnämnde sålunda landtmarskal-

---

[1] Adelsprot. ss. 58 ff. Är äfven tryckt i något fri återgifning hos Loenbom, hist. märkv. IV, 42 ff. Af själfva extraktet finnas flera exemplar. Ett är bifogadt rådsprotokollet för e. m. den 10 sept. 1675 och försedt med påskrift: Uppl. d. 10 sept. 1675 e. m. uti riksens råds och utskottet af samtliga riksens ständers närvaro. Ett annat finns bland 1675 års riksdagsakta.

[2] Carlson II 448, Fryxell, berätt. XVI, 235, Kjellén s. 122.

[3] Det heter: »I ty synes för ständerna nödvändigt vederbörligen af deras Excellentier begära blifva härom informerade, på det de sedan måge så mycket bättre proportionera och afpassa, hvad till detta verket af dem kontribueras och tillåggas bör».

Digitized by Google

ken, Terserus och Thegner, hvar och en för sitt stånd, utskottets afsikt att än en gång söka en konferens med rådet, och redogjorde för hufvudragen af den skrift, som därvid skulle föredragas, samt frågade till sist, om ståndet vore af samma mening, som dess delegerade. Då den skildring, som lämnades utan svårighet, kunde lämpas efter den i det särskilda ståndet rådande stämningen[1] och, där så ansågs lämpligt, begränsas inom ramen af en så naturlig och de skattdragande så tilltalande begäran, som den, att rådet måtte gifva anvisning på de medel, hvilka det haft i tankarna, när infallet i Brandenburg tillstyrktes, på det att ständerna icke måtte behöfva ensamma bära allt, var det icke svårt att förvärfva det åsyftade instämmandet. Alla tre stånden gåfvo det, borgarna in amplissima forma, äfven prästerna förbehållslöst; endast adeln gjorde en liten restriktion i den artiga formen, att ståndet förklarade sig icke tvifla på utskottets försiktighet[2].

Samma dag, den 9 kl. 3 e. m., samlades de olika utskottskontingenterna ånyo och delgåfvo hvarandra de nyss vunna resultaten. Försiktigheten ansågs emellertid bjuda att vid detta tillfälle försäkra sig äfven om böndernas understöd, och på förslag af Thegner[3], med hvilken Terserus och Henrik Falkenberg instämde, skickades bud till detta stånd, från hvilket ett

---

[1] Försiktigast uttalade sig landtmarskalken, Terserus, och isynnerhet Thegner bredde däremot på vida mer. I intet stånd blef själfva skriften vid detta ärendes föredragning uppläst. Det skedde knappast utan beräkning. Från för- till eftermiddagen hade extrakter nog kunnat uppsättas, om man hade velat. Hos borgarståndet upplästes aktstycket emellertid först d. 11 sept., således sedan saken redan var öfver. Hos prästerna föranledde motsvarande förhållanden en allvarsam tvist, hvarom mera längre fram. Hos adeln föreläste extraktet den 10 sept. f. m., således ändock *före* konferensen med rådet. Se adelsprot. s. 64. Se de olika ståndsprotokollen för 9—13 sept.

[2] Adelsprot. s. 61.

[3] Thegner afgaf till stöd för sitt förslag följande rätt karakteristiska yttrande: »De lära tycka mycket illa vara, om de gås förbi; vi behöfva icke säga bonden mer, än [att] vi vilja förnimma af riksens råd, på hvad medel de hafva begynt detta kriget, och att ständerna icke kunna draga all lasten». Noblare är Falkenbergs motivering: »Bonden är ett stånd i riket och drager största lasten; därföre måste vi konferera med dem». Af samma tankegång uppbäres Terseri yttrande: »det trycker honom mest, visst måste han gå med». Adelsprot. s. 62.

Digitized by Google

utskott snart också infann sig. Landtmarskalken begärde först att få veta, hur långt bönderna kommit med öfverläggningen om propositionens femte punkt, och sedan därtill svarats, att ännu intet visst slutits, omtalade Duvall utskottets afsikt att gå upp till rådet för att »förnimma af dem, på hvad medel de hafva begynt detta kriget», och då han, efter att ha betonat nödvändigheten af att hålla ihop, framställde frågan: »viljen i dannemän gå med oss upp till riksens råd och höra, hurudana förslag de gifva oss», svarade »bonden»: »Ja, vi vilja gärna gå med».

Landtmarskalken fick därefter, »sedan böndren voro utgångne», i uppdrag att för alla fyra ståndens räkning anhålla om audiens hos riksens råd. Häri måtte emellertid ändring sedermera ha skett, af någon okänd anledning — kanske litade man ej fullt på den konunganämnde landtmarskalken — ty följande dag befinnes ett särskildt utskott sköta om saken och medföra det beskedet, att rådet väntade utskottet samma dag, den 10 sept., kl. 3 e. m.[1]

Konferensen ägde rum på utsatt tid. Landtmarskalken höll en inledande harang med propositionens femte punkt som grundtema, och därefter fick riddarhussekreteraren, den sedermera så ryktbare Lars Wallenstedt, tillåtelse att läsa upp extraktet ur föregående dags utskottsprotokoll[2]. Rikskanslern svarade till en början, att i en sak af så stor vikt behöfde rådet tid att öfverlägga, hvarföre utskottet anmodades att för tillfället taga afträde. Så skedde, och utskottet fick vänta i ett yttre rum »vid pass en timma», innan det blef inkalladt ånyo.

Därinne hos rådsherrarna gingo under tiden harmens och bestörtningens vågor höga, som det denna gång till eftervärldens kännedom bevarade rådsprotokollet tillfyllest utvisar[3].

---

[1] Underrättelsen härom kom på utskottets förmiddagssammanträde, hållet uti »mindre akademien». Det hade inledts med en berättelse af landtmarskalken om, huru han träffat konungen och inför honom ursäktat utskottets ofvan (s. 109) omförmälda begäran till kansliråden, hvarpå konungen »öfvermåttan väl utlåtit sig emot ständerna».

[2] Adelsprot. s. 64 ff.

[3] Med afseende på förra sammandrabbningen den 2 sept. är förhållandet annorlunda. Se s. 106 not 1.

Digitized by Google

Kanslern inledde debatten med den förklaringen, att hvad som nu timat vore ett exemplum sine exemplo, och detta dels emedan samtliga riksens ständer här förenat sig om att låta fatta sina tankar uti *ett* protokoll, dels på grund af de beskyllningar, som däri riktades mot rådet. Äfven i de lugnaste tider vore ett dylikt uppträdande en stor olycka för fäderneslandet, än mer i dessa stormiga, då fienderna satte icke ringa lit till svenskarnes oenighet. »Kommer detta — fortsatte han — af alla ständerna, så är det ett syndastraff, men om det förorsakas af någons instigation, så gör den samma emot sin ed och emot samvete och försvarar det aldrig för Gud, för världen och för riket, och Gud lärer visst uppenbara, hvem det är».

Äfven drotsen uttalade sig i samma riktning, sägande sig icke heller känna något exempel på ett tillvägagångssätt sådant som ständernas i föreliggande fall[1]. Däremot iakttogo kanslerns gamle motståndare en påfallande tystnad eller fåordighet. Den ende, som försökte ett inkast till ständernas försvar, var Sten Bjelke, som trodde deras mening endast vara »att få någon närmare information om sakerna, men kanslern svarade med skärpa: »Detta kommer icke af någon åstundan att blifva bättre informerad utan af hat och intention de perdre quelqu'un de nous, men jag fruktar, att med en sådan oenighet, afund och onda hjärtelag kastas fäderneslandet öfver ända».

Den tanken framkastades äfven, att ständernas afsikt vore att på detta sätt vinna den tillgång till rådsprotokollen, som förut nekats dem, då de valde vägen genom kansliråden, och De la Gardie förklarade, att därest K. M:s respekt kunde tåla, att de läste protokollen, så hade han för sin del ingenting däremot, då han nästföregående år skriftligen uppsatt sitt sentiment och låtit »förpitschera» det af H. M. drottningen.

---

[1] Kjellén (s. 122) vill i detta deras uppträdande finna »en formlig interpellation», som »drabbar rådet direkt i dess ministeriella karaktär». Det är otvifvelaktigt att se saken från alltför modern ståndpunkt. Den form, som användes, var ingen annan än den vanliga konferensens, som oupphörligt förekom och osökt härflöt ur den gamla uppfattningen om rådet som ett stånd i riket och om det nära sambandet mellan det och öfriga ständer, speciellt adeln. Det nya och uppseendeväckande ligger dels däri, att den spelar af mot ett skriftligt underlag, uppsatt af alla fyra ständen, dels i innehållets bittra beskaffenhet.

Digitized by Google

Härom blef emellertid denna gång ingenting beslutet, utan i stället resolverades enhälligt i öfverensstämmelse med ett af kanslern ursprungligen framställdt förslag, att rådet först skulle begära att på grund af sakens vikt och för bättre minnes skull få behålla det upplästa protokollsextraktet. Sedan man väl fått det i handom, skulle det svaras, att rådet för närvarande icke kunde inlåta sig i någon konferens med ständerna öfver denna fråga utan måste uppskjuta därmed, tills det fått sin plikt likmätigt referera det, som tilldragit sig för K. M.

I öfverensstämmelse härmed förfors ock[1]; utskottet inkallades, landtmarskalken fick aflämna extraktet till rikskanslern, och denne svarade på det öfverenskomna sättet. Det gör ett egendomligt intryck att läsa hur landtmarskalken vid afskedet frambar ständernas tack »för det gunstige tillträdet, de hos riksens råd hade njutit». Det klingar nästan som ironi, men var i själfva verket intet annat än den vanliga höflighetsfras, som vid dylika tillfällen måste egnas det ännu så lysande rådet. Duvall fann säkerligen så mycket mindre anledning att utelämna den, som han nog kunde märka, att det steg, som ständerna nu tagit, vida mer retat än skrämt den höga församlingen.

På olika håll satte rådet nu krafter i rörelse för att tillbakaslå det närgångna angreppet. I första hand söktes konungen, till hvilken riksens råd gingo in en kort stund efter konferensens slut[2]. Verkningarna af detta besök kunde man se i de allvarliga tillsägelser, de olika ståndens nu erhöllo från konungen att skynda på med svaret på propositionen. Landtmarskalken har sålunda följande dag att berätta för sitt stånd, hurusom konungen frågat honom, om svaret vore färdigt, och då Duvall erinrade om, att ståndens ännu ej fått svar från riksens råd på sitt senaste anbringande, genmälde konungen, att tiden därigenom droges långt ut. Till prästerna sändes Olivecrantz med bud, »att K. M. ofördröjligen vill hafva svar på propositionen och allra sist till måndagen (d. v. s. den 13 sept.),

[1] Så enligt rådsprotokollet. Af adelsprotokollets mera sammandragna redogörelse framgår icke, att extraktet lämnades förrän det egentliga beskedet erhållits.

[2] Rådsprot. den 10 sept. e. m.

Digitized by Google

då K. M. åter vill vara tillbaka från Stockholm»[1]. Liknande besked erhöllo ock borgarne, ehuru den i den där föredragande præses', Thegners, framställning fick en betydligt mildare form, sannolikt afpassad vida mer efter hvad den oppositionelle borgmästaren fann lämpligt meddela sina ståndsbröder än efter en korrekt redogörelses kraf.

Hvad konungen framför allt hade för ögonen, var att så fort som möjligt få de medel och manskap beviljade, som han behöfde för krigets energiska förande. Tiden var dyrbar, framför allt med hänsyn till nödvändigheten att få flottan snarast görligt färdigrustad, hvarpå utsikten att kunna bispringa de hotade tyska provinserna och eventuellt rikta ett slag mot Danmark berodde. Orubbligt fasthåller han midt i ståndssplitet denna synpunkt, opartiskt riktar han till såväl råd som representation sina maningar att i första hand tänka på rikets trängande behof.

I full öfverensstämmelse härmed finner man ock vid nästa rådssammanträde den 11 sept. kanslern börja behandlingen af den brännande frågan för dagen med det tillkännagifvandet, att konungen begärt, att rådet ville tala med ständerna i medelfrågan. De la Gardie sökte emellertid genast komma förbi den ömma punkt, till hvilken utskottet syftat nämligen regeringens misshushållning, genom att framhålla, hur svårt det är för riksens råd att »råda ständerna till någonting, så länge de äro hos dem suspecte», men Klas Rålamb är genast färdig med den spetsiga repliken: »Som konduiten är till, så kan ock utslaget bli uti detta väsendet. Riksens råd äro medlare mellan H. M. och ständerna, och eftersom rådet i denna skriften är angripet, så låt oss taga skulden uppå oss och icke inveckla H. M. däruti.»

Med den andel, som Rålamb sedermera skulle visa sig hafva i den mot den De la Gardieska regimen riktade rörelsen bland ständerna, var det lätt förklarligt, att han, öfvertygad som han var om sin egen skuldlöshet i de anmärkta afseendena[2], skulle yttra sig så, och lika naturligt var, att den franska alli-

[1] Prästeståndets prot. den 11 sept.
[2] Jfr ofvan s. 80.

Digitized by Google

ansens gamle motståndare Johan Gyllenstierna skulle sluta sig till samma åsikt. Men att De la Gardie, som mer än väl märkte, hur anfallet riktade sin spets just mot honom och hans politiska system[1], genast instämde i det Rålambska förslaget, förtjänar sitt särskilda erkännande.

Det skedde dock icke utan åtskilligt tal fram och tillbaka, om hur orättvist klandret var. Han ansåg sålunda vara bäst att genom ytterligare information visa ständerna, att man gjort allt hvad i människomakt stått och föreslog, att man skulle taga fram den skrift, som ständerna lade in på senaste riksdagen. »Om vi den efterföljt hafva, så hafva ständerna intet att säga»[2]. Meningen är tydlig, och det gör ett eget intryck att se den envishet, hvarmed De la Gardie fasthåller försöken att öfvertyga sig själf och andra om, att hans utrikespolitik stod i samklang med ständernas uttalade önskningar om fredens bevarande. Af enahanda optimism präglas hans vid samma tillfälle fällda yttrande, att »om medlens och H. M:s inkomsters administration kunde ständerna bäst blifva underrättade af bägge härvarande landshöfdingarne [Henrik] Falkenberg och [Jakob] Fleming, som bägge hafva varit kammarråd». Den senaste anmärkningen hade sin fulla riktighet, ehuru, som adelns protokoll kunna intyga, i en mening rakt motsatt den af De la Gardie åsyftade. Just därföre, att dessa båda herrar bättre än de flesta lärt känna statsfinansernas usla tillstånd, arbetade de i den riktning, hvaröfver den forne regeringsherren beklagade sig.

Till sist yttrade kanslern med tydlig hänsyftning på det hugg, som i protokollsextraktet af den 9 sept. riktats mot medlens förvaltning under de fjorton fredsåren, att han skulle önskat »att ständerna hade talat på sista riksdagen. Men protokollen och acta ligga ännu där». Detta sista påstående skulle snart visa sig icke hålla streck, och något allvarligt försök i den först antydda riktningen har De la Gardie icke gjort[3]. Yttrandets förnämsta betydelse ligger däri, att det innesluter kanslerns eget

[1] Jfr ofvan s. 114.

[2] Härmed åsyftas sekreta utskottets betänkande af den 4 dec. 1672, hvarom se ofvan s. 24 ff.

[3] Jfr ofvan s. 47.

Digitized by Google

erkännande af, att någon decharge för ständernas del icke kan anses hafva blifvit gifven på 1672 års riksdag[1].

Öfverläggningens resultat blef, att rådet skulle taga saken på sig och icke inveckla K. M. i »detta väsendet»[2]. Denna rådets mening skulle delgifvas K. M. med därtill fogad anhållan om »respit och rådrum att laga så, att det icke allenast blir ett godt förtroende emellan H. M. och ständerna, utan ock att ständerna fatta en god opinion om rådet», hvarefter tillades att »när riksens råd hafva gjort sig informerade utur akterna, vilja de ock gifva ständerna den information, som de ännu kunna behöfva»[3].

Om sålunda rådet i öfverensstämmelse med konungens önskan nu förklarade sig villigt att jämka på sin förra ståndpunkt, så vidhöllo däremot åtminstone tvenne stånd orubbligt sin. Såväl hos adel som hos borgare föranledde de kungliga uppmaningarna intet annat än ett förnyande af de gamla besluten[4].

Hos prästerna höll däremot saken på att taga en annan vändning. Den i detta stånd högt ansedde, gudfruktige gamle grefve Per Brahe hade här gjort sitt inflytande gällande. Till tvenne ståndets medlemmar, som den 11 sept. å dess vägnar i en riksdagsfråga uppvaktade honom, yttrade han sitt lifliga ogillande af det, som skett föregående dag. Han beklagade, att prästerna låtit sig af ridderskapet förleda till att på detta sätt angripa riksens råd, som däröfver blifvit högst bestörta, och befarade, att oenighet därigenom skulle uppväxa ständerna emellan. Denna skrift hade ock »tryckt tårar utaf ögonen» på Brahe, som »varit med tillförene på fyrtio riksdagar och med upplyfta händer åt himmelen betygade sig aldrig vetat sådant

---

[1] Jfr ock den utredning af denna fråga, som lämnats ofvan s. 55.

[2] Kanslern sammanfattar denna mening så: »Jag är ense med hr Klas Rålamb, att det säkraste är för oss, för H. M. själf och för ständerna att låta H. M. vara utur detta väsendet och icke inveckla H. M. däruti». Och Johan Gyllenstierna tillade: »De nämna icke heller H. M. uti deras skrift».

[3] Denna slutliga formulering gafs af dåvarande riksmarskalken grefve Johan Gabriel Stenbock.

[4] Se adelsprot. för den 11 sept., s. 66; borgarståndets protokoll för den 11 sept.

Digitized by Google

förelupet vara såsom nu skedt är»[1]. Till allt detta fogade han den förklaringen »att på detta ärendet, som fordrat ett synnerligt betänkande, kan intet svar gifvas, hvarken i dag eller öfvermorgon»[2].

Dessa uttalanden från den i så många värf pröfvade riksdrotsen gjorde synbarligen intryck[3], ty på nästa sammanträde

---

[1] Prästeståndets prot. den 11 sept. f. m.

[2] Morgondagen var söndag.

[3] Bland handlingar hörande till det gamla prästeståndets arkiv (rubrik: diverse handlingar 1270—1693, litt. K. n:o 1) finnas tvenne handlingar, som Per Brahe låtit tillställa prästeståndet. De äro båda odaterade och utan underskrift, men äro skrifna med samma stil, och den ena är försedd med Per Brahes egenhändiga tillägg i marginalen. Båda äro tryckta hos Loenbom, handl. V, 116 ff. När dessa aktstycken öfverlämnades kan icke med bestämdhet sägas; en möjlighet är, att det skedde nu i samband med den riksdrotsens hänvändning till ståndet, som är konstaterad, en annan, att det skedde längre fram, när förbittringen mot kanslern stod på sin höjdpunkt. Vissa uttryck (»annans ofärd») kunna tyda därpå, men behöfva dock icke göra det. Det ena kallas »underrättelse om dessa tiders besvärliga tillstånd, och af hvad tillfälle sådant händt är», innesluter således en mera allmänt hållen exposé af ställningen; det andra skildrar förnämligast drotsens egen personliga ställning till frågorna. Hufvudinnehållet är, att orsaken till kriget med Brandenburg är den, att K. M. själf såsom fullmyndig regent mot riksens råds råde fattat beslutet därom. Och detta på goda skäl, dels på grund af alliansen med Frankrike, dels emedan kurfursten därtill gifvit fullgiltig anledning genom sin trolösa politik. Dessa påståenden stödjas med en jämförelsevis rätt utförlig framställning af det utrikespolitiska sakläget, gjord i De la Gardies anda. Med uppenbar tanke på den franska alliansen och dess offensiva förpliktelser erinras om, hur det skulle gått, om Sverige suttit stilla, hur illvilliga grannar och främst Danmark säkerligen då hade sammansatt sig emot Sverige (jfr ofvan s. 14). Det hade visserligen icke lyckats så, som man hoppats, men konungen hade i sin försäkran utlofvat att icke illa uttyda, om det icke ginge så, som man det redligen menat. Vore däremot partiskhet begången, borde det lända till ansvar. Därjämte erinras om de stora förtjänster, regeringen inlade genom att efter konung Karl Gustafs död förvärfva riket en så hederlig fred med dess många fiender. (Erinringen härom är af Per Brahe egenhändigt tillfogad; förtjänsten var ju ock i främsta rummet hans.) Den yttersta grunden till den olycka, som nu drabbat fäderneslandet, finner han i »de grofva synder, som gå hos oss i svang», och hvilka han beskrifver som otacksamhet mot Gud, högfärd och framför allt den afundsjuka, som låter en känna förtrytelse öfver, att den ene har ett större stycke bröd än den andre; »*är en i större gunst hos sin öfverhet, afundas och beflitas* [de andra] *att kasta den öfver ända*» (understruket i handlingen). »Hvil-

Digitized by Google

den 13 sept. föllo skarpa ord från flera af ståndets mest betrodda ledamöter mot dem, som inledt detsamma i ett dylikt företag. Kyrkoherden i Jönköping Mellinus, — en af de två, som varit uppe hos drotsen —, gick härvid i spetsen och uttryckte sitt missnöje öfver, att man i alla ständernas namn inlämnat till riksens råd en skrift, som prästerskapet hvarken hört eller sett, än mindre samtliga därtill samtyckt. Detta hade nu af riksens råd så upptagits, som om hela ståndet varit med därom, »hvaraf lika visst en stor del intet veta». Förgäfves invände Terserus: »I hafven likväl samtyckt till själfva ärendet». Biskopen i Växjö Scarinius svarade: »jag var icke tillstädes, då detta utskott afgick», och superintendenten i Kalmar Henning Skytte gjorde det ampra tillägget: »hic me excipio». Först två dagar efteråt, sedan bladet ånyo vändt sig, trodde Terserus sig om att taga revanche för denna skarpa gensaga[1]. Propositionens femte punkt blef ock nu (den 13 sept.) upptagen till förnyad behandling utan afvaktan på rådets svar.

Det var, som synes, en ny stämning, som tog sig uttryck i ståndet, och den var desto farligare för oppositionens planer, som prästerne af gammalt stodo bönderna nära och lätt kunde draga dem med sig. I rådssammanträdet den 13 sept. visste ock kanslern att berätta, hurusom han »förnummit af cordate män», att ständerna med den ifrågavarande skriften, hvarken velat »beskylla eller förtreta riksens råd», och drotsen hade fått sig bekant, att »detta komme icke af ridderskapet utan af borgarne», och att »den skriften, som borgerskapet har projekterat», vore »mycket hårdare än den, som ständerna inlefvererat». Härtill genmälde emellertid Johan Gyllenstierna, att »ridderskapet

---

ken ärlig människa ifrån den högste till den nederste förtalas nu icke? Ja, man gläder sig öfver en annans ofärd.» För allt detta straffar nu Gud, och Brahe slutar med en allvarlig maning att kasta bort dessa synder och att göra bättring »så få vi med Jesu hjälp den förra nåd och Guds välgärning igen». Man ser det redliga uppsåtet, den skarpa blicken för motståndarnes fel men ock den högaristokratiska stormannens oförmåga att uppfatta hvad, som var berättigadt i den rörelse, mot hvilken han vände sig. Å andra sidan är det lätt att förstå, att inlägget skulle vara ägnadt att göra intryck särskildt i prästeståndet.

[1] Bexell II, 92.

Digitized by Google

lade först in och det nästan med flera expressioner än de, som uti denna skriften stå». Hvad som åsyftas, är naturligtvis andra klassens till rådet den 4 sept, öfverlämnade votum. Anmärkningen är emellertid ogrundad, ty båda aktstyckena äro, som ofvan antydts[1], hållna i samma ton, och i hvarje fall bevisar jämförelsen intet, om hvad borgerskapets utkast, rörande hvilket f. ö. intet är till eftervärlden bevaradt, kunde innehålla. Drotsens utsago bestyrkes af detta ståndets hållning hela riksdagen igenom[2], och Johan Gyllenstiernas inlägg ser onekligen ut som ett försök att blanda bort korten.

Allt gaf vid handen, att man kommit till en afgörande vändpunkt i striden. Nu gällde det, hvilkendera af de två strömningar, som vid riksdagen brottats med hvarandra, skulle afgå med segern. Då var det, som De la Gardies motståndare läto den sista minan springa. Hos ridderskapet och adeln framdrogs den 13 sept. f. m. en anonym biljett af hufvudsakligt innehåll, att en stor man skulle till två riksråd ha yttrat, att det ej blefve godt, förrän den bussen, nämligen konungen, komme ur landet, och följande dags morgon hittades i prästeståndet en sedel af enahanda syftning. Man ser, hos hvilka stånd en de oppositionella krafternas förstärkning ansågs nödig. Hos det pålitliga borgarståndet hittas ingen sedel. Dagen därpå (den 15 sept.) gingo riksråden Knut Kurk och Klas Rålamb upp till konungen och berättade, att det var kanslern, som till dem yttrat de ord, hvilka funnos omnämnda i de båda sedlarna.

Om beskyllningens grundlöshet behöfver här icke närmare ordas[3]. I ögonen fallande är ock hela historiens karaktär af en intrig, åsyftande att störta De la Gardie och det högadliga styrelsesystem, han representerade. Man må tänka hvad som helst om det berättigade i en dylik sträfvan, man må klandra, hur

[1] Se s. 111.

[2] Jfr förf:s afhandling i högförräderimålet mot Magnus Gabriel De la Gardie, ss. 22 och passim.

[3] För detaljerna af denna affär hänvisas till förf:s specialundersökning af af densamma i festskrift, tillägnad C. G. Malmström $^{2}/_{11}$ 1897. Där återfinnes motiveringen till det generella omdömet i texten. Inom denna afhandling tages hänsyn till denna fråga endast, för såvidt den inverkar på förmyndarräfstens utveckling öfverhufvud.

Digitized by Google

strängt man vill det förkastliga i de medel, som nu tillgrepos, ett faktum är i hvarje fall, att denna uppseendeväckande tilldragelse gaf oppositionen ny vind i seglen, befäste dess makt i ståndén och lät det nya anfall, som nu företogs, krönas med framgång.

Nu råder ej längre någon tvekan om, att man måste fasthålla sin gamla ståndpunkt gentemot rådet, prästeståndet tager ad notam Olivecrantz'[1] råd, att, då K. M. så hastar med svaret, och då det ej kan gifvas, förrän rådets förklaring inkommit, sända deputerade af hvart stånd till riksens råd för att »mana på dem», och i sammanhang härmed afgår ock prästernas bud och förfrågan till adeln[2].

Där hade emellertid äfven borgarna hört sig för i samma syfte. Båda ståndens utskottskontingenter sammanträdde till frågans dryftning, och landtmarskalken omtalade då, att Olivecrantz infunnit sig hos adeln och uppgifvit, att riksens råd voro färdiga med svaret[3]. Duvall gjorde visserligen det oaktadt ett svagt försök att nu få propositionens femte punkt upp till behandling, men Thegner ville alls icke veta däraf, och utan vidare meningsskiljaktighet beslöts, att, med åberopande af K. M:s genom Olivecrantz uttalade önskan om snart svar på propositionen, hos rådet anhålla om upplysning, när dess svar på ständernas skrift vore att afhämta. Ett utskott, bestående af riddarhussekreteraren och deputerade från de tre[4] öfriga ståndén afsändes, till fullgörande af detta uppdrag.

Utskottet erhöll det beskedet, att riksens råd hölle på med saken, men då denna var af stor vikt, torde ständerna icke taga illa upp, om med svaret något dröjdes. Deras Excellentier

---

[1] Hans officella uppdrag var det vanliga, att å konungens vägnar anhålla om snart svar å propositioner.

[2] Prästeståndets protokoll den 15 sept.

[3] Detta var helt enkelt osanning, som rådsprotokollet tillfyllest utvisar, trots att Olivecrantz åberopade konungen som hemul. Sammanställer man hans uppträdande denna dag i de båda högsta ståndén med de påstötningar, som Hoghusen och Örnstedt förut gjort (se s. 109), blir det tydligt, att De la Gardie hade inom sitt eget embetsverk fiender, som arbetade riksdagsoppositionen i händerna.

[4] Så enligt rådsprot; enligt adelsprot. (s. 74) voro bönderna ej med.

Digitized by Google

hoppades dock, att ständerna under tiden icke skulle låta »hufvudverket stanna»[1].

Med anledning af detta svar och konungens förnyade påminnelser sammanträdde sekreta utskottet till öfverläggning. Landtmarskalken berättade, att konungen, oberoende af rådets dröjsmål, yrkade på svar, förklarande, att hvad han mest sökte, vore tiden. Ville ständerna icke svara, skulle han ändock resa sin väg, ty han kunde icke dröja längre. Men Terserus och framför allt Thegner stodo icke att rygga. De fasthöllo envist sin en gång utstakade operationsplan, och man höll just på med ett af Thegner väckt förslag, att ständerna skulle hos K. M. göra formlig undskyllan, med hänvisning på rådet, då underrättelse kom, att detta vore färdigt med sitt svar och väntade utskottet samma dag kl. 4 e. m.

Rådets förmiddagssammanträde bar icke prägeln af någon synnerlig brådska eller oro. De höge herrarne sysselsatte sig icke endast med ständernas skrift. De läto ock sig föredragas en resolution om »de röda talarer, som H. M. förordnat hafver, att deras Excellentier bruka skola vid allehanda publika akter», och »denna resolution approberades». Kontrasten mellan stundens vikt och detta öfverläggningsämnes art behöfver ingen kommentar. Friden var ock så till vida ännu obruten, som sedelaffärens rollbesättning ännu icke blifvit afslöjad. Först den 18 sept. kom Kurks och Rålambs angifvelse till rådets kännedom[2]. Hvad det nu i denna fråga visste, var endast, att sedlarne blifvit funna och till K. M. öfverlämnade, och dessa betraktade det som paskill[3]. Det stannade dock icke vid den påminnelse, som ständerna gifvit. Medan rådet lät handlingar, vota och protokoll sig föreläsas, steg kanslern upp och gick till konungen, hvarifrån han emellertid snart kom tillbaka med underrättelse, att »H. M. har begärt, det riksens råd ville snart låta följa något svar på ständernas skrift, emedan de hade låtit

[1] Så enligt rådsprotokollet, med hvilket referaten i präste- och borgarståndsprotokollen öfverensstämma. Adelsprotokollets referat är vida kortare och hållet i en delvis något afvikande ton.

[2] Se Varenius, Högförräderimålet etc., s. 14.

[3] Ibidem, s. 10.

Digitized by Google

sig förljuda, att de förr icke kunde svara på propositionen, än deras Excellentier uppå deras skrift hade svarat. Detta synes ha verkat, ty sammanträdet afslutades med den resolutionen, att ständerna skulle anmodas komma upp kl. 4 e. m.

Innan rådsherrarne skildes åt, hade de äfven dryftat möjligheten af att själfmant råda K. M. till att låta rannsaka om medelförvaltningen, och det såg vid detta tillfälle ut, som om denna tanke skulle vinna anklang hos dem[1]. Däraf blef dock denna gång intet. Det var först längre fram, under förnyad våldsam påtryckning från ständernas sida och efter en hård strid inom rådet själft, som detta bekvämade sig till en dylik anhållan.

Sedan rådet ånyo sammanträdt efter middagen, antog det enhälligt efter en stunds öfverläggning det förslag till svar, som kanslern under pågående session nedskref[2]. Det är helt kort och grupperar innehållet i ständernas skrift under tre hufvudpunkter. Den första rör frågan, af hvad orsak riket, tvärt emot de på senaste riksdagen lämnade försäkringarna, nu utan föregående kommunikation med ständerna inledts i krig. Härtill svarar rådet med att helt enkelt betona sin rakt motsatta uppfattning. Det uppmanar ständerna att komma ihåg just hvad som på förra riksdagen blef dem genom deras utskott meddeladt och genom detsamma af dem gilladt. För hvad som sedan skett, hade utförlig redogörelse lämnats innevarande riksdags sekreta utskott, och torde ständerna således därigenom hafva kunnat förmärka, såväl regeringens sträfvan att bevara freden, som ock, »att allt, hvad sedan sista riksdagen passerat, allenast är en efterföljd af [den] förra med riksens ständer plägade kommunikation». Intet har således skedt ständerna övetande, och att sammankalla dem »i en sådan hastig occurrence», (som före-

[1] »Deras Excellenser tycka, att de själfva hafva orsak att råda H. M. till att låta rannsaka om medlens administration.» Rådsprotokoll den 15 sept., f. m.

[2] När det kom till stycket, gick det således ganska fort. Det omtalas visserligen, att ett projekt, till svar på de två första punkterna i ständernas skrift, fanns uppsatt från föregående sammanträde, men det framgår ej af rådsprotokollet, att det blifvit begagnadt.

Digitized by Google

låg, när beslutet om infallet i Brandenburg måste fattas), var ogörligt.

Den andra punkten afser det »fundament» af medel, som rådet ansett sig hafva att tillgå, när det rådde till »rupturen» med Brandenburg. Rådets svar på denna fråga är fullkomligt likartadt med det, som gafs på den förra, endast mera allmänt hållet. Det hänvisar till samma skäl, som där anförts, och försäkrar, att riksens råd gått till väga med all möjlig försigtighet, som ock »riksens protokoll, senatus consulta och andra acta publica kunna bevittna».

Den tredje punkten innefattar anmärkningen om, att under de fjorton fredsåren åtskilligt borde vara samladt, »som nu kunde tjäna verket till sublevation och hjälp». Härtill genmäles, att riksens råd[1] vid K. M:s regeringstillträde till honom öfverlämnat »en fullkomlig relation i en bok» »med fullkomlig berättelse så om medlens disposition i alla år, som om allt annat, som regementsväsendet concernerar, hvilken boks bilagor såsom ock räkningarna i kammaren utvisa måste, huruvida möjligt varit något årligen att bespara».

Förklaringen afslutas med ett betonande af rådsherrarnes önskan, att riksens ständer ville bevara sin goda tanke om dem, och sin öfvertygelse, »att de (d. v. s. rådsherrarne) efter eds och trohets plikt deras yttersta åhåga till riksens tjänst och det allmännas bästa, hvarutinnan ständernas yttersta välfärd endast beror, gärna så härefter som härtill använda»[2].

Detta svar blef på utsatt tid samtliga ständernas utskott meddeladt[3]. Dess haltlöshet är i ögonen fallande. Det var *icke sant,* att 1672 års ständer godkänt den franska alliansen, hvars värde de tvärtom lämnat därhän[4], och än mindre hade de gillat en politik med sådana offensiva förpliktelser, som de, hvilka De la Gardie åsamkat riket, och som nu, gifvande alla

---

[1] Observera uttrycket »riksens råd». Det står ej »riksens regering» eller något dylikt. Det märks, att det är De la Gardie, som för pennan. Se ofvan s. 41 ff.

[2] Extraktet är tryckt dels hos Loenbom, hist. märkv. IV, 47 ff., dels i 1675 års adelsprot., bil., s. 175 ff.

[3] Se rådsprotokollet för denna dag.

[4] Se ofvan, s. 24. ff.

Digitized by Google

hans fredsförsäkringar dementi, bragt detsamma uti krig. Då den första premissen sålunda var falsk, förlorar ock hela den öfriga beviskedjan sitt fäste. Det enda, som var sant, af hvad däri berördes, var, att inga besparingar blifvit gjorda, hvilka nu kunde disponeras. Men i denna omständighet, som just utgjorde förmyndarstyrelsens stora fel och grundväsentliga svaghet, låg icke något *försvarsmedel* förborgadt, som rådet ock snart skulle få erfara.

Å andra sidan är det mer än väl möjligt, ja, sannolikt, att De la Gardie icke insåg det försåtliga i sin framställning; att han lyckats öfvertyga sig själf om, att hans politik verkligen var fredens; och att han, utgången till trots, fortfarande bibehöll denna sin öfvertygelse, benägen, som han alltid var, att kasta skulden för olyckorna på illviljan och ödet, och utan förmåga att inse det skefva och haltande i sitt eget uppträdande[1]. Men på samma gång måste ock medgifvas, att när regeringen en gång stält sig på den ståndpunkt, som i denna fråga häfdades inför 1672 års ständer, och som bestämt den följande utvecklingen, hade rådsherrarne knappast något annat val än att konsekvent vidhålla den. De märkte ju mer än väl, att det myckna talet om information var endast en form för angreppet, och att hvad ständerna ville, var icke att vinna rättelse i ett begånget misstag, utan i stället att komma rådsherrarne in på lifvet. Hellre än att underkasta sig en till intet tjänande förödmjukelse, urgerade de då ända in i det sista försvarligheten af hvad de gjort och renheten i sitt uppsåt. Hvad som däremot under inga omständigheter kan försvaras, var försöket att i ständernas svar på 1672 års riksdag finna ett *stöd* för regeringens eget utrikespolitiska system. På detta missgrepp skulle ock snart bakslaget följa.

De la Gardies motståndare i rådet hade naturligtvis ingenting emot denna det sega, men passiva motståndets taktik, som gjorde sammanstötningen oundviklig och lät rörelsen gå den väg, de själfva önskade. På så vis förklarar sig lätt den enhällighet, med hvilken kanslerns förslag till svar antogs.

* * *

[1] Se ofvan, s. 14 ff.

Digitized by Google

Nu var den af ständerna utslungade handsken ändtligen upptagen och — kastad tillbaka[1]. Dessa hade i själfva verket ingenting annat fått veta än sin egen medansvarighet i det olyckliga sakläge, hvaröfver de klagat. Voro de missnöjda förut, icke blef stämningen förbättrad härigenom. I sekreta utskottet, som sammanträdde den 16 sept., f. m.[2], tog harmen sig mycket starka uttryck. Den allmänna meningen var, att rådet ville vältra skulden öfver på ständerna, och att inga upplysningar lämnats[3]. »Vi äro lika kloka ännu», utbrast Thegner och fogade därtill den ironiska anmärkningen: »hafva riksens ständer beviljat kriget, så måste riksens ständer ock draga lasten». Henrik Falkenberg kan, i skenbar opposition härtill, icke uti riksdagsbeslutet finna, att ständerna hafva beviljat kriget. Jakob Fleming säger detsamma om 1672 års sekreta utskott, hvaraf han var ledamot, och Terserus ser uti rådets ord om, att hvad som sedan sista riksdagen passerat, är en efterföljd af förra med riksens ständer plägade kommunikation, rent af en beskyllning emot dem. Landtmarskalken söker förgäfves lugna de uppretade med en erinran om, att kriget vore H. M. aftvunget. Melker Falkenberg svarar genast? »Alla defensivkrig äro tillåtliga; kunde vårt krig bevisas vara sådant, vore en sak».

Men en väsentlig fördel hade utskottet vunnit genom rådets frampressade förklaring, nämligen en ny angreppspunkt, hvaraf det icke heller dröjde att begagna sig. Då rådet i sitt svar på den tredje punkten åberopat sig på konungens aflagda redovisning, föll det sig helt naturligt för Terserus att väcka förslag om, att ständerna skulle hos K. M. anhålla om att få

---

[1] Jmfr Carlson II, 451; Fryxell, berätt. XVI, 236. Skälen för min afvikande framställning torde vara tillräckligt klart angifna i texten.

[2] Af prästeståndets protokoll för denna dag framgår, att dess utskottskontingent för tillfället blifvit förstärkt, så att den bestod af »alla, som vid bordet sutto, episkopi, superintendenter och professorer samt en präst af hvart stift. Terserus har antagligen, varnad af det efterspel, den förra skriften drog med sig (se ofvan, s. 120), denna gång velat iakttaga större försiktighet.

[3] Så t. ex. H. Falkenberg: »Det tyckes, som samma extrakt vill devolvera skulden på riksens ständers samtycke, såväl begynnelsen som utgången. Men intet fullkomligt svar få vi på det, som vi uti vårt extrakt begära.» Adelsprot., s. 79.

Digitized by Google

kommunikation af denna »bok». Landtmarskalken söker bagatellisera det farliga uppslaget. »Det är allenast en relation om riksens styrelse och kan föga komma till detta», men Henrik Falkenberg, som väl visste, hvar skon klämde, tager fasta därpå, erinrande om, att hufvudsyftet f. n. vore att få reda på det, som verkligen behöfves, »och eftersom uti samma bok skall vara fullkomlig berättelse om medlens disposition, så tjänar oss att se samma bok». Thegner och Therserus instämma genast, och landtmarskalken går nu å den adliga utskottskontingentens vägnar äfven med därpå, samtidigt dock påpekande, att »tiden dröjer för länge, och konungen vill fort».

På det örat vill dock ingen höra. Den ständigt stridsfärdige Thegner yrkade, att man skulle sätta upp ytterligare en skrift i den gamla syftningen, och Henrik Falkenberg fann detta behöfligt äfven därför, att man ej kunde »låta skulden sitta på ständerna», hvarjämte Terserus anmärkte, att man måste vända sig till konungen, »ty gå vi till riksens råd igen, så går det långsamt». Landtmarskalken fortsatte dock ännu med sitt motstånd och invände, att konungen gifvit den afgångna styrelsen sitt »kvittobref och är väl nöjd med den relation, de hafva gjort. Huru skulle vi nu kunna inkvirera däruti.» Härtill genmälde Thegner: »H. M. lärer icke vidare hafva kvitterat, än det kan vid öfverseendet finnas rätt, ty icke lärer H. M. hafva gifvit sig tid att se den boken igenom.» Henrik Falkenberg instämde, fastän i en något försiktigare form[1], tilläggande, att om H. M. icke skulle hinna att öfverse boken, »så kunde H. M. förordna några vissa personer därtill».

I dessa yttranden se vi fröet till de följande efterräkningarne spira upp. Det ena ordet tager det andra, skenbart ser det hela ut som ett de tillfälliga impulsernas spel, men det säkra grepp, som ledarne visa sig hafva på sakens kärna, visar, att frågan var väl förberedd och hvarje steg, som togs, noga öfverlagdt. Ännu var det ej utsagdt, att de »vissa personer», hvilkas förordnande ifrågasattes, skulle tagas ibland ständerna,

[1] Hans yttrande lyder: »Vi kunna icke veta, om H. M. hafver gifvit sig tid att se öfver samma bok.» Meningen är nog att indirekt antyda, att han *icke* gjort det, ty annars skulle Falkenberg icke fortsatt så, som han gör.

Digitized by Google

men följande dag är äfven den tanken utsagd och härmed ett uppslag gifvet af genomgripande betydelse.

För denna dag beslöts emellertid endast att bland hvart och ett af de fyra stånden utse två personer, som skulle gemensamt uppsätta ett förslag till en skrifvelse af förut omhandladt innehåll[1], ställd till K. M.

Samma dag, sedan utskottet slutat sin öfverläggning, upptog adeln propositionens femte punkt till behandling och kom i afseende på »medlen», d. v. s. bevillningarna[2], redan nu till det resultat, som blef det slutliga. Man hade fått det svar från rådet, som man åsyftat. Denna gång underkastade adeln sig emellertid högst betydande uppoffringar, och då dess beslut följande dags förmiddag i en konferens meddelades rådet, gaf detta i ampla ordalag sin tillfredsställelse tillkänna[3].

Den öfverensstämmelse, som således i detta stycke nåtts mellan rikets första stånd och rådet, hejdade dock ingalunda attacken mot det senare. Samma dag, den 17 sept. på e. m., framlades inför sekreta utskottet den skrift, hvilken blifvit uppsatt för att, som det hette, »exculpera riksens ständer för de tillmälen, som dem påbördades uti det protokollsextraktet, som riksens råd hade dem öfvergifvit[4]». Landtmarskalken gjorde härvid ännu ett försök att bispringa rådet under formen af att yrka en mildring af vissa uttryck. Det var dock icke en blott redaktionsfråga, utan en realitet af största vikt, som han

---

[1] Adelns representanter voro Jakob Fleming och Nils Gripenhjelm, den senare insatt i stället för Henrik Falkenberg, som undanbad sig. Af prästerna utsågos biskopen i Skara, Bengt Baaz, och professor Erik Benzelius i Upsala, af borgarne rådhussekreteraren i Stockholm, Caméen, d:o i Nyköping, Hulthéen och borgmästaren i Malmö, Törnskär (således icke 2, utan 3 ledamöter) af bönderna Olof Ersson i Siende och Nils Larsson i Glanshammar. Adelsprot. s. 81 ff.

[2] Om »manskapet», d. v. s. utskrifningen, beslutes denna gång icke.

[3] »Deras Excellentzer lofvade, att såsom ridderskapet och adeln hade i detta stycke gripit sig mycket när an, och förstått [sig] till en helt ovanlig kontribution, att de ville ock sådant med beröm låta H. K. M. veta.»

[4] Adelsprot., s. 86. Öfverdriften i ett dylikt sätt att se saken behöfver knappast påpekas. Rådet har endast velat betona ständernas medansvarighet, men då äfven detta var obefogadt, blef det lätt för oppositionsledarne att vränga det på sätt, som skedde, för att gifva rörelsen än bättre fart.

Digitized by Google

vidrörde, då han mot orden »önskade vi[1], att E. K. M. allernådigst täcktes några vissa personer af ständerna härtill deputera», riktade den anmärkningen, att ingen torde finnas, »som sig skulle understå sådan inkvisition att antaga». Thegner svarade: »Den, som konungen varder därtill förordnandes, lärer ock understå sig det att göra. Borgerskapet hafver däruti intet att förändra; tycka skriften vara väl och som sig bör sammansatt». Och orden kommo in. Den enda ändring[2], som vidtogs, var att i uttrycket »uppspunne krigen» »uppspunne» ersattes med »uppsprungne»[3]. Sedan suppliken slutbehandlats, beslöts, att den skulle följande dag genom alla ständernas utskott uppbäras till K. M., med underdånig begäran, att den måtte blifva inför honom i utskottets närvaro högt uppläst och sedan lagd ad acta[4]. Därjämte uppdrogs åt landtmarskalken att hos konungen anhålla om audiensen. Vid utskottets öfverläggningar dessa båda dagar (den 16 o. 17 sept.), om hvad som borde göras med anledning af rådets svar, voro äfven representanter för bondeståndet närvarande[5], ehuru utan att protokollet förvarar något spår till deras deltagande i diskussionen. Samma skäl för deras närvaro gällde naturligtvis nu som den 10 september[6].

I den nu beslutna skriften[7] söka ständerna först inledningsvis förklara, hvarför de ännu icke kunnat inkomma med svar på propositionen. Det hade berott på behofvet af förhandling med rådet, och bedja de, att skulden icke må kastas på dem, liksom de ock hoppas, att konungen icke skulle taga illa upp,

---

[1] Så i själfva handlingen. I protokollet står »önskandes vi». Se Adelsprot. ss. 86, 179.

[2] Så enligt utskottets i följd med adelns uppsatta protokoll (s. 87), som intet har att förmäla rörande den omredigering, som Carlson (II, 151) efter Schönberg (II, 278) uppgifver hafva egt rum. Schönberg anför ingen källa.

[3] Uttrycket förekommer i samband med sedelaffären.

[4] Se Adelsprot., s. 87.

[5] Se Adelsprot., ss. 78, 88.

[6] Se ofvan, s. 112.

[7] Tryckt hos Loenbom, hist. märkv. IV, 50 ff.; 1675 års adelsprot. bil., s. 176 ff., Loenbom, handl. X, 109 ff.

Digitized by Google

om de nu nödgades något vidröra »de brister, som ifrån E. K. M:s minorennitet härflyta angående icke allenast det släta tillståndet i gemen, som nu i alla ting förspörjes, utan ock isynnerhet den alliansen, som äfven samma tid med Frankrike [blef] sluten». En sådan efterfrågan syftade allenast »till E. K. M:s verkliga tjänst och riksens nytta».

Efter dessa inledande ord upptages till behandling det svar, som »riksens råd efter åtskilliga dagars förlopp behagat gifva». Ständerna gruppera den underdåniga framställning, till hvilken de däraf föranledas, under två hufvudpunkter, den ena rörande förmyndarstyrelsens redovisning, den andra afseende den fransyska alliansen och dess följder[1].

I förstnämnda hänseendet förklara ständerna sig visserligen lämna den förmyndarredovisning, hvarpå riksens råd sig beropa, »fuller till sin ort», men de hade dock väntat, att då hufvudfrågan gällde de medel, hvarmed kriget skulle föras, rådet i första rummet skulle ha utlåtit sig däröfver. »Ty att nu efteråt vilja låta all lasten och bördan likasom ankomma uppå oss allena, sedan verket på förbemälte sätt är råkadt i denna svårhet och äfventyr, ville man ej förmodat.» Med blodig ironi säges om denna förmyndarstyrelsens förvaltning, hvaraf »det släta tillståndet nu synes vara flutet», att »den är fuller oss till ingen del mera kunnig, än af det, vi nu på alla orter hafva i händer».

Och därefter följer själfva klämmen: »Skulle deras Excellentier, riksens råd[2], hafva gjort E. K. M. därför allaredan någon räkenskap, så lämna vi den billigt under E. K. M:s egen censur, men fatta likväl till E. K. M. den underdånigste tillförsikt, att E. K. M. den samma förmedelst någon approbation eller kvittens intet annorlunda har velat gilla, än själfva omständig-

[1] Så enligt aktstycket själft. När dess innehåll i senare till riksdagen hörande handlingar refereras, uppdelas det så: 1) franska alliansen och kriget, 2) medelförvaltningen, 3) sedelaffären. Det beror antagligen därpå, att mom. 1 förekommer på två ställen, först som motivering till begäran om ransakning öfver medlen, sedan som föremål för ständernas egen förklaring.

[2] I afseende på detta uttryck följer således utskottet De la Gardie i spåren. Se ofvan, s. 125, not 1.

Digitized by Google

heterna vid nogare öfverseende kan gifva vid handen. Om nu E. K. M. hafver gifvit sig tid sådant att öfverse, det är oss icke kunnigt, och fördenskull [vi] det allt under E. K. M:s allernådigste godtfinnande lämna, men där E. K. M. dess höga person med sådant arbete icke skulle vilja belasta, önskade vi, att E. K. M. allernådigst täcktes några vissa personer af ständerna härtill deputera, som det noga kunde öfverse och tillika med jämföra 1662 års stat och det arbete, som riksens råd år 1668 gjort hafva[1].

Med afseende på den franska alliansen är åter ständernas ögonmärke att visa grundlösheten af rådets påstående, att den blifvit af dem gillad på 1672 års riksdag. Härvid erinras först om, att allianserna redan voro tryckta och publicerade, när de meddelades ständerna, och att de således icke kunde af dem approberas. Argumentet är svagt[2] ty dels skiljer det icke mellan det offentliga och det hemliga fördraget, dels utgör den omständigheten, att ett fördrag föreligger färdigt, icke ett hinder utan snarare en förutsättning för dess bekräftelse af representationen. Vida bättre halt har den andra invändningen, att regeringens politiska förbindelser blifvit för ständerna framställda som syftande allenast till fred och fredsmedling, hvilket ock af riksdagsbeslutet framginge. Den approbation, som gifvits[3], innehölle däremot, »att vi skulle sätta oss uti god författning, hvilket huruvida det är till E. K. M:s och fäderneslandets tjänst effektueradt, är oss än okunnigt». Nu befann sig riket emellertid i »ett mycket svårt och äfventyrligt krig», »utan att hafva någon främmande sjömakt att lita på», under det att »tillståndet här

[1] Härmed afses det arbete, hvars resultat är kändt under namn af blå boken, (tryckt hos Loenbom, historiskt archivum II, 30 ff.), och vid hvars behandling De la Gardie yttrade sin farhåga, att det vid konungens myndiga år kunde begagnas för att kalla de regerande till ansvar. Se Carlson II, 341—343. Det åberopas emellertid i förmyndarnes relation. Se ofvan s. 37.

[2] Det är hämtadt från ett löst yttrande af Henrik Falkenberg, hvilken icke var ledamot af 1672 års sekreta utskott. Se 1675 års adelsprot. s. 79, se ock ofvan s. 22.

[3] Härmed åsyftas sekreta utskottets betänkande af den 4 dec. 1672. Se 1672 års adelsprot. s. 396.

Digitized by Google

hemma förnimmes mycket slätare, än det efter fjorton års fred hade kunnat och bort förmodas» [1].

Skriften afslutas med en försäkran om ständernas beredvillighet att utan dröjsmål till K. M:s tjenst och fäderneslandets försvar »allt det våga och uppsätta, som i vår förmögenhet vara kan».

Följande dag kl. 7 f. m. infann sig »ett ansenligt utskott af alla riksens ständer» [2], som öfverenskommet var, anfördt af landtmarskalken på slottet. Vid pass en timma senare fingo de företräde hos konungen, och skriften blef, sedan tillstånd därtill gifvits, inför honom uppläst. Konungen tog själf emot den, utlofvade svar med det första, äfvensom att den skulle blifva tillvaratagen [3].

Efter återkomsten från slottet delgaf landtmarskalken sitt ståndS plenum, hvad som tilldragit sig, och därefter upplästes i ett sammanhang hela skriftvexlingen, först protokollsextraktet af den 9 sept., så rådets svar af den 15 sept. och sist dagens supplik, hvars verba formalia således först nu, sedan man stod inför en fait accompli förelades ståndet såsom helhet. Men icke nog härmed. Icke ens om åtgärden i dess allmänna syftning synes — att döma af protokollets tystnad — någon meddelelse till plenum dessförinnan ha skett. Den hänsyn, som togs, när det gällde protokollsextraktet af den 9 sept. [4] ansågs således nu icke behöflig, ehuru flera af de framställningar, som nu gjordes — såsom t. ex. i sedelaffären och om den ifrågasatta kommissionen — ingalunda kunde anses som gifna konsekvenser af förenämnda handling. Utskottet handlade i kraft af sin generella autorisation, och det finns icke ett spår till, att adeln klandrat dess åtgärd. På enahanda sätt torde detta följdrika uppslag hafva behandlats äfven i de andra ståndeN. Sekretess an-

[1] Härefter följer som ett tredje parti en utförligt motiverad anhållan om rannsakning i sedelaffären, hvarom se Varenius, högförräderimålet etc. s. 13.

[2] Egenhändig anteckning af Wallenstedt på den i riddarhusarkivet förvarade kopian af suppliken. I prästerståndets protokoll för denna dag namngifvas de prästerliga utskottsledamöterna. De äro tjugo.

[3] Se adelsprot. s. 112.

[4] Se ofvan s. 112.

Digitized by Google

sågs troligen vara af nöden för att hindra motdrag från rådets sida[1].

Konungens första åtgärd var att bringa det steg, som ständerna genom sitt utskott tagit, till rådets kännedom och sätta detta i tillfälle att yttra sig öfver det honom tillställda märkliga aktstycket. Bland rådsherrarna blef bestörtningen nu om möjligt ännu större än förra gången (den 10 sept.) Men öfverlämnandet skedde efter allt att döma genom konungen personligen, och hans närvaro lade sordin på yttrandena. Somliga, som Sten Bjelke och Bengt Horn, inskränkte sig till att uttrycka sin förvåning öfver det, som inträffat, andra åter, såsom Johan Gabriel Stenbock, Johan Gyllenstierna och Klas Rålamb, anhöllo om undersöknings anställande, så att de kunde få rentvå sig från beskyllningarna[2]. Genom en egendomlig ödets tillskyndelse var kanslern på grund af opasslighet frånvarande vid detta kritiska tillfälle[3]. Det blef nu Johan Gyllenstierna, som fick till konungen frambära rådets tacksägelse för den nådiga meddelelsen och dess underdånigaste anhållan, »att de måtte få träda tillhopa och

---

[1] Detta kan synas för mycket sagdt, ty uti prästeståndets protokoll omtalas redan den 16 sept., att en supplik skulle uppsättas för att lämnas K. M. själf i handom. En närmare granskning af ifrågavarande skriftställe gifver dock vid handen, att här är till ett sammanfördt dels en redogörelse för ståndets utskottsdelegering (jfr ofvan s. 127, not 2) dels en berättelse för hvad i utskottet sig tilldrog. Detta fattades tydligen då icke såsom en fullt fristående och till sin sammansättning skarpt afgränsad institution med sitt särskilda protokoll. Dess personal utvidgas, när omständigheterna så påkalla, och det enskilda ståndets protokollsförare infogar i serien af pleniprotokoll äfven redogörelsen, för hvad i utskottet passerat. Riddarhussekreteraren angifver dock tydligt, hvad som hör till utskott och hvad till plenum, men lika ordentligt praktiseras ej hos de ofrälse stånden vid denna riksdag. Något spår till, att ifrågavarande skrift blifvit prästeståndets plenum föredragen, innehåller ej heller protokollet för den 18 sept. Samma anmärkning gäller äfven borgarståndets protokoll, ehuru frågan där på grund af dettas abrupta beskaffenhet är svårare att bedöma.

[2] »Gref Johan Stenbock. Jag för min person kan icke hafva någon ro, förrän jag får purgera mig för det, som oss vid detta bordet så högt angår, ty en sådan supplik, som denna, är nyligen icke uppläst vorden. Hr Johan Gyllenstierna idem. Hr Klas Rålamb idem, tycker väl vara, att riksens råd få svara för sig nu, medan de lefva». Rådsprot.

[3] Jfr ett liknande fall s. 40.

Digitized by Google

öfverväga, huru de kunna försvara deras förda conduite, och hvad de till deras exculpation hos posteriteten hafva att säga».

Denna begäran bifölls, konungen steg upp, en del af rådsherrarna beledsagade honom till hans rum, och sedan de återkommit började öfverläggningen på allvar. Nu gåfvo känslorna sig luft. Drotsen gjorde början med en förklaring, att på 150 år hade ingenting dylikt inträffat. Om rådslagen skola dömas efter utgången, så vore det ej godt att vara i rådet, men drotsen ville trösta sig med grefve Totts ord: »vi hafva icke svurit att vara kloka utan att vara trogna». »Man beskyller oss för detta kriget, kanske om vi förr hade slagit till, hade det varit bättre. Hvad lärer Frankrike nu tänka, hvad frukt lärer detta väsendet skaffa hos arméen. Här äro så många tusen människor i landet, och däribland både papister och kalvinister, den anda grasserar i Norlanden[1], nu kommer ock detta därtill, låt oss då laga så, att vi så skiljas åt, att vi behålla äran». Sten Bjelke, det hittills härskande partiets gamle motståndare, svarade med den afkylande anmärkningen, att hvad man nu hade att öfverlägga om, vore, huru »saken skall gripas an».

Denna sak ansågs enhälligt bestå af tre moment: 1) frågan om orsaken till kriget med Brandenburg, 2) begäran om rannsakning öfver medlen, 3) sedelaftären. Om detta sista talades visserligen något, men beslöts intet, tydligen emedan det uppfattades som konungens ensak, hvari man afvaktade hans beslut[2]. Annorlunda var förhållandet med de båda andra punkterna, som direkt berörde rådet som institution. Om hvad som därvid borde beslutas, yppade sig snart två väsentligt skilda ståndpunkter. Den ena hvilade på den grundåskådningen, att »när man råder efter sitt bästa samvete, är det svårt, att man sedan måste svara för det, att det icke lyckas», och för den kämpade drotsen så godt som ensam. Som dess praktiska konsekvens i föreliggande fall, förordade han ett helt kort svar till

[1] Förkortning för nordanlanden. Jfr Brahes ofvan (s. 119 not 3) citerade skrift. Loenbom handl. V, 127. Se äfven Carlson II, 452.

[2] Jfr ock nedan s. 143, not 4. Det ser ut, som om själfva den personliga demaskeringen ännu ej skett, ty först på eftermiddagssammanträdet kommer frågan från denna synpunkt upp i rådet. Se Varenius, högförräderimålet, s. 14.

Digitized by Google

ständerna af innehåll, att rådsherrarna ville försvara sig som ärliga män och visa, att de hade godt samvete.

Den andra åsikten var den, att då hvar och en svarade endast för sina vota, borde man ock därtill vara beredd och själfmant anhålla att få på detta sätt rättfärdiga sig. Det är lätt att se, att *principiellt taget* intet verkligt motsatsförhållande råder mellan de båda meningarna, då ju å den ena sidan ett ansvar för vota icke utesluter, att vid pröfningen däraf den billiga hänsyn tages, som Brahe påyrkar, och då å den andra den af honom framdragna synpunkten ingalunda räcker till att styrka rättvisan af ansvarslöshet i sådana fall, som t. ex. just misshushållning med kronans medel. Men här fördes icke en vetenskaplig diskussion, här kämpades en politisk strid, där den ena eller den andra åsiktens seger betydde ett till- eller afstyrkande af ständernas anhållan om rannsakning öfver förmyndarstyrelsens medelförvaltning.

I den striden satt oppositionen inne med många trumf på hand. Alla kände rikets nöd och farliga belägenhet. Om ock ingen formligen erkände rådets skuld däri, så måste dock enhvar ha berörts af de faktiska omständigheternas tryck och insett, i huru hög grad motståndet mot ständernas begäran genom detsamma försvårades. De la Gardies fiender, som så många gånger nedvoterats i kampen mot hans nu anfallna grundsatser och förr så öfvermäktiga inflytande, trodde sig icke bättre kunna begära, än att hvar och en skulle få svara för sina vota. Men därtill kom ock den personliga stoltheten och själfkänslan, som bjöd att icke låta på heder och ära gående beskyllningar, utslungade från så autoritativt håll som ständernas, få stå oemotsagda, och dref rådsherrarna oberoende af politisk färg[1] att erbjuda sig till redovisning.

En till utgången sannolikt rätt väsentligt bidragande omständighet låg i kanslerns frånvaro. Med sin slagfärdiga tunga, sin uppfinningsrikedom och vidsträckta kännedom om ärendena, hade han mycket väl kunnat gifva frågan en annan vändning. Som det nu var, kom mycket litet af det, som kunde anföras till

[1] Rikskanslerns egen bror Pontus Fredrik De la Gardie »tror icke, att någon är ibland rådet, som sig det (= att svara) undandrager».

Digitized by Google

stöd för ett afslag på ständersuppliken, fram i full belysning, icke ens en så viktig omständighet, som konungens, knappa tre år förut, gifna decharge[1], och den gamle drotsen fick så godt som ensam kämpa sin ojämna kamp med så talföre motståndare som Johan Gyllenstierna, Sten Bjelke och Klas Rålamb. Man skulle väntat, att ett ärende af sådan vikt, som det ifrågavarande, skulle föranledt en budskickning till kanslern, förhandlingarnas vanlige ledare, med anmodan att om möjligt infinna sig, men däraf förmärkes intet. När De la Gardie sedan på eftermiddagen en kort stund kom upp i rådet, var det försent, och dessutom var hans handlingskraft då nedsatt äfven genom annat än sjukdom, ty då hade han fått kännedom om den Kurk-Rålambska angifvelsen. Till slut får man räkna med den knappa tiden som en medverkande faktor. Bengt Horn hade nämligen att berätta, att »K. M. har låtit sig förljuda att vilja i morgon låta blåsa om och sluta riksdagen»[2].

Man skulle väntat att se den nya ansvars*form*, som nu var å bane, upptagen till pröfning. Ehuru i additament och riksdagsbeslut var stadgadt, att förmyndarstyrelsen skulle ansvara jämväl inför ständerna[3], så torde dock den rannsakning af medelförvaltningen genom en ständernas kommission, som i deras supplik ifrågasattes, ha inneburit en så pass uppseendeväckande tillämpning af principen, att de, hvilkas skinn det gällde, mer än väl skulle kunna ha känt sig manade att upptaga dess behörighet till pröfning[4].

Däraf förspörjes åtminstone till en början icke det minsta. De, hvilka icke som drotsen utgå från anklagelsens materiella

[1] Först i det anförande, hvarmed Ernst Creutz sökte upprifva det redan fattade beslutet, gafs en antydan därom. Se i det följande s. 140.

[2] Detta är ingenting annat än ett nytt bevis på konungens vid upprepade tillfällen ådagalagda ifver att snarast möjligt få de medel och manskap beviljade, som han behöfde för rustningarnas fullföljande. Bengt Horn endast berättar härom, och i hans yttrande finns intet spår af en sådan tankegång, som att ständersupplikens inlämnande vore någonting så oerhördt, att riksdagen därföre måste afblåsas. Jfr Carlson II, 452.

[3] Se Varenius, ansvarsbestämmelserna för förmyndarstyrelse af 1634 och 1660, hist. tidskr. 1888, ss. 345, 351.

[4] Jfr ofvan s. 47 ff. och här nedan s. 160 ff.

Digitized by Google

orimlighet utan förklara sig villiga att ingå i svaromål, ha icke heller något att invända mot den för dess afgifvande föreslagna formen. De tyckas finna det naturligt, att då klandret kommit från ständerna, är det ock dem, som man har att upplysa om dess oriktighet genom att inför dem eller deras deputerade aflägga redovisning. Om någon tillämpning af regeringsformens bud om riksrätt[1] är icke det minsta tal, ty till möjligheten af en sådan konsekvens som ett domfällande hade man synnerligen ännu icke sträckt sina tankar. Annorlunda blef det fem år senare efter nedsättandet af 1680 års *dömande* kommission. Mången, som nu talade så stort om sin villighet att inför ständerna[2] svara för sina vota, kom då på helt andra tankar. Det vill f. ö. synas, som om rådsherrarna med sitt tal om protokollens framläggande och om ansvar för vota närmast haft den franska aliansen och beslutet om infallet i Brandenburg för ögonen. Satsens tillämpning på medelförvaltningens detaljer ingick nog icke i beräkningen; här tänkte man sig, som sedermera (1680) skulle visa sig, regeringsherrarna, hvilka ensamma underskrifvit relationen, såsom de egentligen redoskyldige. (Jfr s. 143 not 3.)

Den ende, som anför någon särskild motivering, för att redovisningen bör aflämnas inför ständerna, är Sten Bjelke, men hvad han anför, är oriktigt. Han förklarar sig nämligen villig att svara för sitt votum »varandes allas vår skyldighet att råda H. K. M., som oss svarligt är både för Gudi och mannom, betydandes detta ordet mannom intet annat än riksens ständer». Härmed åsyftar han, som af ett hans senare yttrande framgår, rådseden, men han förblandar — som med rätta blifvit påpekadt[3] — två olika moment i densamma, *det andra,* hvari rådsherren förbinder sig att »H. K. M. rätta lydno hålla, och bud H. K. M:s fullkomna i allo thy mig svarligit är, både för Gudi och mannom»[4], och *det femte,* som regelbinder själfva rådandets plikt och således är det för detta fall konstitutiva, men där ut-

[1] 1634 års R. F. § 9.

[2] Det bör kanske erinras om den tänjbara betydelse, detta uttryck har i denna tids språk. Med detsamma kan åsyftas icke blott riksens ständer in pleno utan äfven deras mer eller mindre talrika utskott och deputerade.

[3] E. Hildebrand, sv. statsförf:s hist. utveckl. s. 274 not 1.

[4] Stjernman I, 727.

Digitized by Google

lofvar han att råda H. K. M. det, som han »vet för Gudi, H. K. M. och H. K. M:s land och konungarike nyttigt och gagnligt vara, det ej låta för våld, frändsämjo, mågsämjo eller vänskap skull».

Indirekt kom emellertid spörsmålet om ständernas behörighet såsom granskande myndighet på tal, nämligen när fråga blef om, huruvida rådsprotokollen skulle utlämnas eller icke. Här rörde man vid ett moment af den mest påtagliga praktiska politiska betydelse, här lågo konsekvenserna klara för allas ögon, vid denna punkt är det, som motståndet framför allt hakar sig fast, och striden om den går som en röd tråd igenom hela debatten. Man fäste sig således mera vid, att ständerna skulle få se rådsprotokollen, än vid att redovisning skulle afläggas inför en ständermyndighet, ehuru onekligen den senare frågan är af vida mer principiell natur än den förra, liksom den ock fick långt större praktisk bärvidd.

Det ligger i öppen dag, att de, hvilka fasthöllo rådsherrarnas plikt att svara för sina vota, också måste yrka på protokollens framläggande. Huru skulle eljest dessa vota kunna bedömas i afseende på de två brännande frågorna medelförvaltningen och kriget med Brandenburg[1]. Rålamb fastslog ock genast denna ståndpunkt genom att påpeka, att protokollen fördes just, »för att de skola ligga till rådets försvar». På drotsens försmädliga fråga, hvad nöje ständerna kunde ha utaf att få se protokollen, gaf Johan Gyllenstierna det skarpa och träffande svaret: »Det vore väl, vi kunde så laga, att både de måtte hafva sitt nöje, och vi själfva måtte vara i våra samveten förnöjde».

[1] Om detta sistnämnda innehåller det rådsprotokoll, som i texten behandlas bl. a. följande: »Gr. Gustaf De la Gardie reflekterar däruppå, att mycket är resolveradt utan föregången ordentlig votering och på blotta diskurser, som till exempel den resolution att gå in uti Mark Brandenburg etc.» Häraf har Fryxell gjort ett stort nummer (berätt. XVI, 18 f.), ehuru det är uppenbart, att under konungens egen regering hade rådet ingen rätt att genom votering bestämma beslutet. Därjämte är att märka, att ständerna klandra icke direkt själfva invasionen; de fråga blott, hvar äro medlen till utförandet? För öfrigt måste man vid bedömandet af ansvaret för fredsbrottet tänka icke blott på inryckningsordern utan äfven och framför allt på de många föregående åtgärder, af hvilka denna sista endast var en oundviklig konsekvens. Gustaf De la Gardie, som var en af de kommissarier, som förhandlat med Feuquières, torde bättre än de flesta ha vetat besked härom. Se ofvan s. 75.

Digitized by Google

Den invändningen framkastades, att det vore en skillnad mellan de protokoll, som afsågo minorenniteten, och dem, som förts efter konungens eget öfvertagande af regeringen, men Johan Gyllenstierna erinrar då om, att den fransyska alliansen slöts, »förrän H. K. M. trädde till regementet». Då drotsen återkommer till denna synpunkt och finner det betänkligt att tillåta protokollsmeddelelse, »emedan det skulle hafva ett sådant anseende, likasom H. K. M. vore obligerad att låta alla se det, som H. K. M. har resolverat», genmäla Johan Gyllenstierna och Klas Rålamb, att de redan från början angifvit som sin mening, att ständerna icke skulle få se andra protokoll än de, som hållits före konungens tillträde till regementet. Brahe undrade visserligen, hvad annat däruppå kunde följa, än att ständerna förklarade såsom sin tanke, att om man hade följt den eller den meningen, så hade det gått bättre, men då han därefter förtrytsamt sporde: »till hvad ända skall det dem tillåtas?» svarade Johan Gyllenstierna: »när det sker, så är jag åtminstone för min person i mitt samvete trygg».

När så drotsen till sist frågade, »om någon är emot denna meningen angående protokollen och medlens administration, så fick han intet annat svar än Bengt Horns: »vi ha ju intet annat än våra vota att försvara oss med». Drotsen fortsatte: »när skall då det ena och det andra ske?» Johan Gyllenstierna svarade: »det ena kan ske nu strax, om allenast en eller två af rådet finge gå upp till H. K. M. och begära lof därtill».

Debatten syntes afslutad och frågan afgjord, men den togs upp igen därigenom, att en bland de yngsta rådsherrarna Ernst Creutz öfvervann sina betänkligheter och höll ett långt anförande mot den mening, som nyss segrat. Äfven han tog protokollsfrågan till utgångspunkt och anhöll att blifva »bättre underrättad om, hvad skäl riksens råd kunna hafva till att visa protokollen, och huru de förmena det kunna ske utan læsion af H. K. M:s egen höga person». En sådan åtgärd syntes honom »löpa både emot regeringsformen och emot Sveriges lag, ty den eden, som riksens råd svärja, obligerar dem således att råda[1],

[1] Som citat betraktadt är ej heller detta riktigt, men det stämmer dock vida bättre med edens tankegång än Bjelkes förut framlagda argument.

Digitized by Google

att de kunna stå till svars för konungen; nu regerar H. K. M. själf riket och är icke förbunden till någon pluralitatem votorum, utan till det allena, som H. K. M. själf sig och sitt rike gagneligt och hälsosamt pröfvar. Skulle nu riksens råd göra någon annan besked för deras råd än konungen, så var det emot deras ed».

Därpå upptager han samma synpunkt, som förut drotsen velat häfda, att när riksens råd handlat efter sitt bästa förstånd och samvete, så »kan intet mer af dem begäras, de äro människor och kunna icke [alltid] ha råkat uppå det målet, som de ha syftat efter; skulle nu riksens ständer därföre få se protokollen, så vore det mycket betänkligt, ja ständerna torde därigenom få anledning att begära ändå mera sådant orimligt». Men han tager ett steg utöfver Brahe och går in på själfva principfrågans område, då han betonar att äfven »om uti minorenniteten så farliga rådslag skulle varit förda, så borde likväl ständerna betänka, att H. K. M. som en myndig regerande konung bäst själf har kunnat se, hvad för riket säkert eller farligt vore[1], men att riksens ständer nu tala därpå och vilja se protokollen, det hafver ett sådant anseende, likasom de ville säga, att de vilja vara konungens förmyndare. Sammaledes skulle ock ständerna en alltför stor auktoritet tillväxa, om uppå deras gjorda påminnelse en ny rannsakning om medlens administration tillåtas skulle, ja det skulle bli hos oss likasom en ochlokrati, där vi likväl intet veta af någon annan öfverhet än vår nådigste konung. Jag skulle alltså oförgripligen tycka rådligast vara [att] hemställa H. K. M:s eget allernådigste behag, om någon ny räkenskap för medlen göras skall, och ifall den funnes nödig, om den icke bör göras för H. K. M. själf och icke för ständerna».

Anförandet är visserligen ensidigt, men äfven om viktiga erinringar kunna göras mot dess premisser[2], så var det dock, från principiell synpunkt sedt, det ojämförligt mest betydande af dem, som under hela denna debatt presterades, och genom det

[1] Genom denna motivering har Creutz skyddat sig mot det argument, som förut med framgång gjorts gällande mot Brahe, att det endast vore fråga om protokollen från minorennitetstiden. Då argumentet sedan upprepas af Posse, visar detta endast, att han icke satt sig in i hvad Creutz menat, och hans inpass föranleder icke något svar.

[2] Jfr ofvan s. 137 och i det följande s. 160 ff.

Digitized by Google

yrkande, hvari det utmynnade, satte Creutz skickligt fingret på den ömma punkten i oppositionens taktiska operationsplan. Som ett väsentligt moment ingick tydligen uti denna, att rådet skulle genom att frivilligt erbjuda sig till redovisning hjälpa konungen förbi den stötesten, som hans eget en gång gifna ord lade i vägen för ett bifall till ständernas begäran[1]. Och nu kommer Creutz och vill helt och hållet lägga afgörandet i konungens hand. Vid intet tillfälle under öfverläggningens gång kan man mera tydligt än här spåra den samverkan, som otvifvelaktigt förelåg mellan oppositionen i ståndеn och i rådet. Den förra hade fyllt sitt värf, den senare trodde sig stå vid målet, och nu blir den så att säga känd på pulsen i sista stund.

Det är med synbar förlägenhet, som Sten Bjelke tar till ordet för att bemöta detta yttrande, som så skarpt ställt hänsynen till konungens höghet i förgrunden. Han har icke heller annat att komma med än dels den tomma frasen, att »det, som nu så väl deduceras af hr R. R. Creutz, är allaredan nogsamt taget i betänkande», dels en erinran om, att, då rådet i sitt svar till ständerna af den 15 sept. åberopat sig på protokollen, så läte det sig ej väl göra annat än framlägga dem. Creutz invänder med fullt fog, att där afgafs endast en förklaring, att protokollen funnes, så att de *kunde* visas, men ingalunda ett löfte, att så skulle ske. Bjelke ville ej höra på det örat; det följer af sig själf, säger han, och upprepar sitt gamla argument om det uti rådseden stadgade ansvaret för Gudi och mannom. Denna gången får det dock ett bemötande, om än icke det rätta. Creutz invänder nämligen, att de anförda orden gälla endast hvar enskild rådsherre, men stadgar icke någon skyldighet för rådet såsom helhet, en anmärkning, som visserligen är sann, men saknar hvarje beviskraft mot dem, hvilkas ståndpunkt var, att enhvar skulle svara för sitt votum. Bjelke inskränker sig ock till ett enkelt bejakande af dess riktighet.

[1] Se de Bondeska anekdoterna s. 154 och i utdrag Loenbom hist. märkv. IV, 108. Tankegången är helt säkert riktig, om än den af misstag anknutits till ett senare moment i utvecklingen, nämligen de fjorton rådsherrarnas skrifvelse af den 23 sept., hvarom mera i det följande. Härpå har sedan Fryxell bygt och vidare broderat ut sin oriktiga framställning, berätt. XVI, 238. Äfven Schönberg (II, 344) har af samma källa blifvit förledd till samma misstag.

Digitized by Google

Drotsen fann emellertid tydligen i hvad Creutz yttrat en anledning till att göra ett försök att omstämma rådet. Han uppmanade nämligen rådet att »väl reflektera på det, som hr Ernst Creutz har talat». Men därtill var icke Klas Rålamb sinnad. »Vi ha — förklarade han betecknande nog — redan lagt ett godt fundament med det, att vi vilja taga skulden på oss och icke committera H. M. med ständerna»[1]. Drotsen svarade häftigt: »Aldrig är ett sådant exempel passeradt sedan konung Kristians tid[2]; så mycket lärer däraf hända, att» — — —

Han fick icke fullfölja meningen. Han afbröts af Rålamb med de hänsynslösa orden: »Det lärer hända, att om vi icke purgera oss, så passera vi för H. K. M:s otrogne män.»

Därhän hade således partiförbittringen stigit, att det öppna hotet fick göra tjänst som sista och afgörande argument. Drotsen tystnade, och det beslöts att förblifva vid den förra resolutionen[3].

I öfverensstämmelse härmed utsågos herrar Sten Bjelke, Gustaf Soop, Johan Gabriel Stenbock, Krister Horn, Axel Sparre och Klas Rålamb att gå upp till konungen och dels »anhålla att, emedan det, som uti R. ständers skrifts tvenne första punkter förmäles, icke angår H. K. M. själf, utan riksens råd, och de intet annat hafva att försvara sig med än deras vota, dem alltså måtte tillåtas visa ständerna protokollen», dels »föredraga i underdånighet, hurusom riksens råd själfva begära, att H. K. M. ville låta hålla en rannsakning om administrationen af medlen»[4].

---

[1] Äfven detta var ett sätt att taga hänsyn till K. M., ehuru rakt motsatt det, som Creutz ville tillämpa.

[2] Jfr Fryxell, berätt. XVI, 25.

[3] Som ett argumentum icke ad rem utan ad hominem må anmärkas, att detta beslut — mot den ende närvarande regeringsherrens (Sten Bjelkes korta tid af några veckor förtjänar icke att medräknas) bestridande — nu genomdrefs af dem, som 1672 genomdrifvit, att regeringsherrarne ensamma skulle ikläda sig det ansvar, som följde med underskrifvandet af den redovisningsberättelse, hvars riktighet nu skulle prövas (se s. 39 ff.). I sak betydde denna anmärkning mindre, ty i det följande fick rådsherrarnes redan 1672 uppställda och nu upprepade sats en tillämpning, som svarade mot deras verkliga andel i styrelsen.

[4] Formuleringen är den, som gjordes vid det första beslutet, hvartill andra gången hänvisades. Den är uppsatt af Johan Gyllenstierna, som däri inflickade

Digitized by Google

De sex herrarna gingo bort, föredragningen stannade af, och »en liten stund därefter kommo de tillbaka med det svaret ifrån H. K. M. 1) angående protokollen, att de måge väl visas åt ständerna, 2) att H. K. M. ville låta anställa en ny rannsakning om medlens administration, hafvandes H. K. M. lofvat att kalla upp capita af ständerna till sig och dem det notificera».

Så hastigt gick det. Om detta berodde på, att frågan var förberedd äfven hos K. M., eller därpå, att denne utan vidare ansåg svaret gifvet, då båda intressenterna, redofordrande och redoskyldige, enat sig i samma begäran, är icke godt att säga[1]. Men ett är visst; saken var afgjord — i De la Gardies frånvaro!

äfven ett tredje moment, nämligen att rådet skulle anhålla att få veta K. M:s nådiga vilja i sedelaffären. När resolutionen för andra gången underställdes rådet, godkändes först de två förenämnda punkterna. Johan Gyllenstierna ville hafva äfven den tredje med, men presidenten i Svea hofrätt Bengt Horn kritiserade ned förslaget, så att intet därom blef beslutet för den gången. Ständerna hade nämligen i sin suppliks tredje afdelning användt den mer poetiska än juridiskt bevisande frasen: »Vi hafva det löftet i Guds ord, att foglarna under himlen föra dess röst, och de där vingar hafva, säga det efter, när man konungarne i sitt hjärta bannar; så må ock detta ryktet åtminstone så högt aktas som ett foglarop och i ett så högt mål icke skattas utan värde.» Härom säger Horn: »Om det är ett kraftigt argument nog, vet jag icke», och han tillägger: »det är eljest en gemen regla (= allmän regel), att suspicio non cadit in bonum virum». Det anförda kan emellertid läggas som än ett sannolikhetsbevis till de många, som tyda på, att Johan Gyllenstierna var en af dem, som bakom kulisserna höllo i rörelsens trådar. Jfr Varenius, högförräderimålet etc. s. 30 ff.

[1] Feuquières skrifver härom (Corresp. etc. n:o 49 18/28 sept.): »Le mal est jusqu'ici, que le Roi ne s'en avise point, qu'il n'y a personne pour lui proposer et qu'il a pris quelque engagement contraire avec les états, lesquels ne se desistent point de leur poursuite.» Om detta påstående är riktigt, skulle således en förbindelse ha ägt rum mellan konungen och oppositionen i ständen, i så fall sannolikt förmedlad genom sekreterarne (Olivecrantz, Hoghusen, Örnstedt; se i det följande s. 163). Det låter ju ock mycket väl tänka sig, att då konungen pressar på svar till propositionens femte punkt, ha ståndens ledare låtit honom förstå, hvarthän de egentligen syftade och lofvat honom allt det understöd af manskap och medel, som han önskade, så snart rannsakning öfver förmyndarförvaltningen blifvit ständerna medgifven, och att konungen, på detta sätt förberedd, så mycket lättare gått in på rådets hemställan. För antagandet af ett pactum turpe, sådant som, att konungen skulle mot egen öfvertygelse lofvat prisgifva sina förmyndare för att få ständernas bevillningar, gifva Feuquières' ord icke tillräcklig hemul.

Digitized by Google

På eftermiddagen samma dag sammanträdde rådet ånyo, och då kom äfven kanslern tillstädes. Att han icke förblifvit i okunnighet om det, som förut under dagens lopp passerat, framgår af ett förslag till skrifvelse, som han lät föreläsa, och hvilket gick därpå ut, att rådet skulle till K. M. ingå med en anhållan om, att en instruktion affattad i öfverensstämmelse med utkastet blefve fastställd att lända till efterrättelse vid protokollens delgifning. Rådet befanns emellertid icke villigt att besluta något därom[1]. De la Gardie inskränkte sig då till en kort muntlig förklaring öfver ständernas skrift af innehåll, att han hvad det ena momentet (= alliansen med Frankrike och orsaken till kriget) vidkommer, vore beredd att svara för sina vota, hvilka nogsamt skulle utvisa hans »osparda möda att hålla H. K. M. ur kriget», och beträffande den andra punkten (om medlens administration) vore han beredd att, så långt den honom anginge,

[1] Förslaget finnes bilagdt rådsprotokollet. Det är för De la Gardies dåvarande stämning i hög grad karaktäristiskt och lyder som följer: Efftersom Rijksens Senat, exemplo inaudito skall iustificera in för Rijksens Ständer, derass förda Consilia och gifne vota angående alt hwadh i några åhr passerat är, angående slutne Alliancer och deliberationer de pace et bello; Altså holler Jag nödigt, at Rijksens Rådh först hoos Kongl. Maij:tt medh een vnderdånig Supplication inkomma, och däri begära: 1) Att för än protocollen opläses, Secreterarne, som hafva hollit protocollen, måge göra deras Eedh, at hafwa alt Redheligen protocollerat, ingens begäran eller intalande däri defererat, icke det ringaste på någons . . . . . ändrat, icke något medh weth och willia vthelåtit och at de alla protocollen integra fide extradera. 2) Att alla Senatus Consulta, ræpresentationer och raisonementer och acta publica blifva vpläste, som i förra Rijkzdagh vplästes för Ständren. 3) Att K. M:tz Ministrers bref, Uthrijkes ifrån, så legaters som andras, och deras Consilia vpläsas. 4) Att CantzlijRåden och alla Secreterarna, som några bref och ordres expedierat, eller af K. M:tz Ministrers bref bekommit, dem bona fide extradera. 5) Alle wederbörande Cantzlij betiente i gemehn på eedh berätta, om de något annat af någon annan sport, än hwad i desse acter befinnes. 6) Att widh protocollens vpläsande Cantzlij Råden alla 4 måge wara tillstädes, och desslijkest HofRåden. 7) Ante omnia, att Ständren eij måge stana någonstäns i vpläsandet, sålunda att de nu mehna hafwa information nog, Uthan at dee alt in till ändan läsa, vthan något at gå förbij af alt. Desse momenta skattar Jagh mycket nödige förvth hoos K. M:tt at erholla såsom en Instruction, hwarefter denne inquisitions acten anställes; och moste man considerera, at ett så stort och alldrigh förr hört wärk, icke moste företagas perfunctorie eller confust, vthan medh nödigh tijdh och ordentelighеet; Emedan detta angår Senatens lijf och ähra.

Digitized by Google

rättfärdiga sin conduite, förmodandes att de öfriga skulle göra detsamma. Återstoden af hans anförande rör sedelaffären[1] och kan här förbigås.

Rådet stannade för denna dag i det beslutet att hos K. M. anhålla om några dagars uppskof med riksdagens afblåsande, »på det att deras Excell:r måtte hafva tid och rådrum att fullkomligen purgera sig». Hvarifrån de skulle purgera sig är icke direkt utsagdt. Att det syftas på ständersuppliken är visserligen tydligt, men om dennas tredje moment äfven skulle anses i framställningen innefattadt, så blefvo riksråden snart upplysta om obehöfligheten däraf. De fem rådsherrar, som till konungen framförde rådets begäran, fingo redan samma dag jämte hans bifallande svar i öfrigt, äfven medföra det beskedet, att saken mellan kanslern å ena sidan, Kurk och Rålamb å den andra, vore »en partikulier tvist, som lagligen kunde utföras». Den förklaringsplikt, hvilken ålåg rådet som institution, hade således blifvit inskränkt till ofvan berörda suppliks två första moment. Förklaringen i fråga blef emellertid först en tid efter riksdagens slut färdig[2].

Samma eftermiddag, som rådet höll denna öfverläggning, blefvo ock ståndens deputerade enligt löfte[3] uppkallade till konungen för att erhålla svar på den samma dags morgon inlämnade suppliken. Konungen meddelade nu i afseende på första punkten, att rådet hölle på med att söka efter de handlingar, på hvilka de ämnade stödja sitt försvar. Med afseende på den andra punkten gaf konungen ständerna i uppdrag att, då han själf ej hade tid därmed, utse vissa deputerade till att »öfverse räkningarna»[4]. Till sista punkten svarade han endast, att han fått kännedom om, hvilken den person vore, som sedlarna åsyftade, och att han redan gått i författning om rannsaknings anställande däröfver, samt att ständerna om några dagar skulle få närmare besked[5]. Vid samma tillfälle uppvaktades

[1] Se Varenius högförräderimålet etc., s. 14 ff.
[2] Se i det följande s. 175 ff.
[3] Se ofvan ss. 133, 144.
[4] Adelsprot., s. 95.
[5] Se Varenius, högförräderimålet etc., s. 18.

Digitized by Google

äfven änkedrottningen, som föregående dags afton kommit till staden, antagligen för att öfvervara konungens kröning. Nu fick hon äfven på ort och ställe bevittna, huru räfsten inleddes med den styrelse, i hvilken hon under så många år suttit som dess till namnet främsta ledamot.

* * *

I och med konungens svar på suppliken af den 18 sept. voro dock icke de där berörda frågorna slutbehandlade för denna riksdag. Ständerna hade ännu, som naturligt var, mycket att därmed beställa, och åtskilliga budskickningar växlades dem emellan om, hur löftet att få se protokollen skulle realiseras, om den blifvande kommissionens autorisation[1] m. m. Som de egentligen intresserade framträda adel och borgare, hvaremot prästerna börja visa sig allt mer ovilliga, kanske under inflytande af Brahes föreställningar[2].

Den 22 sept. f. m. väckte landtmarskalken fråga om, hur vid rådsprotokollens läsning förfaras skulle med änkedrottningens »tal om mening». På Henrik Falkenbergs förslag beslöts enhälligt, att hennes diskurser och vota icke skulle läsas »utan gås förbi, hvilket ock expresse skulle sägas H. K. M.» Tills vidare måste emellertid hela läsningen uppskjutas, ty den 22 sept e. m. gaf konungen för landtmarskalken tillkänna, att han icke toge emot något utskott förr, än han erhållit svar på propositionen[3], d. v. s. fått veta, hvilka utskrifningar och bevillningar ständerna beslutit. Svar, i hög grad vittnande om ständernas beredvillighet att bispringa konung och fädernesland[4], inkommo då snart, så att riksdagsbeslutet redan den 25 sept. kunde underskrifvas och riksdagen följande dag afblåsas. Detta medförde dock icke ständernas omedelbara åtskiljande. De skulle öfvervara konungens kröning, som försiggick den 28 sept., och hade äfven andra uppgifter kvar att fylla.

---

[1] Framför allt drefs på sedelfrågan. Se Varenius, högförräderimålet s. 19 ff.

[2] Se ofvan s. 119, not 3.

[3] Se adelsprot. s. 120.

[4] Jfr ofvan ss. 107 och 129.

Digitized by Google

Dit hörde läsningen af rådsprotokollen. Den 24 sept. e. m. infann sig landtmarskalken, sedan det kungliga villkoret nu var uppfyldt, i spetsen för ett utskott af alla fyra ståndén[1] hos konungen för att inhämta ytterligare besked om de olika moment, som berörts i suppliken af den 18 sept. Duvall meddelade då också, att hans stånd förordnat sekreta utskottet till att läsa protokollen och taga därur den kännedom, som konungen fann nödig att gifva ständerna. Konungen hänvisade i sitt svar till de kansliråd, som i ett tidigare skede af riksdagen meddelat samma utskott en del aktstycken rörande rikets utrikespolitik[2]. Den 26 sept. får ock utskottet bud från K. M. om, att det följande morgon kl. 7 kunde komma upp på slottet och läsa protokollen. Men då riddarhussekreteraren den 27 f. m. skickades upp till kanslirådet Hoghusen för att erhålla besked om, när utskottet finge infinna sig, svarade denne, att såväl han som Örnstedt vore hindrade genom rådssammanträde, hvaremot saken kunde gå för sig på eftermiddagen. Det är möjligt, att så ock skedde[3], men det finnes ingen bestämd uppgift, som bestyrker, att utskottets beramade protokollsläsning verkligen gått för sig vare sig den dagen eller senare, och om den företagits, har den i alla händelser icke lämnat några spår efter sig. Denna så mycket fruktade sak lopp således skonligt af, för så vidt det gällde protokollsgranskning i den nu ifrågasatta formen. Dess opraktiska beskaffenhet ligger ock i öppen dag. Så mycket, som rörande utrikespolitiken lämpligen kunde meddelas sekreta utskottet, hade detta långt förut fått se, och konung Karl, som alltid strängt höll på sekretess i dessa ärenden[4], var sannolikt vid närmare betänkande icke så synnerligen angelägen om att ytterligare utsträcka »informationens» räckvidd. Skulle åter »det

[1] Se borgareståndets protokoll för denna dag.

[2] Adelsprot. s. 136. Jfr ofvan ss. 103, 109.

[3] Borgarståndets prot. 27 sept. innehåller, att bud kommer från landtmarskalken om, att K. M. för honom tillkännagifvit, att sekreta utskottet skulle få komma upp och läsa protokollen, och skulle landtmarskalken sedan gifva närmare besked om timmen. Detta bestyrker dock lika litet som de motsvarande uppgifterna i adelsprotokollet, att uppläsningen verkligen ägt rum. Jfr Sjögren, s. 152, där en annan mening uttalas.

[4] Se ofvan s. 110 och i det följande ss. 174, 183.

Digitized by Google

fundament af medel», som legat till grund för beslutet om brytning med Brandenburg, studeras med stöd af rådsprotokollen, så var uppenbarligen ett på den korta riksdagen i Upsala fungerande utskott icke det rätta organet för ett sådant värf. Till dess fyllande fordrades en i hufvudstaden arbetande, för längre tid samlad kommission. På denna punkt i ständersupplikens redofordringskraf föll ock hufvudvikten, när fråga blef om verkställigheten.

Konungen hade i sitt svar den 18 sept. anmodat ständen att nämna vissa deputerade till »räkningarnas» öfverseende. Den 22 sept. skred adeln för sin del till fullgörandet af detta uppdrag, och utsågos af 3 klassen herrar Melker Falkenberg och Bengt Reenfelt; af 2 klassen hr Arvid Ifvarsson[1] [Natt och Dag], med rätt för honom att, om hans sjukdom så påfordrade, själf sätta en annan i sitt ställe, och hr Lennart Ribbing Svensson; af 1 klassen herrar Klas Fleming och Johan Rosenhane. Henrik Falkenberg sökte man länge och väl öfvertala till att emottaga det föga angenäma förtroendeuppdrag, hvars tillkomst han i så hög grad bidragit att främja; han sade nej upprepade gånger, men lät slutligen förmå sig till ett villkorligt åtagande, därest hans ämbetes tjänst det medgåfve[2]. Därjämte lämnades K. M. öppen rätt att konstituera flera ledamöter, om han funne lämpligt. Sedermera inrymde ståndet honom än större handlingsfrihet. Det utskott, som den 24 sept. e. m., uppvaktade konungen[3], hade äfven i uppdrag att för adelns del anhålla om hans autorisation af dess deputerade. Landtmarskalken meddelade då, att adeln »utvalt sex personer till att öfverse medlens administration; om K. M. behagade agreera samma sex personer eller sätta andra, det ställes uti H. K. M:s nådiga behag»[4]. Konungen svarade, att när han finge se förteckningen på de sex personerna, ville han

[1] Vice president i Svea hofrätt och några år senare invecklad i en celeber rättegång med bröderna Gyllenstierna. Jmfr om honom de Bondeska anekdoterna, a. st., s. 75.

[2] Meningen är tydligen den, att han eventuellt skall ingå som ersättningsman för Arvid Ifvarsson.

[3] Se ofvan, s. 148.

[4] Adelsprot., s. 136.

Digitized by Google

»draga det bekymret, att det skall till nästa riksdag vara färdigt». Det ansågs emellertid nödigt, att söka äfven ständernas autorisation, hvarför Klas Fleming vid adelns sammanträde den 27 sept. för de adliga deputerades del anhöll om en sådan åtgärd från ståndets sida. Hans begäran beviljades, men verkställighet synes icke genast hafva följt därpå, ty två dagar senare förnyar Fleming sin framställning, samtidigt påpekande behofvet af att erhålla K. M:s befallning till kollegierna att gå de deputerade »tillhanda med all nödig information och upplysning»[1]. Nu blef fullmakten genast uppsatt och ståndet förelagd. Uppdraget säges där gälla, »att öfverse den räkenskap för medlens administration uti K. M:s omyndige år, som vid K. M:s lyckliga anträde till regementet H. K. M. öfvergifven är», och ståndet förklarar sig »in optima forma befullmäktiga och autorisera bemälte gode herrar[2] ofvanrörde verk sig att företaga, erkännandes för godt och gillt, hvad som de således till deras underrättelse och information göra och låta»[3].

Hos borgarne sköttes ärendet på ungefär enahanda sätt. Kanske var detta stånd, att döma af dess många försök att sätta prästerna i raskare fart, det ifrigaste att få såväl denna sak i gång, som rådsprotokollen lästa. Sina deputerade utsågo borgarne samma dag som adeln, och föll deras val främst på deras ordförande, den skarpe oppositionsledaren Thegner; vidare utsågos borgmästaren i Nyköping, Anders Bergius, assesssorn i kammarrevisionen, Petter Snack, rådmännen i Stockholm Sven Törner och Lars Franc, samt Stockholms stads sekreterare, Daniel Caméen, af hvilka åtminstone de två sistnämnda voro ansedda som Thegners meningsfränder och medhjälpare[4].

Vid samma tillfälle, som adeln[5] hos konungen anhöll om

[1] Adelsprot., s. 147. Denna senare anhållan kunde naturligen icke till någon direkt ständernas åtgärd föranleda och syftade väl snarast att bana väg för en liknande framställning till K. M.

[2] De samma, som de, hvilka valdes den 22 sept.

[3] Tryckt i adelsprot. bil., s. 208 ff.

[4] De la Gardie påstår i en uppsats, förvarad i Ups. univ. bibl., att Widikindi (se ofvan s. 92) bl. a. förutsagt, att Terserus, Thegner, Caméen och Frank skulle hos de ofrälse ståndeu leda rörelsen mot honom. Ibid. E. 545 h.

[5] Se ofvan, ss. 148, 149.

Digitized by Google

sina deputerades autorisation, var borgerskapets utskott med, och landtmarskalken förde efter all anledning ordet äfven å dess vägnar[1]. Den 30 sept. kommer saken emellertid ånyo upp i ståndet, och då föres därom en öfverläggning, hvari Fleming deltog, men hvars innehåll, på grund af luckorna i konceptprotokollet, ej kan till alla delar fixeras. Den rör sig bl. a. om en instruktion för de deputerade, och meningarna tyckas vara delade om, huruvida den skulle utfärdas af K. M. eller icke, huruvida en skriftlig sådan behöfdes, eller om man, på grund af tidens knapphet, kunde nöja sig med muntlig föreskrift.

Någon hjälp till utfyllandet af protokollets bristfälligheter kan man möjligen hämta från en jämförelse mellan de två olika fullmaktslydelser, som finnas bevarade. Den ena, och vidlyftigare, är ett koncept, som börjar med de högtidliga orden: »Vi efterskrifne Sveriges rikes ständers till denna riksdag fullmäktige[2] gjorde, göre veterligt», och fortsätter sedan i samma stil. Sådana deputerade skulle utses, som de »tilltro kunna med den sorgfällighet, nit och allvarsamhet, som sig bör och ärendets viktighet fordrar, igenomse och noga sig erkundiga låta om allt, hvad som angår den räkenskap, deras Excellentier Riksens Råd och Regering *för administrationen* den tid, H. K. M. till regementet anträdde, gjort hafver». Därpå följer namnen på dem, som borgerskapet velat »förordna och tilltro»[3], och så kommer afslutningsfrasen: »skolandes de pliktiga vara efter den instruktion, som H. K. M. dem *tillika med de öfriga ständernas deputerade uppå vårt underdåniga anhållande* gifvandes varder, att förrätta samma importanta verk, som de kunna för Gud, H. K. M. samt oss till svars stånda, som de ock pliktige äro nästkommande riksdag vid Gud oss om allt detta, *där H. K. M. allernådigst skulle behaga*, en pertinent relation göra, viljandes vi allt, hvad

[1] Jmfr präste- och borgarståndens prot. den 24 sept.

[2] Konceptet synes således ursprungligen hafva varit afsedt att uppsättas i flera stånds, troligen samtliga ståndens, namn. (jmfr nedan s. 152 not 3), ehuru det sedermera, som af personalbeteckningen framgår, kom att åsyfta endast borgerskapet. De här i texten kursiverade orden äro i handlingen tillskrifna i marginalen.

[3] De äro desamma som de den 22 sept. valda.

Digitized by Google

de i detta ärende tillgöra, för så giltigt hålla, som vi själfva närvarande det förrättade» [1].

Det nitiska borgarståndet har här tydligen afsett att genom det skarpa betonandet af ständernas redofordringsrätt äfven gent emot sina deputerade gifva det största möjliga eftertryck åt deras granskning. Det har därjämte velat sätta sin egen myndighet såsom redofordrande stånd i förgrunden. Det stannade dock vid blotta ansatsen, och konceptet förblef hvad det var. Den fullmakt, som verkligen utfärdades, hade en vida anspråkslösare karaktär och säger helt enkelt: »Desse efterskrefne gode män äro af riksens borgerskap och samtl. städernas fullmäktige förordnade till räkenskapens . . . . . öfverseende», hvarpå de sex namnen följa [2]. Borgerskapet nöjde sig således till sist, liksom adel och präster, med att kort och godt namngifva de personer, hvilka de för sin del bemyndigat, och öfverlämnade sedan åt K. M. ledningen af det hela [3].

---

[1] Handlingens tids- och ortbestämning är Upsala den sept. A:o 1675. Den finnes bland koncepter, bilagda borgarståndets numera i riksarkivet förvarade protokoll för denna riksdag.

[2] Samma personer fingo ock i uppdrag att öfverse kyrkoordningen och lagen, och fingo rätt att för *denna* sin uppgift adjungera medhjälpare. Skrifvelsen är »uppå samtl. städernas fullmäktiges vägnar» undertecknad af Thomas Lohrman, hvilken då var Upsala stads sekreterare och för tillfället fungerade som ståndets sekreterare, eftersom Caméen, hvilken eljest förde pennan, var bland dem, som skulle befullmäktigas. Den finns i original bland 1675 års riksdagsakta och har öfverst i hörnet en kanslipåteckning »1 okt. 1675», och a tergo »Riksens borgerskap angående deras utskott». Konceptet till denna handling är emellertid, liksom det förra vidlyftigare, af Caméens hand. Se ibidem.

[3] Bland handlingarna till 1675 års borgarstånds protokoll finnes ännu ett slags fullmaktskoncept af en rätt egendomlig och intressant komposition. Aktstycket är stiliseradt som en i samtliga riksens ständers namn till K. M. ställd skrifvelse. Innehållet utgör en blandning af inställsamhet i förhållande till konungen och af en smått generad undskyllan för ständernas attack på förmyndarstyrelsen, parad med en undertryckt belåtenhet med det skedda. Inledningsvis omnämnes konungens befallning till ständerna att själfva utse deputerade till räkenskapens öfverseende. Därefter hembäres K. M. ett vördnadsfullt tack för att han »allernådigst har behagat reflektera uppå våra underdånige och väl intentionerade påminnelser, som allenast till det mål syftat hafva, att E. K. M. må härefter desto säkrare kunna judicera och döma om dess stat, såsom ock hvad riksens inkomster i förflutna fredliga tider varit, där de till E. K. M:s och

Digitized by Google

I prästeståndet rådde en helt annan stämning än hos borgarne. Det ser ut, som om man, sedan slaget väl fallit, började bli ångerköpt. Gång efter annan framträda tecken, som tyda på, att man vill, så godt man kan, draga sig undan vid fullföljandet af ständersupplikens tre räfstepunkter. Ståndet hemsökes af den ena budskickningen efter den andra från såväl adel som borgerskap, och Terserus har åtskillig möda att förekomma öppen splittring[1]. En metod, som tillämpades, var att söka för-

fäderneslandets nytta äro vordne använde; hvilket, ehuruväl vi förmoda skedt vara (!), men skulle ock tilläfventyrs verket synas annorlunda beskaffadt, kunna deras Exc. få tilllfälle sin förda administration medan de än i lifvet äro justificera». Efter att hafva uttryckligen erkänt, att deras Exc. inför konungen allena vore skyldiga att göra reda och räkenskap, förklaras — med uppenbar inkonsekvens — »H. K. M. änkedrottningen entskyllad för allt det, som tillgjordt vara kan», så att, som det strax nedanför efter en kort motivering heter, »vi ock kunna på vår sida förklara H. K. M. för allt ansvar och tilltal, ehvad namn det ock hafva kan, och förmynderskapet samt riksregeringen angår, alldeles kvitt och entledigad, nu och evärdligen; hållandes icke dess mindre deras Exc:s plikt vara [att] svara för deras förda höga ämbete. Och hafva alltså vi till detta ofvantalda ärendets bättre befordrande visse män af hvart stånd utnämnt, som bifogade lista utvisar.» Om dessas redlighet vore ständerna öfvertygade och anhölle därföre för dem om konungens autorisation och om hans befallning till kammaren att tillhandahålla dem allt, som anginge detta »importanta verk». Skrifvelsen har sedan genom strykningar och tillägg ändrats till att representera endast borgerskapets underdåniga tankar, och namnen på dess deputerade hafva sålunda tillskrifvits i kanten i stället för orden »som bifogade lista utvisar». Det ser alltså ut, som om borgarne sökt få detta utkast fram som en samtliga ståndens skrifvelse, men icke lyckats, och då tagit det för egen del. De ha kanske trott sig känna en annan stämning ligga i luften och ansett sig böra något släta öfver häftigheten i sitt uppträdande. Möjligt är då, att de andra stånden, som hade mindre på sitt samvete, icke funno ett sådant återtåg behöfligt eller med sin värdighet öfverensstämmande. Det kan ock sättas ifråga, omdechargen åt änkedrottningen här ansågs ha fått den lämpligaste formen (jämför nedan s. 169 not 2). Huruvida borgarståndet för sin del fullföljt den inslagna stråten och verkligen inlämnat en skrifvelse af den ifrågavarande lydelsen, är omöjligt att säga. Blotta tillvaron af den fullmakt, som Lohrman skref ut den 1 okt., utesluter icke denna möjlighet, ty ståndet kan mycket väl vid sidan däraf ha till K. M. inlämnat en skrifvelse, hvari det, jämte angifvande af sina tankar i ämnet, äfven berättat, hvilka deputerade de utvalt.

[1] Se Varenius, högförräderimålet, s. 21. Den diskussion, som där refereras, rör supplikens alla tre punkter, icke blott sedelaffären.

Digitized by Google

hala saken. Så t. ex. den 22 sept., då adeln får det svaret, att man bör vänta med ytterligare framställningar, tills man blifvit underkunnig om K. M:s mening härvidlag. Försiktighetsmåttet var äfven fullt befogadt, som ofvan visadt är[1]. Sedan skjuter man kröningen och den knappa tiden framför sig, för att undgå ett bindande uttalande[2]. Vid uppvaktningen den 24 sept. e. m., hos konungen äro parterna visserligen med, därför att de icke kunde annat, men om deras verkliga tankar upplyser borgarståndets protokoll för samma dag, där det heter, att »prästerskapet utlät sig först icke hafva haft i sinnet att göra denna vidlyftighet, men som de äro tillsagda, alltså vilja de kl. 2 vara tillstädes. Men hvad själfva momenterna angår om räkenskapen och administrationen i H. M:s minorennitet, höllo [de] betänkligt något däri skrupulera»[3].

Den 23 sept. hade prästerskapet företagit val af ledamöter i den blifvande kommissionen och därtill utsett superintendenten i Kalmar, Henning Skytte, pastor primarius i Stockholm, Svebilius, professorn i Åbo Bong, kyrkoherdarne Edelius och Cythræus, och skulle dessa sitta icke blott öfver »räkningarna», utan äfven öfver lagen och kyrkoordningen. Men det första uppdraget måtte befunnits oangenämt, ty den 2 okt. ingifver Skytte sin bestämda gensaga mot, att han utnämnts »att blifva en af dem, som räkningarna genomse skola, eftersom hans lägenhet ej tillsäga kunde, att öfver samma ärende vara», och hvarken han eller någon annan af de först valda ingingo i den slutliga uppsättningen. Strax efteråt under nyss nämnda sammanträde ankom ett utskott från borgerskapet för att bland annat konferera om de deputerades autorisation, men præses Terserus svarade, att »hvad räkningarna vidkommer, eftersom

---

[1] S. 147.

[2] Prästeståndets prot. den 24 sept.

[3] Yttrandet kan synas tvetydigt, men får sin rätta belysning genom att sammansättas med motsvarande referat i prästeståndets protokoll, där det heter: »Autoriseringen af K. M. synes mycket nödig vara, men för tidens korthets skull sker näppeligen den förrän uti Stockholm. Men hvad de tvenne andra punkter vidkommer, håller prästerskapet orådligt om dem röra nu för tiden, ty därigenom kunde K. M:s kröning hindrad blifva.» Det är præses Terserus, som ger detta svar.

Digitized by Google

den saken synes ej så stort lända till vårt forum, kunna vi icke så mycket taga oss däraf»[1].

Så lätt skulle dock ståndet icke komma ifrån konsekvenserna af sin föregående medverkan. Den 4 okt. berättar Terserus, att »K. M. vill hafva anteckning på deras namn, som öfver kyrkoordningen, lagen och räkningarna blifva skola». Då således ett beslut måste fattas, ansågs nu, att ej flera deputerade öfver »räkningarna uti kammaren» behöfdes, än kyrkoherdarne i Maria, Katarina och Kungsholmen, Carl Carlson[2], Magnus Duræus och Jon Lille[3], men i den dagen efteråt utfärdade fullmakten[4] är antalet reduceradt till två. Duræus är icke upptagen, möjligen på grund af afsägelse. I så fall har han emellertid ändrat sig, ty det slutliga konstitutorialet upptager äfven hans namn jämte de två andras.

Man tager säkerligen icke fel, om man söker orsaken till prästernas förändrade hållning i den vördnad, som ännu fanns kvar för den höga rådsförsamlingen, och i det inflytande, som åtskilliga af dess mest ansedda medlemmar, och särskildt Per Brahe, kunde utöfva[5]. Å andra sidan förtjänar den ännu icke tjugoårige konungens lugna fasthet sitt erkännande. Under det partilidelsernas svall går högt rundt omkring honom, behåller han orubbligt hufvudfrågan, fäderneslandets försvar, i ögnasikte. Räfsterörelsen har i honom ingen tillskyndare, om

[1] I borgarståndets protokoll heter det härom endast: »Prästerskapet vore icke ense angående räkenskapen».

[2] Sedermera biskop i Vesterås.

[3] Öfver lagen och kyrkoordningen skulle några flera deputeras.

[4] Den är uppsatt i form af en till de båda utsedda ställd skrifvelse och innehåller, att då K. M. »för godt och rådsamt eraktat hafver den förordning göra, att några personer af hvart stånd i riket utnämnas måtte, som sig företaga att öfverse räkningarna öfver riksens medel, som uti Högstbemte K. M:s minorennitet kunna fallna och inkomna vara», så hafva prästeståndets fullmäktige icke kunnat utse »några, som bekvämligare detta verkets bevistande uti allas vårt namn förtros måtte, än» förenämnde (i Stockholm boende) personer, förmodandes, att de »sig härutinnan icke undandragandes varda, utan K. M. till underdånig hörsamhet härvid förrätta å allas våra vägnar, hvad själfva ärendet fordra kan». Skrifvelsen är å ståndets vägnar undertecknad af Terserus, Upsala den 5 okt. 1675. Orig. i 1675 års riksdagsakta.

[5] Jmfr Varenius, högförräderimålet etc., s. 35.

Digitized by Google

han än icke motsätter sig en begäran, för hvilken så många billighetsskäl kunde anföras. Tvärtom är det han, som håller den inom behöriga gränser, men när beslutet väl är fattadt, vill han också, att det skall utföras.

Det kungliga konstitutorialet för kommissionen gafs Stockholm den 12 oktober[1]. Till utgångspunkt tager konungen helt naturligt den anhållan, som ständerna »i betraktande af det släta tillstånd, som för tiden öfverallt verkligen förspörjes», föranledts att till honom på senaste riksdagen ingifva, och hvilken gick därpå ut, att »det måtte blifva dem förunt och efterlåtet sig att företaga och efterse, huruvida oss vid vårt anträde af vårt konungsliga regemente kan för sådant vara gjord räkenskap, eller ock den, som gjord vore, må i anseende af själfva omständigheterna, gillas och bestå kunna». Visserligen hade »H. M. vår högtärade kära fru moder samt de andra gode herrar, som förmynderskapet och regeringen för detta förestått vid bemälte vårt anträdande till regementet, deras under varande vår omyndighet förde administration förmedelst en särdeles till oss öfverlämnad relation utförligen upprepat, men vi» kunde den då icke »igenomse, mycket mindre till sina omständigheter nöjakteligen öfverväga», utan »dem (= förmyndarne) strax såvida därföre kvittera månde, som de igenom samma relation oss om sin förda regering och förmynderskap hade förvissat». Under sådana förhållanden anser konungen sig »numera icke hafva kunnat eller bort utslå och förvägra riksens ständer sin förberörda underdåniga begäran, men [har] tillfölje däraf i nåder beviljat, förunt och samtyckt, icke allenast att låta dem öfverse den räkenskap, som oss kan gjord vara, och däraf inhämta orsaken af vårt närvarande rikes och dess underliggande provinsers tillstånd, utan ock själf ibland sig utnämna och oss föreslå de personer, som de kunde skatta bekväma och tjänliga därtill att bruka, hvilket de ock hafva gjort, utnämnt och föreslagit», hvarpå namnen följa[2]. »För den

[1] Tryckt hos Loenbom, handl. X, 119 ff. Finns i riksreg. för den 12 okt.

[2] Personalen är densamma, som förut omnämnts i samband med de särskilda ståndens val. Enda skilnaden är, att Arvid Ifvarsson för sjuklighets skull ersättes med Henrik Falkenberg. Se ofvan, s. 149.

Digitized by Google

skull hafva vi bemälde personers utnämnande låtit oss i nåder behaga — — jämväl till följe däraf dessa förbenämnde personer förordna och autorisera velat, som vi härmed och i kraft af detta vårt öppna bref dem förordna och autorisera, ofvantalte räkenskap sig att företaga och öfverse.» »1662 och 1668 års statsverk» omnämnas såsom de, där kunna tjäna till ledning, och kollegierna anbefallas att lämna kommissionens ledamöter all nödig »assistans och handräckning», äfvensom att tillställa dem alla de handlingar, som de anse sig behöfva, skolande å andra sidan de deputerade »vara förpliktade att hålla alla saker tysta och hemliga — — och i det öfriga allt härvid företaga, göra och låta, som de det pröfvandes varda oss och vårt rike till tjänst och säkerhet nu och framdeles lända kunna, och de inför Gud, oss och riksens ständer tryggeligen ansvara vilja och skola.»

Kastar man nu blicken tillbaka på de konstitutiva momenten i den rörelse, som gaf anledning till detta aktstycke, så finner man, att ständerna den 18 sept begärde, att *K. M.* »täcktes några vissa personer *af ständerna* härtill deputera»; att vidare rådet samma dag anhöllo, »att *H. K. M.* ville låta hålla en rannsakning om administration af medlen», hvilket icke — allraminst efter den debatt, som föregått beslutet — behöfver innebära något hinder för konungen att inrymma ständerna medbeslutanderätt vid den rannsakande myndighetens konstituering; — och till sist, att konungen i sitt svar till ständerna anmodade *dem* att utse de deputerade.

Det slutliga resultatet blef, att ständerna föreslogo och konungen bekräftade de föreslagna i förtroendet genom sin autorisation. Det vore helt visst orätt att häri se en kompromiss mellan stridiga meningar. Det är i stället en sammansmältning till ett af de olika moment, bland hvilka hvarje intressent framhåller det, som från hans utgångspunkt framträder som det väsentliga, men hvilka säkerligen ingen af dem har tänkt sig skola förverkligas annat än i det inbördes samband, som sedermera kom till stånd. Den nyhet, som låg i ständernas initiativ, förde med sig som en självfallen konsekvens, att personvalet lades i deras händer. Konungens häfdvunna ledareställning åter gaf lika naturligt den förra åtgärden *förslagets*

Digitized by Google

karaktär, och af hela det sätt, hvarpå denna tid tänkte sig förhållandet mellan konung, råd och ständer, som lemmarnes i *en* statskropp, följde ock osökt, att det blef den förstnämnde, som förlänade myndigheten och öfvervakade verket.

I detta sammanhang förtjänar anmärkas, att bondeståndet ej är representeradt i kommissionen. Det hade dock varit med om de framställningar, som ledde till dennas nedsättande. Äfven bönderna voro ett stånd i riket, och konungens svar på suppliken gälde således äfven dem. Det utkast till en *samtliga* riksens ständers skrifvelse till K. M., som s. 152, not 3, omnämnts, och hvari talas om vissa »af *hvart* stånd» utnämnde deputerade, ådagalägger äfven, att tanken på ett böndernas deltagande i detta granskningsverk icke varit för 1675 års ständer alldeles främmande. Den blef emellertid icke fullföljd, osäkert af hvad anledning.

Digitized by Google

Afslutningskapitel.

Karl XI har af åtskilliga författare blifvit strängt klandrad för sitt bifall till nedsättandet af 1675 års granskande kommission[1]. Man har i denna hans åtgärd sett ett bestämdt och groft löftesbrott. Anmärkningen är riktig så till vida, som det icke kan bestridas, att den år 1672 gifna dechargen nu blef upprifven. Men däraf följer icke med nödvändighet, att klandret är befogadt. Monarken, som har ett rikes väl att sörja för, kan icke i den mening göras till sina ords slaf, att honom skulle vara betagen rätten att omgöra sina beslut, i fall han finner sig hafva blifvit vilseledd genom oriktiga framställningar eller aflockad sitt ord i förtid, eller i fall omständigheter yppa sig, som äga ett väsentligt samband med beslutet, men det oaktadt vid dess fattande icke kommit till sin rätt. Allt detta förelåg här och förtjänar att tagas i betraktande vid bedömandet.

Så liflig var ock känslan af den nöd, som rådde, så skarp kontrasten mellan den skildring af ställningen, som lämnades 1672, och den verklighet, som nu afslöjades, så starkt slutligen det tryck, som på grund häraf riktades mot de styrande, att den myndighet, som klandret gällde[2], rådet, självt hemställde om bifall till ständernas begäran. Kan man då undra på, att konungen medgaf, att en *undersökning* finge ske om riktigheten af den redovisning, han emottagit[3].

---

[1] Fryxell, berätt. XVI, 237; Schönberg II, 343. Jfr äfven Kjellén s. 123.

[2] Jfr s. 143, not 3.

[3] Om någon hans »inre strid» härvidlag har intet säkert vittnesbörd till eftervärlden bevarats. Det några veckor efter beslutets fattande utfärdade och

Digitized by Google

Därtill kommer, att denna fråga, rätteligen sedd, icke var hans ensak utan berörde äfven ständernas beslutandeområde. Denna omständighet hade för tre år sedan icke blifvit nog beaktad för att göra sig gällande. Nu kom den igen med en helt annan styrka. Ständernas på 1660 års additaments och riksdagsbesluts klara bokstaf stödda medbeslutanderätt har emellertid med åtskilliga skäl och bevis blifvit bestridd[1]. Argumentationen går därpå ut, att om konungens förmyndare under pågående minderårighet anmäldes för fel borde de enligt 1634 års R. F. §§ 9 och 41 ställas inför den riksrätt, som där föreskrefves. Sedan konungen förklarats myndig hade däremot ständernas rätt enligt additamentet att utkräfva ansvar upphört, och det vore denne, som ensam därom ägde att besluta.

Frågan om riksrättens tillämplighet eller icke på berörda fall kan här lämnas alldeles å sido såsom för tidigt väckt. Här var icke fråga om *anklagelse* och *dom* utan om en anhållan, att *undersökning* måtte ske, låt vara, att blotta framställandet af en sådan begäran, och än mer de ordalag, i hvilka det skedde, måste för dem, det gällde, kännas som synnerligen kränkande. Först med tillsättandet af 1680 års dömande kommission träder förmyndarräfsten in i ett skede, som förtjänar belysas genom sammanställning med nyss åberopade lagrum.

Lika ohållbart är äfven det andra påståendet om, att ständernas redofordringsrätt skulle ha utslocknat efter konungens myndighetsförklaring. Man skulle väntat att här se åberopadt det argumentet, att regeringsform och additament år 1660 begränsades till att gälla minorenniteten. Men så sker icke, utan dessa betraktas såsom fortfarande förbindande[2], och i så fall kommer man till den slutsatsen, att den § i additamentet, den

troligen af en kanslitjänsteman uppsatta konstitutorialet för kommissionen kan icke anses ägnadt att gifva ledning för bedömandet af den frågan. Där finner man i stället motiveringen för beslutet.

[1] Schönberg II, 341. Den väl långt drifna kritik af ständernas redofordringsrätt, som Schönberg här anställer, torde finna sin förklaring i det färska intryck, han hade af frihetstiden med dess många in casu rannsakande och dömande ständerkommissioner. Se ibid. s. 343.

[2] Schönberg II, 342.

Digitized by Google

fjortonde, som stadgar förmyndarstyrelsens ansvarighet inför »H. K. M. och samtliga riksens ständer», skulle *under* minoreniteten skänka redofordringsrätt åt båda dessa myndigheter, men *efter* densamma blott åt den ena, åt konungen. Mera behöfver knappast sägas för att uppvisa ståndpunktens orimlighet.

Men å andra sidan kan det frågas: När regeringsform och additament fått sin giltighetsperiod så bestämd, förlorar icke då efter dess utgång äfven nyss förmälda § 14 sin gällande kraft och därmed såväl konung som ständer sin redofordringsrätt? Härvid är då först att märka, att vid sidan af nyss anförda ansvarsbestämmelse funnos äfven andra, medförande samma förpliktelse, i 1660 års riksdagsbeslut och i afgifna edliga reverser[1], hvilkas förbindande kraft icke af ett sådant resonnemang beröres. Dessutom är detta resonnemang oriktigt. Ett är, att den myndig förklarade konungen ej är bunden af regeringsformen, ett annat, att den styrelse, som i kraft af densamma och med ledning af dess bud blifvit förd, skall, när den afslutats, efter samma författnings bestämmelser pröfvas och bedömas[2]. Men erkännes detta, så måste naturligtvis redofordringsrätten däri inbegripas. I annat fall komme man till det resultatet, att när förmyndarne efter slutadt värf skulle aflägga redovisning, funnes ingen myndighet med rättslig befogenhet att mottaga den till pröfning, ingen, inför hvilken de vore ansvarsskyldiga, försåvidt denna deras skyldighet skulle normeras af samma lag som den, hvilken regelband deras förhållande i öfrigt. I själfva verket är det uppenbart, att ansvarsbestämmelsen i additamentets fjortonde paragraf är skrifven just med det fall för ögonen, att förmyndarne efter fyldt värf aflade redovisning. Men därmed är ock ständernas redofordringsrätt gifven. Och enär något verkligt stöd för, att den år 1675 borde anses preskriberad, icke lär kunna påvisas[3], fanns den då äfven kvar.

Att ständerna i sin supplik hemställa saken till konungen och anhålla om hans medverkan, behöfver icke innebära ett underkännande af egen rätt i berörda afseende. Det var endast

[1] Varenius ansvarsbestäm. etc., hist. tidskr. 1888, ss. 346, 351, 355.
[2] Detta är ock Schönbergs mening, se III, 136. Se äfven Kjellén, s. 136.
[3] Se ofvan s. 53.

Digitized by Google

en form, som naturligen följde af hela den ställning, som den tidens ständer intogo till konungadömet[1]. Snarare skulle man kunna säga, att de i en så allvarsam sak som denna icke skulle ha uppträdt så, som de gjorde, därest de icke vetat, att de haft en på lag grundad rätt bakom sig. Det hvilar nämligen en helt annan prägel öfver rörelsen än på motsvarande företeelser från den forna ständerdomens tid. Det är ej längre konungen, hvilken använder ständerna som ett redskap till att drabba sina politiska motståndare. Det är ständerna, som taga initiativet och förmå konungen att göra gemensam sak med dem. Då vidare denne i sitt konstitutorial för kommissionen säger sig »icke hafva kunnat eller bort utslå eller förvägra riksens ständer» deras begäran, kan detta ock fattas som en antydan om, att äfven han erkände samma rätts förefintlighet. I de Bondeska anekdoterna sägs uttryckligen, att då det i regeringsformen stod, att rådet skulle föra styrelsen så, »som de det för Gud, konungen och ständerna kunde försvara», så ägde ock ständerna »frihet att begära underrättelse, huru styrelsen vore förd»[2]. Man har ingen anledning att betvifla riktigheten af denna uppfattning, äfven om en mängd misstag i anekdoternas detaljer kunna påvisas, lätt förklarliga hos en författare, som skrifver långt efter händelserna och utan stöd af primära källor[3].

* * *

I de ord, som nyss citerats, beröres kärnpunkten i hela räfsterörelsen, sådan som den framträder på 1675 års riksdag. Dess hufvudsyfte var att träffa förmyndarnes medelförvaltning, och detta har helt visst hos ledarne varit klart fattadt, äfven om det först småningom afslöjar sig, i samma mån som aktionen fortskrider och planerna träda i verket. Den åsikt, som blifvit framställd[4], att kriget med Brandenburg varit det medel, hvarmed man ursprungligen velat drabba den rådande högadliga regimen och dess främste man De la Gardie, och att man sedermera,

[1] Jfr Kjellén, s. 123.
[2] Se a. a. s. 153; Loenbom hist. märkv. IV, 108.
[3] Se i det följande s. 168.
[4] Fryxell, berätt. XVI, 18 ff., 234 ff.

Digitized by Google

när det visat sig, att det var konungen, som här fattat beslutet, svängt om och tagit upp finansnöden som drifvande motiv, bestyrkes icke af källornas vittnesbörd. Det är icke kriget i och för sig, som framkallar förbittringen, utan det dåliga sätt, hvarpå det förberedts, den brist och den misshushållning, som genom detsamma ställts för allas ögon. Därur härflyter den taktik, som genast från början användes, att neka bevillning af manskap och medel, tills man tvungit fram frågan om förmyndarstyrelsens redovisning; därför påpekar ock Johan Gyllenstierna, som antagligen här kunde tala med mera sakkännedom än de flesta, i rådet den 11 sept., att ständerna icke nämna K. M. i sin dagen förut inlämnade skrift.

Att segern vanns genom en samverkan mellan oppositionen i ståndén och i rådet, torde med full klarhet framgå af den förut lämnade historiska framställningen. Henrik Falkenberg, Terserus och Thegner framträda med öppet visir såsom rörelsens ledare å förra hållet. De la Gardies motståndare i rådet måste gå försiktigare till väga. Men protokollen tala dock med allt för stor tydlighet om den hållning, en Johan Gyllenstierna, en Sten Bjelke, en Klas Rålamb intogo, framför allt vid den afgörande sammandrabbningen uti rådssessionen den 18 sept. f. m., för att man skulle behöfva tveka om den roll, de spelat, och i hvilket läger de ställt sig. Den ingående kännedom om regeringens svaga punkter, som ständernas framställningar utvisa[1], förråder ock, att de haft synnerligen väl underrättade tillskyndare. Och så till sist aflägger sedelaftären ett talande om än föga vackert vittnesbörd om det förbund, som slutits.

Det bör icke heller glömmas, att åtskilliga af de s. k. sekreterarne visade ganska tydliga tendenser att gå oppositionens ärenden. Hoghusen och Örnstedt egga med löften om handlingars meddelande, som de icke kunna infria[2]; Olivecrantz[3] begagnar de budskickningar till ständer, som regeringen anför-

[1] Se t. ex. om Bengt Oxenstiernas relation (s. 109), om konungens bristfälliga pröfning af 1672 års relation, om 1662 års stat och 1668 års arbete (s. 128) etc.

[2] Se ofvan s. 109 ff.

[3] Om denne se s. 56, not 2.

Digitized by Google

tror honom, till meddelelser, hvilkas absoluta tillförlitlighet understundom var ganska tvifvelaktig, men hvilkas pådrifvande syftning var fullt klar[1].

Många voro således de krafter, som förenat sig till anfall på De la Gardie, hans anhängare och hans styrelseprinciper. Motiven voro helt säkert af blandad art. Om än rådsoppositionen och sekreterarne möttes i samma sträfvan att bryta kanslerns öfvermakt, så torde dock spekulationerna för framtiden ha divergerat. Den af sekreterarne, som närmast skördade vinsten, för såvidt man verkligen här kan tala om någon sådan[2], var den, som icke alls syntes i aktionen, nämligen Lindsköld. Af frondörerna i rådet fingo de flesta lefva tillräckligt länge för att se, hur grundligt de missräknat sig, om de trott, att deras vapenbrödraskap med högadelns fiender i ståndén, skulle stäcka det allenastyrande, som De la Gardie inaugurerat, och återställa rådets gamla inflytande[3]. År 1680, om icke förr, måste de ha kommit till insikt om, att ett anfall på förmyndarstyrelsen, sådant som det, för hvilket de nu bröto väg, i längden icke kunde blifva utan återverkan på rådets ställning som institution.

Den, som sent omsider under en kort men betydelsefull period af makt och ära blef De la Gardies verklige arftagare, var Johan Gyllenstierna[4]. Samtiden såg i honom den man, som höll intrigens alla trådar i sin hand. Det är ock möjligt, att han spelat *ledarens* roll för oppositionen på 1675 års riksdag, men några verkligt bindande bevis därpå ha hittills icke kunnat företes, hur tydligt det än är, att han tillhör De la Gardies mot-

---

[1] Se ofvan s. 122. Se ock borgarståndets protokoll 22 sept. f. m.

[2] Se nedan s. 180. Om Lindsköld och Örnstedt se Katarina Ehrenstens uttalanden, hos Fries, s. 187.

[3] Detta påpekar ock grefve Bonde i sina anekdoter (s. 153), icke utan en anstrykning af skadeglädje. Från sin gammaldags högadliga ståndpunkt bedömde han med skarp blick felen hos denna tids räfsteifrare. Däremot kan man knappast undra på, om han ej hade lika öppet öga för det berättigade i en rörelse, som kostat honom hans familj och ståndsbröder så mycket. Jfr ock s. 152, not.

[4] Se de Bondeska anekdoterna ss. 57 ff., 63, 65 ff., 74 ff. »Det första och största mobile af allt detta verket tillskrefs riksrådet Jan Gyllenstierna med dess broder, hvilka med de nyss uppkomne familier detta så väl hade projekterat som ock nu påbegynte och sedermera fullbordade.» Ibid. s. 154.

Digitized by Google

parti[1]. Om hans planer voro många rykten i omlopp, de flesta allt för orimliga för att förtjäna tilltro. Vid detta tillfälle kan man dock utan att säga för mycket antaga, att han funnit riktigt att lämna sin medverkan till attacken på ett styrelsesystem, hvars svaghet och haltlöshet han kanske bättre än någon annan kände och kunde bedöma. Till hans hållning har säkerligen äfven bidragit medvetandet om egen kraft att sätta något bättre i stället[2]. Vid sträfvandet att förverkliga denna sin förhoppning har han sannolikt icke bundit sina händer på något håll utan hållit sig de vägar öppna, som kunde erbjuda sig för honom att verka till fäderneslandets båtnad. Den närmaste tiden arbetade han i godt samförstånd med rådet; längre fram blef han sin konungs högst betrodde man, men att i denna öfvergång till en ny verksamhetsform se ett af klandervärd ärelystnad förestafvadt affall från forna grundsatser torde vara förhastadt. I hvarje fall, hur man än söker leta sig till driffjädrarna för de enskilda personernas uppträdande, måste det dock fasthållas, att de motiv af mindre lofvärd art, som i vissa fall kunna påvisas, ingalunda kunna sägas hafva varit de, som fällt utslaget. De hade visserligen en resonnansbotten i spänningen mellan adel och ofrälse, mellan hög- och lågadel, men hvad som slöt alla dessa olika viljor och intressen samman i gemensam handling och lät denna krönas med framgång, var i främsta rummet det allmänna medvetandet af, att de män, som i så många år suttit vid statens roder, icke varit sitt värf vuxna och icke be-

---

[1] Se Varenius, högförräderimålet s. 30 ff. Feuquières skrifver 18/28 sept. (corresp. n:o 49) till sin regering följande: »J'ai appris, que depuis plusieurs jours sept senateurs s'assemblent la nuit chez Clas Rolamb, savoir lui les deux Guldenstern, les deux Kourk, Soop et Gripenhielm. Je ne les ai nommé à personne et ai bien pris garde en tout cas de ne point faire ennemis, qui pourraient demeurer les maîtres.» Hos Feuquières är det egentligen Rålamb och Kurk, hvilka framträda som det »spanska» d. v. s. det antifranska och anti-De la Gardieska partiets chefer (jfr ock s. 174, not 2). Att Johan Gyllenstierna är kanslerns bestämde motståndare har Feuquières klart för sig, men f. ö. vet han ej rätt, hvar han har honom.

[2] Jfr Katarina Ehrenstens uttalanden om honom, referade hos Fries, s. 187.

Digitized by Google

hörigen rustat sitt land för den allvarsamma situation, hvari de försatt det. Häri ligger ytterst förklaringen till det genombrott, som skedde.

* * *

Den 18 sept. hade rådet, som ofvan nämndt är[1], begärt några dagars uppskof med det svaromål, som det ansåg ständernas supplik nödvändiggöra. Därmed drog emellertid ut på tiden, och De la Gardies motståndare i rådet, som dels funno nödigt att söka skydda eget skinn vid kommande efterräkning, dels nog icke hade något emot att ytterligare blåsa under rörelsen i ståndén[2], satte därföre oförtöfvadt upp en skrift, afsedd att främja dessa sina enskilda intressen. Dess innehåll grupperar sig kring supplikens tre punkter. Till den första svaras, att undertecknarne[3] »dels utaf begynnelsen varit emot den franska alliansen, dels ock den icke utan under villkor af riksens trygg- och säkerhet samt fredens bibehållande samtyckt och allt framgent uti alla våra diskurser samt förda votis alla de händelser sökt att afstyra och bemöta, som till vidlyftighet af krig oss har synts kunna draga»[4]. Med hänsyn till det andra momentet förklaras, att den blifvande undersökningen nogsamt skulle gifva vid handen, med hvad allvar de sökt bringa 1662 års stat och 1668

---

[1] Se s. 146.

[2] Se Varenius, högförräderimålet etc., s. 17. Feuquières skrifver härom (corresp. n:o 49, 25 sept./5 okt.), att konungen nu börjar förakta anklagelserna, och att man då »comme par désespoir» tillgripit en list, som dock icke lyckats, medelst en skrift, som 14 rådsherrar tillställt ständerna.

[3] De voro: Sten Bjelke, Gustaf Banér (Persson), Axel Sparre, Gustaf Soop, Erik Fleming, Knut Kurk, Gustaf Posse, Gustaf Kurk, Klas Rålamb, Georg Gyllenstierna, Johan Gabriel Stenbock, Tord Bonde, Edmund Gripenhjelm, Johan Gyllenstierna.

[4] Denna långa och af förbehåll uppfyllda motivering var väl behöflig, ty af de 14 herrarne hade 4 (Sparre, Fleming, J. G. Stenbock och Rålamb) röstat för alliansen, 5 (Banér Persson, Soop, Posse, G. Kurk och G. Gyllenstierna) icke deltagit i omröstningen, och endast 4 (Bjelke, K. Kurk, Bonde och J. Gyllenstierna) röstat mot alliansen. Gripenhjelm blef först 1673 rådsherre. Jfr s. 11, not 4.

Digitized by Google

års arbete till afsedd effekt. För öfrigt betona de, att de uti »administrationen och däraf flytande räkenskap» »icke vidare än med sitt inrådande konkurrera», i hvilket yttrande man kan se den första antydningen till de invändningar, medelst hvilka rådsherrarna sedermera, när räfsten på skarpaste allvar tog sin början, sökte bortresonera betydelsen af sin nu så högtidligt erkända sats om ansvar pro votis[1]. Skriften sägs vara afgifven med K. M:s nådiga tillstånd, men detta är knappast med verkliga förhållandet öfverensstämmande. Sedan den blifvit den 23 sept. till adeln öfverlämnad, låter nämligen konungen genom grefve G. A. Banér samma dags e. m. hämta upp den till sig, för att få se den, och hvad detta innebar får sin belysning genom en af rikskanslern uppsatt skrifvelse[2], som en del af rådet den 15 okt. inlämnat till konungen, och hvari det uttryckligen heter, att ofvan nämnda rådsherrar »sig till vår icke ringa prejudice och E. K. M. själf oveterligen a parte med riksens ständer inlåtit». Därsammastädes uppgifves ock, att underskrifterna till aktstycket af den 23 sept. erhållits »igenom persuasioner här och där i husen med oförsvarliga och mycket eftertänkliga remonstrationer». Därjämte anklagas de fjorton herrarne för att hafva ställt skriften i senatens namn utan samtlige riksens råds vetskap och bevillning. Beskyllningen äger så till vida någon grund, som i nämnda skrift inledningsvis nämnes, att »R. Råd i gemen» tagit ständernas supplik i öfvervägande och af konungen »erhållit den nåden», att sakens sammanhang skulle ur själfva protokollen ständerna kommuniceras. Meningen var naturligtvis att för ständerna antyda den utmärkta handräckning, som rådsherrarna gifvit dem hos konungen. Men den därpå följande ofvan refererade framställningen är uttryckligen stiliserad i undertecknarnes namn, och endast i deras.

Det är med denna skrift af den 23 sept., som författaren till de Bondeska anekdoterna förknippar uppgiften, att som »större

[1] Om svaret till det tredje momentet, se Varenius a. st. s. 17. Skriften är tryckt hos Loenbom. hist. märkv. IV, 63 ff. och i adelsprot. s. 183 ff.

[2] Koncept i Ups. univ. bibl. E 545 h., med den De la Gardies egenhändiga påskrift a tergo, som finnes anförd i det följande, s. 171, not 1.

Digitized by Google

delen af rådet i lika måtto var inbillad att accompagnera med deras supplik denna ständernas begäran och den igenom riksrådet Gripenhjelm öfvergåfvo, emporterade [de] konungen att därtill condescendera» [1]. Här har uppenbarligen en förväxling ägt rum mellan denna skrifvelse och den begäran i samma syfte, som af riksråden muntligen framställdes till konungen den 18 sept., och så har ett i det stora hela riktigt saksammanhang [2] blifvit kringväfdt med en mängd oriktigheter i detaljerna. Skrifvelsen af den 23 sept. innehåller sålunda icke en begäran om ett sådant samtycke och kan icke heller rimligtvis göra det, då detta samtycke redan fem dagar förut var gifvet, den är icke ställd till konungen utan till ständerna, och den frambars icke af Gripenhielm till Karl XI, utan det var Sten Bjelke, som öfverlämnade den till riddarhussekreteraren för vidare befordran till hans stånd [3]. Anekdotförfattarens därpå följande påstående, att Gripenhielm till följd af detta sitt åtgörande skulle råkat i konungens onåd och däröfver sörjt sig till döds, förlorar därigenom hvarje fotfäste. Tvärtom innehålla handlingarna äfven efter denna tid flerfaldiga bevis på den ynnest, hvarmed konungen hugnade denne sin forne lärare [4].

---

[1] Bondeska anekd. s. 154. Ett »och» är där feltryckt för »att».

[2] Se ofvan s. 142 not 1.

[3] Se adelsprot., s. 128.

[4] Så t. ex. förvarar kammarens registratur en konungens skrifvelse af $^{15}/_{10}$ 1675, hvari Gripenhielm beviljas den då för tiden ganska ovanliga förmånen att »vid påfordran och ovägerligen» få ut hela sin lön jämte andra förmåner. När han blef sjuk, uttryckte konungen i bref af $^{10}/_{12}$ 1675 till Lindsköld sin oro öfver hans hälsotillstånd och ålade denne att därom underrätta konungen samt försäkra Gripenhielm om denne senares stadiga omsorg om honom själf och hans familj. (Riksreg.; äfven tryckt i Knös afhandling: historia de latinis poetis Vestrogothiæ II, 56). Efter hans död gaf ock konungen i lifliga ordalag uttryck åt sin sorg öfver förlusten. Men Gripenhielm var en uppkomling, som icke stod väl hos den gamla adel, hvars tänkesätt de Bondeska anekdoterna afspegla. Hans rikedom och öfriga framgång ådrog honom äfven afundsjuka. Den förstnämnda synes till god del hafva förvärfvats genom hans giftermål med Klas Rålambs äldsta dotter. Malisen påstod, att Gripenhielm till tack härför skaffat sin svärfar öfverståthållarsysslan. Denna släktskap kan ju ock i sin mån ha bidragit till, att Gripenhielms namn kom under suppliken i fråga (jfr s. 166, not 3). Se Katarina Ehrenstens brefväxling med sin man, hos Fries, s. 187. Jfr ock Bondeska anekdoterna, s. 64, 72.

Digitized by Google

Den ledamot af förmyndarstyrelsen, som hastigast och, såvidt man vet, utan något besvär för egen person fick sin ställning till räfsterörelsen klargjord, var änkedrottningen. Det skedde genom ett af konungen den 1 okt 1675 i Upsala utfärdadt bref[1], hvari han med anledning af den på ständernas anhållan beslutna rannsakningen uttryckligen förklarar, att hon »icke är eller skall i någon måtto vara ment eller förstånden under detta öfverseende och reviderande». Som motiv anföres, dels att hon icke borde behöfva befara, att hennes under konungens omyndiga år visade trohet, flit och vaksamhet droges i tvifvelsmål, dels att hon med skäl kunde undskyllas därmed, att hon icke som de andra blifvit från ungdomen uppöfvad »uti regementssysslor».

Åtgärden har blifvit föremål för åtskilligt delvis mycket obefogadt klander[2]. Vill man sätta sig in i förhållandena, sådana som de förelågo, måste man dock medgifva, att Karl XI hade svårt att handla annorlunda, än han gjorde. Som son och som

---

[1] Tryckt hos Stjernman II, 1746.

[2] Fryxell, (berätt. XVI, 239) söker göra troligt, att hennes frikallelse af regeringsherrarnas motparti »beslutits» (!) för att därigenom undanröja ett väntadt hinder mot företaget. Någon källa åberopas icke till stöd för detta högst osannolika påstående. Mot detsamma talar den omständigheten, att kvittobrefvet utfärdats så långt efter, sedan konungen gifvit sitt svar på ståndernas supplik. Detta kan visserligen tänkas vara postdateradt, men det är icke troligt, att änkedrottningen, om hon velat och kunnat göra något för att gifva saken en annan vändning, skulle låtit afhålla sig därifrån genom någon henne af berörda parti meddelad muntlig dispensförsäkran. Det kan ock sättas ifråga, huru konungen skulle upptagit en sådan meddelelse, och om han icke i själfva verket ansåg sig befogad att, oberoende af detta partis tankar, besluta som han gjorde. Till sist må erinras om, att änkedrottningen först på aftonen den 17 sept. kom till Upsala (se ofvan s. 147). Det ena af de argument, som konungen åberopar till sitt stöd för frikallelsen, kritiserar Fryxell på ett sätt, som visar, att han icke gjort dess innebörd klar för sig. Konungen har icke velat säga något så orimligt, som att den ålder man nått vid öfvertagande af regeringsvärfvet, på så sätt skulle tjäna till mätare af de duglighetskraf, som borde ställas, att detta kraf skulle skärpas ju yngre man var vid inträdet i kallet. Tvärtom åsyftar han det förhållandet, att regeringsherrarna — till skillnad från änkedrottningen — trädde till förmyndarskapet stödde på en genom mångårig utbildning i offentliga värf vunnen fond af insikter och erfarenhet. De ålderssiffror Fryxell anför, bevisa således raka motsatsen till det, som han med dem vill bevisa. Jfr ofvan s. 152 not 3.

Digitized by Google

konung hade han ett dubbelt intresse i att befria delägarinnan i hans faders kungliga värdighet från den förödmjukelse, som låg i att underkastas en rannsakning sådan som den nu beslutna med dess vidtutseende följder. Det oansvariga konungadömet var visserligen ännu icke formligen proklameradt, men dess principer lågo så att säga i luften. Ehuru själfva den form af undantagsförmån, som användes, tydligt nog utvisar, att här icke är fråga om någon änkedrottningen som sådan tillkommande *rätt,* torde man dock kunna våga det påståendet, att en åtgärd sådan som att sätta Hedvig Eleonora sida vid sida med hennes forna kolleger i förmyndarstyrelsen på de redoskyldiges bänk, icke skulle motsvarat den tidens uppfattning af, hvad henne såsom »riksens änkedrottning»[1] tillkom. Förut är ock anfördt ett bevis på, att åtminstone ridderskapet och adeln såg saken på detta sätt[2].

Det anförda kan naturligen icke bortförklara det faktum, att Hedvig Eleonora haft presidium och tvenne röster i förmyndarregeringen[3] med däraf flytande rättsverkningar. Men äfven om man från formell synpunkt icke kan annat än frånse det *faktiska* förhållandet, att Hedvig Eleonora i det stora hela spelade en ganska passiv roll i förmyndarstyrelsen samt satt där öfvervägande honoris causa och för att tillgodose sin sons rent personliga intressen, så måste dock erkännas, att hennes *rättsliga* ställning så till vida var en annan än de öfriga ledamöternas, som någon ställföreträdare icke var erforderlig i händelse af förfall för henne[4]. Ej heller var hennes underskrift ett villkor för expeditionens formella giltighet, utan de fem höga riksämbetsmännens eller deras ställföreträdare, gjorde tillfyllest[5]. Därjämte bör ihågkommas, att den materiella rättens

[1] 1660 års additament passim.

[2] Se ofvan s. 147.

[3] 1660 års riksdagsbeslut § IV; Stjernman II, 1366.

[4] Wilde (s. 713 ff.) framhåller äfven, att änkedrottningen ej som förmyndarstyrelsens öfriga ledamöter förband sig med ed. Då denna skillnad (enligt 1660 års riksdagsbeslut § 3, Stjernman II, 1363) endast bestod däri, att hon aflade edlig revers, de öfriga åter så munt- som skriftligen gjorde sin ed, bevisar den icke mycket.

[5] 1660 års addit. § 15.

Digitized by Google

fordringar sedermera, när ansvaret utkräfdes, blefvo uppfyllda på så sätt, att i alla de fall, då beslut, hvari änkedrottningen deltagit, föranledde ersättningsskyldighet, efterskänktes så stort belopp, som motsvarade hennes genom de två rösterna utöfvade andel däri.

Den, hvilken försvaret i främsta rummet ålåg, var naturligtvis den, som attacken egentligen gällde, nämligen kanslern. Sedan den första bestörtningen lagt sig, och modet börjat återkomma, tog han äfven itu med saken. Hvad som mer än något annat — frånsedt sedelaffären — synes hafva retat honom, var de fjorton herrarnas skrift, och det är ju mindre att undra på. Men äfven i rådet slog stämningen om, sedan man något hämtat sig från den öfverrumpling, som kuppen af den 18 september medfört. Det är ock mer än sannolikt, att de fjorton herrarnes inlaga till ständerna öppnat mångas ögon för det rätta sammanhanget med hela affären, hvilken säkerligen nu för de flesta af rådsherrarna tedde sig som en intrigs verk.

Alltnog, den skrift, som kanslern uppsatte, och hvilken den 15 okt. inlämnades till konungen, synes ha samlat åtskilliga underskrifter[1]. Den är ytterst skarp i formen och vittnar

[1] Koncept i Ups. univ. bibl. E, 545 h., försedt med De la Gardies egenhändiga påskrift a tergo: »D. 15 okt. projekt af den skrift en del af rådet till E. M. ingifvit». Ett annat konceptexemplar af samma handling finns i Brokind arkivet n:o 29, och är försedt med siffror (1—15) utvisande de olika platserna för underskrifterna. Men dessa siffror äro skrifna med blyerts, och det kan väl frågas, om det kan vara möjligt, att de kunnat bibehålla sig så lång tid, att de kunna anses samtida med handlingen. Vare härmed huru som helst, själfva slutsumman har ett stöd i en till Brokindexemplaret fogad bilaga, som är af synnerligt intresse för bedömandet af partiställningen i rådet. Kanslern var visserligen optimist och fallen för att skarfva, men han kände dock personförhållandena i rådet bättre än de flesta, och hans framställning däraf kan därföre icke helt och hållet frånkännas vitsord. Han förtecknar till en början rådets ledamöter (genom blyertstecken är angifvet, hvilka som voro närvarande i Upsala). Därefter namngifver han de »riksens råd, som ingen del hafva i den förra skriften» (drotsen, kanslern, H. Stake, Chr. Horn, B. Horn, Lorentz Creutz, Gustaf Banér Carlsson, P. F. De la Gardie, G. Sparre, A. Torstenson, G. A. De la Gardie, Ernst Creutz = 12 st.); så »riksens råd, som förledde den förra skriften underskrifvit, men nu förmodligen träda därifrån» (Fältmarskalk G. Banér Persson, A. Sparre, G. Soop, G. Posse, G. Kurk, »om hvilken dock tviflas», J. G. Stenbock, E. Gripenhjelm = 7 st.); så »riksens råd från-

Digitized by Google

sålunda om allt annat än nedslagenhet. Den börjar med en anhållan om ursäkt för det dröjsmål med dess inlämnande, som ägt rum. Därefter tackas K. M. för den tillåtelse, han gifvit rådsherrarna, att träda tillsammans i senaten och öfverlägga om sin »nödtorft i anseende af den mycket eftertänkliga skrift, som riksens ständer, samtliga riksens råd angående, till E. K. M. inlagt hade». Men när de skulle skrida till verkställigheten, måste de »beklagligen då strax förnimma», att »en del af rådet alldeles emot samtliga vår mening och åstundan hade gått en annan väg och sig till vår icke ringa prejudice, och E. K. M. själf oveterligt, a parte med riksens ständer inlåtit». »Detta väsendet» hade de ingalunda kunnat gilla, utan kände det i stället som en plikt att inför K. M. betyga sin oskuld däri och genom denna underdåniga skrift klarlägga, hur ogärna de sett »denna separation ibland senaten». De ville ingalunda ursäkta, än mindre samtycka till, att »E. K. M:s höga kungliga namn och autoritet är sålunda, som skedt är, missbrukadt vordet emot dess höga kungliga vilja», liksom de ock beklagade, att »en del af rådet hafva sig påtagit att ställa skriften i senatens namn, utan samtliga riksens råds vetskap och bevillning». Den hade förfärdigats »in loco incompetenti och utom rådskammaren» med påtryckningar mot enskilda[1], »hvilket ett farligt utseende hafver».

Konsekvensen af det sagda sammanfattas i följande principförklaring: »Det kompeterar riksens råd i ingen måtto sig till ständerna att adressera, nisi jussu et scitu principis, och

varande, som dock visst varda med consenterandes till subskriptionen af denna skrift, när de hemkomma (riksamiralen, N. Brahe, C. Stjernsköld = 3 st.). Därefter summerar han ihop de tre grupperna och får så »22 st., som förmodas, att de subskribera denna skriften, som nu K. M. presenteras». Drager man härifrån de sju, som »förmodligen» skulle träda ifrån den förra skriften, får man på de säkra just siffran 15. En särskild rubrik upptager Lars Fleming, »som än intet resolverat», och till sist komma »de herrar, som man menar blifva vid förra mening» (riksskattmästaren, G. Fleming, K. Kurk, K. Rålamb, Jöran Gyllenstierna, Johan Gyllenstierna, T. Bonde = 7 st.). Riksråd, hvilka icke alls medräknas, förmodligen emedan deras återkomst skulle dröja för länge, för att man skulle kunnat vänta på deras underskrift, äro riksfältherren, Helmfelt och Axel Julius De la Gardie, yngste bror till rikskanslern.

[1] Se verba formalia s. 167.

Digitized by Google

därföre synes oss detta vara af ett stort eftertänkande, i hvilket vi ingen part vilja hafva». Och så utdrages klämmen med dessa ord: »ty bedja E. K. M. vi underdånigst, att senaten måtte ifrån ett sådant prejudicerligt omdöme befrias, som både dessa och tillkommande tycks lätteligen af detta tillfälle oss kunde med belasta; men särdeles, hvilket oss ock mest är om hjärtat, att E. K. M. ej ville fatta några onådiga tankar om senatens trogna hjärtelag, utan därföre ville låta in autorem eller autores af denna aktion inkvirera, att den eller de tillbörligen måtte till svars stånda, och vår oskyldighet sålunda inför E. K. M. och hela riket framkomma, såsom ock deras, hvilka, af andra persuaderade till subskription, icke mindre än vi, som alldeles däraf ej vetat, detta faktum disapprobera, och därföre bemälde skrifts annihilation alla samtliga mycket åstunda».

Af denna supplik framgår med full tydlighet icke blott det omslag, som skett inom rådskretsen, utan äfven, hvad viktigare är, det missnöje, som skriften af den 23 sept. framkallat hos konungen. Man kan visserligen taga för gifvet, att De la Gardie och hans meningsfränder icke ogärna fritogo sig från delaktighet i de fjorton herrarnas skrift, och att de icke sparade på färgen, när det gällde att måla det »prejudicerliga omdöme», som ur en sådan delaktighet kunde härledas. Men de skulle dock icke vågat att uttrycka sig så, som de gjorde, därest de icke varit förvissade om själfva grunduppfattningens riktighet. Som det nu var, utgör deras skrift ett schackdrag som kanslern med skicklighet och, som det vill synas, äfven med framgång riktar mot sina fiender i rådet[1].

Konungens vrede är ock lätt förklarlig. Till en början var det helt visst en fullt befogad kritik, som supplikanterna

---

[1] Feuquières skrifver härom (corresp. n:o 49, 25 sept./5 okt.): »Les états ont donné ce mémoire (= skriften af den 23 sept.) au Roi, qui s'est fort indigné de la hardiesse, d'avoir employé son nom sans sa permission. Et le Gd Chancer a pris son temps habilement pour faire voir la malice aussi bien que l'insolence de ses ennemis, qui n'en veulent pas seulement à sa personne particulière mais à l'état, en confondant tellement la haine, qu'ils lui portent, avec la partialité, qu'ils ont pour l'Espagne, qu'on ne saurait juger, laquelle de ces deux passions les emporte».

Digitized by Google

af den 15 oktober rikta mot de fjorton frondörernas sätt att bakom hans och rådets rygg med föregifvande af erhållet kungligt tillstånd offentliggöra hufvuddragen af de förhandlingar, som dem emellan förts med anledning af ständernas begäran. Men icke nog härmed. Om såväl utrikesärendena som om medelförvaltningen och De la Gardies enskilda tvist med de två rådsherrarna meddelas här åt *ståndens plena* upplysningar, som dels gå konungens eget svar i förväg[1], dels röra frågor, hvilkas pröfning alltid brukade förbehållas ett sekret utskott. Än större blef helt säkert Karl XI:s förbittring, då Knut Kurk och Klas Rålamb företogo sig att offentliggöra[2] skriften i fråga, så att den blef spridd och känd öfver hela riket, vållande hos trupperna uppstudsighet och kritik öfver regeringens åtgärder.

Allt detta gick stick i stäf mot Karl XI:s vid många tillfällen ådagalagda uppfattning af, huru sådana frågor skulle skötas, och om den tystlåtenhet, som han ägde att i rikets angelägenheter fordra af sina rådgifvare. Här påträffar man antagligen ock den kärna af sanning, som ligger innesluten i den Bondeska utbroderingen om konungens hållning mot Gripenhjelm[3]. Då originalexemplaret af ifrågavarande skrifvelse icke, såvidt kändt är, längre finnes[4] kvar, så kan detta med stor sannolikhet förklaras så, att Karl XI, sedan han genom Banér

---

[1] Se Varenius, högförräderimålet ss. 18—22.

[2] Feuquières skrifver härom (corresp. n:o 49) den 6/16 okt. 1675 följande: Ils (Rålamb och Kurk) ont eu la hardiesse de publier l'écrit des quatorze senateurs contre l'alliance de France, dont j'ai fait mention ci-dessus, et il se repand à cette heure dans tout le royaume avec scandale car Axel Sparre, qui commande des troupes assez près d'Upsal, a dit au Roi, que depuis celà les soldats ne sont plus si obeissants, et s'informent des raisons de la guerre. Il ne faut pas douter, que la cabale (härmed åsyftas de båda herrarnes tvist med De la Gardie) ne soit forte tant contre le Gd Chancer que contre la France». Det vill af detta meddelande synas, som om Kurk och Rålamb varit de ledande i fråga om skriften af den 23 sept. Den stämmer ock vida bättre med deras konstaterade hänsynslöshet än med Johan Gyllenstiernas beräknande klokhet. Om Knut Kurk och Klas Rålamb se Bondeska anekdoterna s. 64 ff.

[3] Se ofvan s. 139.

[4] I riddarhusarkivet såväl som i riksarkivet finnas blott afskrifter däraf, se adelsprot. bil. s. 183.

Digitized by Google

låtit hemta upp detsamma till sig på slottet[1], icke lämnat den tillbaka utan följt den uppmaning, hvarmed supplikanterna af den 15 okt. sluta, och förstört den.

Genom schackdraget af den 23 sept. hade De la Gardies fiender i rådet skjutit öfver målet och stodo nu längre än någonsin från konungens gunst. Men deras misstag utöfvade ingen återverkan på räfstens gång i det hela. Då Karl XI en gång gifvit sitt samtycke till ständernas begäran, stod han ock fast därvid. Hvad han svarat de rådsherrar, som supplikerade den 15 okt., är icke kändt, men så mycket framgår af rådsprotokollen, att han icke ansåg deras denna dag inlagda skrifvelse göra den förklaring öfver ständernas supplik, som rådet själft en gång begärt att få afgifva, öfverflödig.

Därmed hade dragit ut på tiden, och det är antagligen af den anledningen, som drotsen omkring den 18 okt.[2] får i uppdrag att hos konungen anhålla om tillstånd att få genom någon af sina medbröder till honom öfverlämna det svar på ständernas skrift, som rådet »till följe af H. M:s nådiga permission» hölle på med att uppsätta. Konungen tyckte kanske, att rådsherrarna voro vida snabbare med sina skrifvelser, när det gällde att hugga in på hvarandra, än när de hade att försvara rådets handlingssätt som sådant. Man kan åtminstone spåra en antydan om något sådant i den helsning, som Erik Fleming, en af de säkre[3] bland de fjorton, framförde från honom till rådet, af innehåll, att »de alla samtliga komma tillhopa» för att utarbeta svaret på ständernas skrift.

Dagen därpå tages ock saken före. Ständernas inlagor uppläsas, kanslern föredrager ärendet, skyller dröjsmålet på kröningen och åtskilliga andra affärer samt erinrar om, att rådet därföre förnyat sin anhållan hos K. M. att få till sitt försvar afgifva och till handlingarna lägga en förklaring öfver dessa skrifter. Om ständernas tillvägagående säger han, att det skulle vara »sine exemplo, om det likväl skall tillskrifvas

---

[1] Se ofvan s. 167.
[2] Se redogörelsen i rådsprot. för denna dag.
[3] Se s. 171 not 1.

Digitized by Google

ständerna, och om icke de snarare som menlösa lam äro anförda af andra. Men Gud, som är rättvis, lärer uppenbara i sinom tid dem, som hafva styrkt ständerna därtill».

Den debatt, som uppstår, är kort och yttrandena knapphändiga, så att man har svårt att få ett klart begrepp om, huru de sins emellan så fiendtliga partierna ställde sig till den uppgift, som de nu hade att gemensamt lösa. Man märker, hurusom de allvarsamma tilldragelser, hvilka nyligen timat, på samma gång de vidgat klyftan kämparna emellan, nu sedan den första uppbrusningen gått öfver, lade en viss sordin öfver anförandena. Särskildt förefalla de utaf de fjorton frondörerna från den 23 sept., som äro närvarande, en smula generade. De hade ju redan tvått sina händer, och nu kommer från högsta ort tillsägelsen, att »alla samtliga» skola ena sig om svaret.

Först kommer på tal frågan, till hvem detta svar skall ställas, till konungen eller till ständerna. Det förra är drotsens och de fleste talarnes mening. Bengt Horn stryker under den med förklaringen, att riksens råd icke kunna »hafva appogio (= appuy = stöd) af någon annan än af H. K. M.». Knut Kurk å andra sidan beklagar, att man icke svarat redan för tre veckor sedan, och hans bror Gustaf lyfter litet mera på slöjan genom orden: »för tre veckor sedan hade vi intet betänkande att svara, ty då voro ständerna tillhopa, men nu är riksdagen ändad och ständerna borta». Rikskanslern afklipper emellertid alla planer i den riktningen genom den upplysningen, att H. K. M. icke vill, »att svaret skall dirigeras till ständerna utan till H. K. M. själf». Klas Rålamb gaf då tillkänna, att därest det befanns nödigt att ett svar afgåfves, så skulle han för sin person ock väl vara därmed tillfreds».

Det beslöts därefter, att ett förslag till svar skulle uppsättas, och drotsen[1] frågade först kanslern, om han vore villig att åtaga sig detta uppdrag. Denne krusade något med en anhållan om att blifva därifrån förskonad, men han tillade genast, att han redan i Upsala hade satt upp ett projekt, som han vore villig att ställa till disposition. Han föreslog därjämte, att några rådsherrar skulle utses att närmare granska det.

Så skedde. Projektet upplästes, och Bengt Horn, Gustaf Sparre, Lars Fleming, Ernst Creutz och Johan Gyllenstierna

Digitized by Google

anmodades att gemensamt med kanslern taga saken före. Men Johan Gyllenstierna »ursäktade sig», åberopande, att han stode på resande fot.

Det De la Gardiska konceptet[1], bar emellertid i hela sin redigering alltför märkbara spår af att vara tillkommet i första hettan. En del onödigt starka uttryck förekommo där; De la Gardies enskilda, på sedelhistorien hvilande, affär var inblandad, och hela framställningen var utdragen samt behäftad med omsägningar. Därjämte funnos åtskilliga påståenden, hvilkas riktighet kunde vara rätt mycket tvifvel underkastad, medan andra åter hänförde sig till de vitala tvistepunkterna, där meningarna stodo som skarpast mot hvarandra. Den franska alliansens motståndare voro kanske numera icke sinnade att underskrifva en förklaring, hvilken karakteriserade regeringens utrikespolitik som innebärande allenast en efterföljd af »den enhälligt agreerade scopum och modum agendi»[2]. Hos alla dem, som hoppades vältra det egentliga ansvaret öfver på regeringsherrarna, vann säkerligen en passus föga anklang, som framhöll, att alla dispositioner af medlen företagits så, som hvars och ens till protokollet afgifna votum utvisade, hvilka vota rådsherrarna vore så villiga som skyldiga att försvara. Försiktigheten bjöd tilläfventyrs ock att icke tala så stora ord om den »fullkomliga berättelse», som lämnats konungen vid hans regeringstillträde, »med de partikulariteter och alla dokumenter — — så att näppeligen dess exempel tillförene kan finnas». Forskaren, som känner utgången, är åtminstone böjd för att söka den förklaringen.

Det svar, som efter all anledning är det, som slutligen ingafs[3], är mycket kortare och vida försiktigare hållet. Först resumeras ständersupplikens trenne ärenden: kriget, regementsadministrationen och de utströdda sedlarna. I samma

[1] Upsala univ. bibl. E, 545 h.

[2] Därmed åsyftas de meddelanden, som växlades mellan regeringen och sekreta utskottet på 1672 års riksdag. Se ofvan s. 23 ff.

[3] Kopia i 1675 års riksdagsacta. Full visshet om, att det är just detta, som ingifvits, finns visserligen icke, ty aktstycket saknar hvarje påteckning. Men denna handling är den enda af sådant innehåll, som befunnits lagd ad acta, och detta innehåll är af den natur, att det jämfördt med hvad som f. ö. är i saken bekant, gör slutsatsen ganska säker.

Digitized by Google

ordning upptagas de till ett bemötande, som genomgående uppbäres af grundsatsen att göra en dygd af nödvändigheten. Till den första punkten svara sålunda rådsherrarna, att de samtliga af hjärtat hugna sig att kunna »nå den lycksaligheten att få inför E. K. M. visa, med hvad trohet, flit och allvarsamhet hvar och en för sig efter bästa och tryggaste samvete, som han det inför Gud, E. K. M. och hvar redlig man kan försvara, alla de ärenden och isynnerhet detta hafva förvaltat, som oss, antingen af E. K. M. själf eller å dess vägnar uti minorenniteten, hafva varit anförtrodde». Sin plikt likmätigt vore de beredda att inför H. K. M. aflägga räkenskap, när helst honom så behagade, och skrede med så mycket större jämnmod därtill, som ingen kunde om detta viktiga ärende »fatta något mognare eller högre gällande omdöme» än H. K. M. själf, i hvars höga närvaro det blifvit afhandladt och beslutet på sätt »protokollen bredare kunna bevittna».

»Hvad regementsadministrationen vidkommer, och isynnerhet huru riksens inkomster och drätsel uti minorenniteten kunna vara förvaltade», anmärka rådsherrarna, att då H. K. M. funnit godt att efterlåta riksens ständers fullmäktige att undersöka samma ärende, så torde de, åt hvilka »detta importanta verket» blir anförtrodt, ur själfva handlingarna finna, hvad hvar och en efter sitt ämbetes plikt »funnit nyttigt till K. M:s och riksens tjänst välment att göra och inråda».

I det tredje ärendet yttras endast, att då det vore hänskjutet till hofrätten, så vore det onödigt, att vidare röra därom. Förklaringen afslutas med en underdånig anhållan, »att E. K. M. behagade oss med nåder omfatta, då vi ock förhoppas, att samtliga riksens ständer måge hafva orsak om oss sådana tankar [att] fatta, som hvars och ens af oss redliga och ärliga förhållande kan meritera och förskylla».

Med säker och varsam hand hade här formulerats en förklaring, väl egnad att samla alla under en hatt. På samma gång rådet med värdighet häfdat sin ståndpunkt, hade det frimodigt erinrat konungen om hans egen andel i beslutet. Skada blott, att de faktiska förhållandena icke i allo motsvarade den uppfattning däraf, som rådet lade i dagen.

När denna skrift inlämnades, kan icke alldeles bestämdt

Digitized by Google

angifvas. Så mycket är klart, att det skedde före den 17 november 1675, ty denna dag utfärdade Karl XI från Vänersborg ett bref[1], hvari han besvarade densamma. Svaret är alls icke ogunstigt utan hållet i en visserligen något afmätt, men dock vänlig ton. Konungen sade sig sålunda nu själf i nåder komma i håg, att med de saker, hvaröfver ständerna klagade, så sig förhölle, som rådet i sin förklaring anfört, och han uttalade äfven sitt synnerliga nöje öfver, att rådsherrarna »däruti hafva varit så alldeles ense». Härtill anknöt han den förhoppningen, att de hans och rikets tjänst skulle med samma enighet iakttaga, särdeles i nuvarande svåra och farliga tider, då rådets trogna medverkan så öfvermåttan väl behöfdes, hvarom konungen ock förklarade sig vara alldeles försäkrad. Själf sade han sig alltid skola uti ett tacksamt och erkännsamt minne bevara samma deras »goda assistans» och visa dem den kungliga ynnest och nåd, som de utaf honom kunde åstunda.

Den 26 nov. upplästes detta bref i rådet[2], men föranledde icke, såvidt af protokollen framgår, något meningsutbyte.

* * *

Härmed kan på sätt och vis ett skede af förmyndarräfsten anses afslutadt. Hvad som gifver detsamma dess särskilda prägel och karaktär, är det initiativ, som tages i syfte att få den decharge, som meddelats förmyndarstyrelsen, återkallad och en undersökning af dennas förvaltning inledd. Detta det närmaste målet vanns tack vare en gynnsam situation och en skickligt planlagd kupp, hvars omedelbara inverkan på de politiska maktförhållandena dock icke får öfverskattas. Rörelsens egentliga resultat var, att en fråga blifvit uppställd, på hvilken ett svar måste gifvas, men den sak, som frågan gällde, var af en sådan vikt och omfattning, att det kräfdes år af förberedelse, innan man blef färdig med svaret. Räfstens andra skede, det tystaste och minst kända, blir då den preliminära

[1] Se riksregistraturet; afskrift finns äfven i 1675 års riksdagsacta. Skrifvelsen är ställd till »vårt och vårt rikes nu för tiden i Stockholm varande råd».

[2] Se rådsprotokollet för denna dag.

Digitized by Google

undersökningens, representeradt af 1675 års granskande kommission. Men jämnsides härmed löper en annan undersökning af samma föremål, icke förd med böcker, räkenskaper och siffror, utan omsatt i lefvande tillämpning på det politiska lifvets olika områden, med erfarenhetens bittra lärdomar som mätare på resultaten. Under intrycket af den åskådningsundervisningen mognade Sverige för den kris, hvarur det karolinska enväldet framgick, och med hvilken förmyndarräfsten inträdde i sitt sista, sitt afgörande skede.

Eftervärlden, som har den slutliga utgången för ögonen, blir lätt böjd att förlägga den tidpunkt, då den öfverblick öfver sakernas inre sammanhang, som den själf besitter, också gjorde sig gällande hos samtiden, längre tillbaka, än de faktiska förhållandena verkligen berättiga till. Åtskilliga tecknare af detta tidehvarf hafva sålunda i sin skildring liksom gått utvecklingen i förväg och sökt göra troligt, att med räfstefrågans uppställande på 1675 års riksdag också de dels personliga, dels allmänt politiska biafsikter, som därvid spelade in, hemburit segern. Rådsmaktens nedsättande till en tom form skulle alltså redan nu hafva begynt, och särskildt skulle De la Gardies onåd och fall från sin inflytelserika ställning vara direkt föranledt af händelserna under detta riksmöte[1] och framför allt af sedelaffären. Hvarken det ena eller det andra kan anses af källornas vittnesbörd styrkt.

Hufvudstödet för uppfattningen af förhållandet mellan De la Gardie och konungen har utgjorts af den berättelse, som Carlson efter Feuquières meddelar, enligt hvilken Karl XI skulle från och med den Kurk-Rålambska angifvelsen fortfarit att behandla kanslern med en köld, som äfven meddelade sig åt änkedrottningen[2].

De upplysningar, som hithörande svenska källor kunna lämna, göra emellertid, som å annat ställe visats[3], detta resultat

[1] Fryxell, berätt. XVI, 28. Äfven de mera allmänt och försiktigt hållna uttalandena hos Carlson (II, 456) gå i samma riktning. Se ock Sjögren, s. 153 ff.

[2] Carlson II, 450.

[3] Varenius, högförräderimålet etc., ss. 15, 34 ff. Jfr sedermera Sjögren, s. 513 ff.

*PB-10047-SB
75-74
CC

Digitized by Google

i hög grad osannolikt. Den undersökning af Feuquières bref-växling, som förf. sedermera kommit i tillfälle att vidtaga, bestyrker ock till fullo riktigheten af denna skepticism. Den dagboksanteckning, hvarom här är fråga[1], har nedskrifvits den 18/28 sept. och bevisar således för den därefter följande tiden intet om den köld, hvarmed konungen skulle *fortfarit* att behandla De la Gardie. Men icke nog därmed. Feuquières har i sin följande brefväxling på mångfaldiga ställen uttalat sig på ett sätt, som visar, att han rätt snart kom på helt andra tankar. Den 25 sept. skrifver han sålunda, att kanslern åter börjat att fatta mod och hans fiender att förvånas öfver, att konungen talar till honom på samma sätt, som förut[2], och strax efteråt tillägger han under samma datum, att affären icke var illa planlagd för den händelse, att konungen hade gått obetänksamt till väga (si ce Prince y eut procédé légèrement). Och då sedermera De la Gardie vid kröningståget råkat ut för det olycksödet att bli afkastad från hästen, berättar Feuquières, att såväl konungen, som änkedrottningen, visat honom mycket deltagande så väl nu som i anledning af hans rättegång[3]. I ett följande bref säger han rent ut, att kanslern är försäkrad om sin herres vänskap[4].

---

[1] Stället i fråga lyder: »Le Roi ne répondit rien (till de båda rådsherrarnas angifvelse) et rapport le tout au Gd Chancer avec beaucoup de froideur. Le Gd Chancer se mit aux genoux, demanda moyen de se justifier par les formes ordinaires, ce qui lui fut accordé. Mais cette froideur dure encore et s'est communiquée à la Reine. Ensuite les états ont renouvelès leurs instances avec un soutenement quasi général, et il y a présentement une grande tristesse dans la maison du Gd Chancer». Dagboksanteckningens datum är samedi 27 sept., men en jämförelse med Feuquières' öfriga närliggande dag och datobeteckningar visar, att här föreligger en felskrifning för den 28 september (n. st.). Då änkedrottningen först d. 17 på aftonen kom till Upsala, och kanslern sannolikt först den 18 på f. m. fick kännedom om de båda rådsherrarnas angifvelser, framgår äfven häraf, att ett skriffel måste föreligga.

[2] »Le chancelier a commencé ces jours ici à prendre vigueur et les ennemis à s'étonner de ce, que le Roi lui parle à l'ordinaire et a résolu pour aujourd'hui la separation des états, témoignant à cette heure mépriser leur accusation.» Feuquières, corresp. n:o 49, 25 sept./5 okt.

[3] »Le Roi et la Reine de Suède lui ont témoigné en ces deux occasions de son procès et de sa chute beaucoup de tendresse.» Feuquières, corresp. etc. n:o 49 6/16 okt.

[4] Feuquières till konung Ludvig XIV, 24 okt./3 nov. Corresp. etc. n:o 50.

Digitized by Google

Dessa meddelanden äro talande nog. Kanske ändå tydligare ådagalägges Feuquières verkliga mening af det faktum, att han äfven efter dessa händelser en tid bortåt ser i rikskanslern det förnämsta stödet för upprätthållandet af Frankrikes intressen i Sverige. Han blott beklagar, att denne, på grund af sin obeslutsamhet och sin benägenhet att vistas på sina gods, ej gör sitt inflytande så gällande, som han kunde och borde. På denna grund anser Feuquières försiktigheten bjuda att icke stöta sig med hans motståndare.

Sin ursprungliga berättelse, den vid hvilken Carlson fäst sig, har Feuquières fått närmast af rikskanslerns son Gustaf Adolf De la Gardie [1] omedelbart efter katastrofen. Den bär ock vittne om den veklagan och nedslagenhet, åt hvilken den ömtålige De la Gardie i motgångens dagar så lätt öfverlämnade sig. Men stormen lade sig småningom, besinningen började återkomma, och med den äfven kraften till motvärn. Jämnsides härmed ändrar ock Feuquières sin uppfattning. Han anser visserligen säkert, att »kabalen», d. v. s. den antifranska ligan med Kurk och Rålamb i têten, har sökt hänföra ständerna till någon ytterlighet, men att konungen alls icke velat gå in därpå (n'y a point donné de lieu [2]), och att ständerna, som endast handlat under tillskyndan af andra, i själfva verket icke hyste någon motvilja mot kanslern. Redan så tidigt, som den 18 sept. uttalar Feuquières den mening, som sedan verkligen blef häfdad [3], att konungen borde af egen myndighet lösa konfliken mellan kanslern och hans båda vederdelomän genom att befalla processens nedläggande. Längre fram delgaf han konungen sin uppfattning, hvilken denne gillade. Han hade, berättar Feuquières, redan från början insett sakens konsekvenser, och velat genast ställa den till rätta, men funnit sig böra »temporisera» för att tillfredsställa ständerna, som ifrigt yrkat på rättegång. Nu hade han emellertid lärt känna dessas verkliga afsikter och

[1] Som sagesman därjämte nämner Feuquières en viss Klairk (= Klerker), som var en af kanslerns sekreterare.

[2] Feuquières, corresp. n:o 49, $^{13}/_{23}$ okt.

[3] Se Varenius, högförräderimålet etc., s. 41 ff.

Digitized by Google

beslutit använda sin myndighet till att gifva kanslern upprättelse[1].

Att skildra De la Gardie såsom redan nu beröfvad sin konungs förtroende vore således förhastadt[2]. Det är först flera år senare, som han kommer i verklig onåd, och då på grund af en lösmunthet i riksviktiga angelägenheter, liknande den, som nu riktade det kungliga missnöjet mot de fjorton undertecknarna af inlagan till ständerna den 23 september. Å andra sidan är det oförnekneligt, att kanslerns inflytande från denna tid allt mer aftager för att till sist utmynna i fullkomlig politisk betydelselöshet, men detta beror icke på någon af 1675 års riksdagshändelser framkallad ogunst, utan på hans egen bristande energi och oförmåga att under de nya förhållanden, som nu inträdde, bevara sin position. I de hårda tider, som stundade, behöfdes det män af annat virke och med annan handlingskraft, än den smidige, frasrike, ostadige diplomaten De la Gardie för att göra rikets tjänst under en konung sådan som Karl XI.

Det vore dock orätt att kasta all skuld på den mot sin ålders höst lutande, af sjukdom ofta anfäktade kanslern. Enahanda är förhållandet med det råd, hvars förhandlingar han så länge ledt med öfverlägsen formtalang. Icke heller det hade hos sin konung råkat i någon misskredit, som kunnat hindrat det att fylla sitt kall på ett sätt ägnadt att tillvinna det hans gehör och bevara dess inflytande. Förvisso var dess ställning efter 1675 års riksdag en annan än förut, nämligen så tillvida, att den unge knappt tjuguårige konungen nu för första gången framträdt på egen hand. Han hade sett sina främste män söka

---

[1] »A cette heure, qu'il a reconnu le fond de l'intention des états, il a résolu d'employer son autorité avec la satisfaction du Gd Chancer.» Feuquières, corresp. etc. n:o 49, 22 okt./1 nov. Samtalet måste ha ägt rum några dagar förut, ty den 18 okt. reste konungen från Stockholm och kom icke tillbaka förrän i början af mars följande år. Se Nordin, konung Karl XI:s dagbok.

[2] Grefve Bonde säger ock härom i sina anekdoter (s. 153): »Upphofsmännens utseende (= afsikt) var annat och var stora stråtvägen till allas totala undergång, och kanslern vardt ändå konserverad och mera benådad än straffad; som sannar det gamla ordspråket, att ingen skall gräfva en grop för en annan, efter gemenligen Guds rättvisa kastar den däruti, som henne uppgräfvit.»

Digitized by Google

hans skydd, hört sitt rikes ständer begära hans utslag. Ensam hade han stått midt i härfvan af stridiga krafter och intressen som den bestämmande[1]. Han hade pröfvat sin makt och ämnade helt visst ej släppa den ifrån sig. Men vid sidan af hans beslutande myndighet fanns ännu rum för en understödjande och rådgifvande verksamhet. Det var just om en sådan, han anhöll i det ofvan anförda bref af den 17 nov., hvari han uppmanade rådet till den endräkt, som tidens allvar mer än någonsin kräfde.

Maningen förklingade ohörd. Den ena rådstvisten aflöste den andra samtidigt med, att olyckorna på alla håll bröto in öfver riket, visande, hur illa det var rustadt till den strid, som börjat. På konungen föll arbetet att godtgöra, hvad den föregående styrelsen försummat, och han fick kämpa icke blott mot yttre fienders våld, icke blott mot nöd och brist i det inre, utan äfven mot all den oreda och slapphet, som inrotat sig i hela det förvaltningsmaskineri, som grenade ut sig ifrån rådet som kärna. Det var de erfarenheter, som härunder vunnos, icke krisen på 1675 års riksdag, som afgjorde rådets öde.

[1] Huru Feuquières denna tid uppfattar honom, framlyser ur följande passus i ett dennes bref till Ludvig XIV af 24 okt./3 nov. (corresp. n:o 50: »En tout ce que j'ai vu Sire, j'ai toujours reconnu au Roi de Suède une fermeté inébranlable pour l'alliance de Vre Majté. Il s'est démêlé avec adresse et jugement des brouilleries, qu'on a vouler faire dans les états, qui étaient préméditées de longtemps, comme il se découvre à cette heure».

Digitized by Google

Résumé de l'étude

Le procès des régents de Charles XI, I

par

Otto Varenius.

Introduction. Les guerres qui, pendant la première moitié du XVIIe siècle, avaient valu à la Suède la position extérieure de grande puissance, avaient en même temps sérieusement compromis la situation intérieure du royaume à l'égard des finances de l'État comme au point de vue social en général. Par suite de l'aliénation des terres et des rentes de la couronne, les finances de l'État étaient devenues fort embarrassées; par suite de fréquents anoblissements les charges des impôts et de la conscription pesaient de plus en plus sur les roturiers. Tant que durèrent les guerres, il fut pourtant difficile de se passer de ces ressources et de ces récompenses du mérite personnel, mais lorsque, après la mort de Charles X Gustave, le pays entra dans une période de paix, l'occasion se présentait de réaliser un changement de régime. Le conseil de régence, composé de membres de la haute noblesse, qui, pendant la minorité de son fils, Charles XI, gouvernait le pays, manquait pourtant de la force et de l'abnégation nécessaires pour mener à bout une pareille tâche. A tout prendre, on ne sortit pas des anciennes ornières, et il en résulta que la situation financière empira.

Chap. I. Cette situation financière exerça une influence capitale sur la politique étrangère de la Régence. Ainsi le désir de recevoir même en temps de paix les subsides qu'offrait la France, fut sans doute l'un des principaux motifs de l'acceptation par la Régence du traité d'alliance du $^{4}/_{14}$ avril 1672. Par ce traité, conclu sous la direction du grand-chancelier Magnus Gabriel De la Gardie, homme brillant mais faible de carac-

Digitized by Google

tère, la Régence s'engagea à intervenir militairement en Allemagne au cas où l'empereur ou quelque état secourrait la Hollande contre la France, toute médiation préliminaire ayant échoué. Mais d'autres faits encore contribuèrent sans doute à provoquer cette résolution, tels le danger qu'il y avait à rester immobile, pendant que la politique de Louis XIV divisait l'Europe en deux grands camps ennemis et la nécessité où se trouvait la Suède de prendre parti. L'espoir de trouver dans la France l'appui le plus sûr et le désir de jouir en même temps des subsides versés ponctuellement par ce pays, tout en évitant de participer activement à la guerre — voilà des considérations qui n'ont pas non plus été sans influence sur le choix déterminé par les circonstances déjà indiquées.

Chap. II. A la Diète de 1672, le traité d'alliance avec la France fut communiqué aux États, qui le discutèrent et confièrent les questions de détail à une commission secrète armée de pleins-pouvoirs. Les conclusions de cette commission furent plus tard approuvées en quelques mots de portée générale dans la résolution de la Diète. Ces conclusions ne comportaient pas, comme le gouvernement chercha plus tard à le faire croire, l'approbation de sa politique. Les États se bornèrent, sans approuver ni désapprouver l'alliance, à s'en rapporter au roi et à exprimer leur désir que tout fût fait en vue du maintien de la paix.

A la même Diète, Charles XI fut déclaré majeur, et il prit lui-même le gouvernement en main. Pourtant ses tuteurs avaient d'abord à rendre compte de leur administration. Bien que la constitution ainsi que d'autres dispositions légales les rendissent responsables devant le roi et les États, ils ne rendirent de compte qu'au roi, et lui seul accorda décharge. Les États n'eurent qu'à confirmer sa résolution en quelques phrases soumises.

Chap. III. La situation diplomatique fut cependant réglée, après de nombreuses hésitations, tout autrement que le gouvernement ne l'avait calculé. Plus les desseins de Louis XIV se dévoilaient dans toute leur étendue et dans leur vrai caractère, plus la résistance contre ces desseins devenait forte. Mais à mesure que la coalition contre la France s'étendait et se fortifiait et que les rangs des alliés de la France s'éclaircissaient, le roi

Digitized by Google

Louis se voyait dans la nécessité de forcer la Suède à participer activement à la guerre. Les essais de médiation avaient échoué, le congrès de paix réuni à Cologne en 1673 ayant été dissous sans résultat au mois de mai de l'année suivante; au cours de cette année, la France parvint à entraîner la Suède dans la guerre. Cela se fit peu à peu et en employant l'argent comme levier. L'état toujours misérable des finances poussa le gouvernement suédois à accepter une augmentation des subsides contre l'engagement de former sur le territoire allemand des troupes d'une certaine force, sous prétexte de rendre la médiation plus efficace. Mais on payait les subsides en versements échelonnés, et l'ambassadeur français à Stockholm, le marquis I. de Feuquières, ne versait, dans l'intérêt de son pays, ces sommes qu'à mesure que les préparatifs sérieux de la Suède pour la guerre avançaient. Ainsi l'on imposa successivement comme conditions du versement le transport des troupes dans les provinces allemandes de la Suède et leur entrée sur le territoire de l'ennemi. Pendant les derniers jours de l'année 1674, l'armée suédoise s'avança sur le territoire du Brandebourg sous prétexte de forcer l'électeur Frédéric Guillaume, qui au mois de juin s'était joint à la coalition contre la France, à rappeler ses troupes et à consentir à des négociations de paix. Le résultat fut autre: les Suédois furent battus par l'électeur à Fehrbellin en juin 1675. Cette bataille fut sans importance au point de vue militaire, mais ses conséquences politiques furent d'autant plus graves que les nombreux ennemis plus ou moins dissimulés de la Suède eurent par là une occasion d'apparaître. La Hollande avait déjà déclaré la guerre, et à ce pays se joignirent alors le Danemark, l'empire allemand et quelques princes allemands.

Chap. IV. Au mois d'août 1675, les États se réunirent à Upsal. Ils avaient été convoqués pour discuter le couronnement imminent du roi et son mariage projeté. Mais ce furent les questions de la guerre et des préparatifs qu'elle nécessitait qui furent les objets principaux des débats. La misère qui régnait partout, provoqua à cette Diète une grande animosité contre le gouvernement qui, à l'encontre des assurances qu'il avait données de ses intentions paisibles, avait engagé la Suède dans une guerre pour laquelle le pays n'était pas suffisamment préparé;

Digitized by Google

les nombreux ennemis et détracteurs du conseil de régence, dont les membres, appartenant tous à la haute noblesse, étaient maintenant hors de fonctions, en profitèrent pour chercher à combattre ses principes de gouvernement et à lui enlever l'influence que jusqu'ici il avait conservée sur le jeune roi, encore peu expérimenté. Surtout le grand-chancelier M. G. De la Gardie fut l'objet d'une hostilité qui n'hésitait pas à recourir perfidement à la calomnie pour l'accuser de machinations contre la couronne et la vie du roi. Tout en échouant elle-même, cette intrigue entraîna pourtant les États et contribua ainsi essentiellement à provoquer l'attaque contre la Régence toute entière.

Le mot d'ordre à cette occasion fut de forcer le Sénat à s'expliquer franchement sur son administration des finances, en refusant la conscription et les impôts nécessaires à la continuation de la guerre, tant que le Sénat, qui avait conseillé la guerre n'aurait pas montré les ressources qu'il avait eues en réserve pour la mener. Pendant quatorze ans de paix, on devait avoir fait des économies. Cette opinion est exprimée d'une façon particulièrement nette dans un extrait du procès-verbal du 9 septembre de la Commission secrète. La déclaration du Sénat du 15 sept. était peu significative; on prétendait y montrer que la guerre n'était que la conséquence de la politique approuvée par la Diète précédente et que l'on avait rendu compte de l'administration devant le roi à son avènement au trône. Les États répondirent le 18 sept. dans une supplique au roi en protestant contre la première de ces assertions, en demandant à l'égard de la seconde un examen plus détaillé du compte rendu et en priant le roi de déléguer, s'il ne voulait pas le faire lui-même, certaines personnes parmi les États pour ce travail.

Le roi communiqua immédiatement la supplique au sénat; celui-ci résolut après d'orageux débats de demander lui-même à Sa Majesté de prescrire une enquête sur l'administration des finances, après quoi le roi chargea les États de choisir des députés pour ce travail. C'est ce qui eut lieu: les trois ordres supérieurs, noblesse, clergé, bourgeoisie, proposèrent des députes, leur proposition fut soumise au roi et approuvée par lui. L'autorisation qu'il accorda à cette commission d'enquête fut promulguée au château de Stockholm le 12 octobre 1675.

Digitized by Google

Dans le *Chap. final,* l'auteur rend compte des circonstances qui justifient le retrait par le roi de la décharge déjà accordée et montre la nécessité où l'on se trouvait, de prendre en considération les droits des États. Il examine la vraie nature de ces droits. Puis il passe à une appréciation générale du but et de la tactique du parti revisionniste et de ses chefs dans la Diète, après quoi il rend compte des mesures de défense prises par ceux qu'ils attaquaient. Enfin il montre en s'appuyant surtout sur des documents français (les dépêches de Feuquiéres qui sont conservées dans les Archives du Ministère des Affaires Étrangères de la France) comment on a exagéré l'importance qu'avait la crise de la Diète de 1675 à l'égard de la situation politique intérieure. Ce ne furent ni les accusations ni les bruyantes demandes d'enquête de la Diète qui enlevèrent à De la Gardie et au Sénat leur influence. Ils la perdirent eux-mêmes peu à peu par suite de leurs discordes et de leur défaut d'énergie.

Digitized by Google

Rättelser.

S.	33	not	2		*står:*	Carlson III, 381;	*läs:* Carlson II, 381
„	66	rad	2	uppifr.	„	1672	„ 1673
„	127	„	14	nedifr.	„	åberopat sig på konungens;	*läs:* åberopat sin för konungen
„	132	„	9	uppifr.	„	hafva[1].	*läs:* hafva.»[1]
„	143	„	6	nedifr.	„	betydde;	„ betyder
„	174	not	3		„	s. 139;	„ s. 168

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

DL
725.5
V3
v.1

Stanford University Libraries
Stanford, California

Return this book on or before date due.

Digitized by Google

Digitized by Google